

**KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR VERSLO FAKULTETAS**

Dovilė Kvieskienė

ILGALAIKIO NEDARBO ŠALIES DARBO RINKOJE VERTINIMAS

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė Prof. dr. Jadvyga Čiburienė

KAUNAS, 2017

**KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR VERSLO FAKULTETAS**

ILGALAIKIO NEDARBO ŠALIES DARBO RINKOJE VERTINIMAS

Verslo ekonomika (kodas 621L17001)

MAGISTRO DARBAS

Studentė.....

Dovilė Kvieskienė, VMGUVE-6 gr.

2017 m. gruodžio 19 d.

Vadovė

Prof. dr. Jadvyga Čiburienė

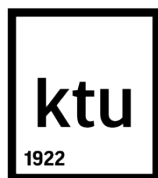
2017 m. gruodžio 19 d.

Recenzentė

Lekt. dr. Rozita Susnienė

2017 m. gruodžio 19 d.

KAUNAS, 2017

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS

Ekonomikos ir verslo fakultetas

Dovilė Kviškienė

Verslo ekonomikos programa, kodas 621L17001

Baigiamojo magistro darbo „Ilgalaikio nedarbo šalies darbo rinkoje vertinimas“

AKADEMINIO SAŽININGUMO DEKLARACIJA

2017 m. gruodžio 19 d.

Kaunas

Patvirtinu, kad mano **Dovilės Kviškienės** baigiamasis magistro darbas tema „Ilgalaikio nedarbo šalies darbo rinkoje vertinimas“ yra parašytas visiškai savarankiškai, o visi pateikti duomenys ar tyrimų rezultatai yra teisingi ir gauti sąžiningai. Šiame darbe nei viena dalis nėra plagijuota nuo jokių spausdintinių ar internetinių šaltinių, visos kitų šaltinių tiesioginės ir netiesioginės citatos nurodytos literatūros nuorodose. Įstatymų nenumatytų piniginių sumų už šį darbą niekam nesu mokėjęs.

Aš suprantu, kad išaiškėjus nesąžiningumo faktui, man bus taikomos nuobaudos, remiantis Kauno technologijos universitete galiojančia tvarka.

(vardą ir pavardę įrašyti ranka)

(parašas)

Dovilė, Kvieskienė. Estimation of Long-Term Unemployment in the Country Labour Market. Master's Final Thesis in Economics / supervisor Prof. dr. Jadvyga Čiburienė. Department of Economics, the School of Economics and Business, Kaunas University of Technology.

Social Science: 04S

Key words: Long-term unemployment, labour market, emigration.

Kaunas, 2017. 67 p.

SUMMARY

The last decade shows that one of the priority economic directions is to solve one of the most pressing socio-economic problems - the high level of long-term unemployment caused by the economic downturn in 2008-2009. The loss of human capital, emigration is a consequence of long-term unemployment. The unexploited human resources of a long-term unemployed result in a lower gross domestic product, the state does not receive income to the extent that it can get the most out of all human resources. A person loses the source of income, social guarantees and faces financial difficulties, because he is limited to satisfying his minimum needs. The task of the state is to find effective ways to integrate long-term unemployed into an active labor market.

Long-term unemployment in the country's labor market is the subject of this research. The main objective of the work is to find out the causes of the emergence of long-term unemployment which have the greatest impact on long-term unemployment and evaluate the effectiveness of active labor market measures.

The work analyzes the objective and subjective causes of the emergence of long-term unemployment. Structural changes taking place in enterprises made by innovative solutions, low wages and relatively high social guarantees for the unemployed are objective reasons. Low labor qualifications, lack of work skills and motivation, lack of knowledge of foreign languages also cause long-term unemployment.

The study made on changes in economic indicators and long-term unemployment rates and on the strength of communication makes it possible to claim that there is a direct link between average monthly gross earnings and long-term unemployment. Other indicators of long-term unemployment are poorly influenced. At the same time it should be noted that long-term unemployment causes emigration flows.

The most effective measure is the employment subsidies. Vocational training or retraining has only a short-term impact. The measure - Territorial mobility - is not fully used to reduce long-term

unemployment. There is the lack of innovative solutions to the integration of long-term unemployed into the labor market. This is evidenced by the study of active labor market policy measures.

TURINYS

Paveikslų sąrašas	7
Lentelių sąrašas	8
ĮVADAS.....	9
1. ILGALAIKIO NEDARBO IR AKTYVIŲ DARBO RINKOS POLITIKOS PRIEMONIŲ PROBLEMATIKA.....	10
1.1. Ilgalaikis nedarbas ir jo kitimo tendencijos	10
1.2. Ilgalaikio nedarbo poveikio šalies ekonomikai problema	13
2. TEORINIAI ILGALAIKIO NEDARBO ŠALIES DARBO RINKOJE VERTINIMO ASPEKTAI	18
2.1. Ilgalaikio nedarbo samprata.....	18
2.2. Ilgalaikio nedarbo veiksniai.....	23
2.3. Ilgalaikio nedarbo pasekmės	30
2.4. Ilgalaikio nedarbo mažinimo priemonės	33
3. ILGALAIKIO NEDARBO ŠALIES DARBO RINKOJE TYRIMO METODOLOGIJA	36
4. ILGALAIKIO NEDARBO LIETUVOS DARBO RINKOJE 2008-2016 METAIS VERTINIMAS	39
4.1. Ilgalaikio nedarbo šalies darbo rinkoje kitimo tendencijos	40
4.2. Ilgalaikio nedarbo lygio ir ekonominių rodiklių vertinimas.....	44
4.3. Ilgalaikio nedarbo ir ekonominių rodiklių ryšio stiprumo vertinimas.....	51
4.4. Aktyvių darbo rinkos politikos priemonių didinant gyventojų užimtumą vertinimas.....	55
IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS	61
LITERATŪRA.....	63

Paveikslų sąrašas

1 pav. Europos Sąjungos šalių narių gyventojų (15-74 m. amžiaus) ilgalaikio nedarbo lygio nuo bendrojo nedarbo lygio 2008-2016 n. Laikotarpiu kitimas, %.....	12
2 pav. Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių klasifikavimas Europos Sąjungoje	16
3 pav. Nedarbo rūšys ir trukmė	21
4 pav. Verslo ciklo ir nedarbo lygio priklausomybė	25
5 pav. Ilgalaikio nedarbo veiksniai	27
6 pav. Ilgalaikio nedarbo veiksniai	28
7 pav. Ekonominių priežasčių ir socialinių pasekmių sąveika	31
8 pav. Tyrimo metodika	38
9 pav. Lietuvos darbo rinkos struktūra 2016 m, tūkst. žm.....	39
10 pav. Nedarbo ir ilgalaikio nedarbo nuo darbingo amžiaus gyventojų skaičiaus Lietuvoje kitimas 2008-2016 m. laikotarpiu, tūkst. žm.....	40
11 pav. Ilgalaikio nedarbo lygio nuo bendrojo nedarbo lygio Lietuvoje kitimas 2008-2016 m. laikotarpiu, % ..	41
12 pav. Jaunimo (16-25 m.) ilgalaikio nedarbo Lietuvoje kitimas 2008-2016 m. laikotarpio, tūkst. žm.....	42
13 pav. Jaunimo (16-25 m.) nedarbo ir ilgalaikio nedarbo dinamika Lietuvoje 2008-2016 m. laikotarpiu, tūkst. žm.....	43
14 pav. Bendrojo vidaus produkto ir ilgalaikio nedarbo kitimas Lietuvoje 2008-2016 m. laikotarpiu, tūkst. žm. ir mln. EUR.....	45
15 pav. Vidutinio darbo užmokesčio pokyčių ir ilgalaikio nedarbo lygio kitimas Lietuvoje 2008-2016 m. laikotarpiu, %	46
16 pav. Eksporto ir ilgalaikio nedarbo lygio kitimas Lietuvoje 2008-2016 m. laikotarpio, mlrd. EUR ir %.....	47
17 pav. Tiesioginių užsienio investicijų ir ilgalaikio nedarbo kitimas Lietuvoje 2008-2016 m. laikotarpiu, mlrd. EUR ir %	48
18 pav. Emigracijos ir ilgalaikio nedarbo kitimas Lietuvoje 2008-2016 m. laikotarpiu, tūkst. žm. ir %	50
19 pav. Lietuvos bendrojo vidaus produkto ir ilgalaikio nedarbo lygio kitimo ryšio išraiška 2008-2016 m. laikotarpiu.....	52
20 pav. Vidutinio darbo užmokesčio ir ilgalaikio nedarbo kitimo ryšio išraiška 2008-2016 m. laikotarpiu.....	52
21 pav. Eksporto ir ilgalaikio nedarbo kitimo ryšio išraiška 2008-2016 m. laikotarpiu	53
22 pav. Investicijų ir ilgalaikio nedarbo kitimo ryšio išraiška 2008-2016 m. laikotarpiu	53
23 pav. Emigracijos ir ilgalaikio nedarbo kitimo ryšio išraiška 2008-2016 m. laikotarpio	54
24 pav. Lietuvos aktyvių darbo rinkos politikos priemonių klasifikacija	55
25 pav. Nusiųsta į priemones ir įdarbinta asmenų, tūkst. žm.....	58

Lentelių sąrašas

1 lentelė. Ilgalaikio nedarbo lygio Europos Sąjungos šalyse 15-74 m. amžiaus gyventojų skaičiaus kitimas 2008-2016 m. laikotarpiu, %	11
2 lentelė. Ilgalaikio nedarbo ekonominiai nuostoliai	15
3 lentelė. Darbo rinkos sampratos charakteristikos mokslinėje literatūroje.....	19
4 lentelė. Ilgalaikio nedarbo veiksniai ir jų poveikio charakteristika mokslinėje literatūroje	29
5 lentelė. Ekonominių rodiklių ir ilgalaikio nedarbo lygio Lietuvoje kitimas 2008-2016 m. laikotarpiu	44
6 lentelė. Ekonominių šalies rodiklių dinamika Lietuvoje 2008-2016 m. laikotarpiu	51
7 lentelė. Bedarbių dalyvavimo aktyviose darbo rinkos priemonėse per IV ketv. 2008-2016 m. laikotarpiu.....	59
8 lentelė. Priemonių įgyvendinimo stebėsenos rodikliai (2014-2020 m. Europos Sąjungos fondų investicijos Lietuvoje).....	60

IVADAS

Temos aktualumas. Pasaulio šalių ekonomikoms tampant globalizuotomis, problemos, kurios kyla vienoje šalyje, turi tam tikrą poveikį ir kitos šalies ekonomikos raidai. Ekonomikos teorijoje plačiai nagrinėjamos įvairaus spektro makroekonominės problemos, kurių pasekmes siekia sušvelninti kiekvienos šalies vyrausybe.

Pastarasis dešimtmetis rodo, kad viena iš prioritetinių ekonomikos krypčių yra siekis išspręsti vieną iš opiausių socialinių-ekonominių problemų - aukštą ilgalaikio nedarbo lygį, kurį sąlygojo 2008-2009 m. pasaulinė finansų krizė. Ilgalaikis nedarbas ne tik mažina žmonių pajamas, bet ir smukdo šalies ekonomiką. Sumenkusios pajamos keičia žmogaus nuostatas, mažina jų ekonominį aktyvumą, kas, savo ruožtu, neretai lemia ir socialinę atskirtį, kuri yra nesuderinama su žmogaus socialine raida.

Analizuojant statistikos rodiklius ir tendencijas, kyla ilgalaikio nedarbo problemos ir galimybių ją spręsti klausimai: koks yra nedarbo poveikis šalies ekonomikai, kokia turėtų būti vykdoma šalies ekonominė politika, siekiant sumažinti nedarbo lygį ir nukreipti ekonomikos plėtrą valstybei palankia linkme? Svarbu išsiaiškinti egzistuojanti ryšį tarp atskirų šalies makroekonominių rodiklių.

Siekiant tvaraus ekonomikos vystymosi svarbu rasti tinkamas priemones ilgalaikiam nedarbui mažinti, derinant ekonomikos augimą su socialinės integracijos principais. Dabartinė lėtai atsigaunanti šalies ekonomika, įtempta situacija darbo rinkoje skatina skirti dėmesį ilgalaikio nedarbo problemai ir jo kitimo tendencijas sąlygojantiems veiksniams išsiaiškinti.

Baigiamojo dabo problema formuluojama klausimu kurie ekonomikos rodikliai turi didžiausią poveikį ilgalaikiam nedarbui?

Šio darbo **tyrimo objektas** – ilgalaikis nedarbas šalies darbo rinkoje.

Darbo tikslas – įvertinti ilgalaikį nedarbą.

Tikslui pasiekti **darbe keliami šie uždaviniai**:

1. Atskleisti ilgalaikio nedarbo kitimo tendencijas darbo rinkoje ir poveikį šalies ekonomikai.
2. Iširti ilgalaikio nedarbo esmę, jį veikiančius veiksnius ir pasekmes.
3. Įvertinti makroekonominių veiksnių poveikį ilgalaikiam nedarbui.
4. Išanalizuoti aktyvios darbo rinkos politikos taikomas priemones.
5. Įvertinti ilgalaikį nedarbą Lietuvos ekonomikai.

Darbo metodai. Nagrinėjant ilgalaikio nedarbo šalies darbo rinkoje klausimus atliekama mokslinės literatūros analizė, sintezė ir apibendrinimas, taikoma analizuojama dinamikos (laiko) eilutė; skaičiuojami analitiniai ir vidurkiniai dinamikos eilučių kitimo rodikliai, nustatomas koreliacinis ryšys tarp ilgalaikio nedarbo ir ekonomikos rodiklių; gauti duomenys interpretuojami ir apibendrinami.

1. ILGALAIKIO NEDARBO IR AKTYVIŲ DARBO RINKOS POLITIKOS PRIEMONIŲ PROBLEMATIKA

Globali darbo rinka per pastarąjį laikmetį patyrė reikšmingų pokyčių, įskaitant 2007-2008 m. pasaulinę finansų krizę, augančią konkurenciją, naujas technologijas, ekonomiškai aktyvių gyventojų mažėjimą, migraciją, ilgalaikį nedarbą. Minėtieji veiksniai turėjo įtakos atskirų šalių ekonomikų raidai, kuri siejama su darbo jėgos panaudojimu, gyvenimo kokybe, saugumu. Nedarbas, kaip teigia Kiaušienė ir Vidrevičienė (2015), yra opi kiekvienos šalies ekonominė-socialinė problema. Ji pasireiškia žmogiškųjų išteklių praradimu, finansinėmis problemomis, neigiamu poveikiu ekonomikos plėtrai.

Didelis ilgalaikio nedarbo lygis, žema kvalifikacija, mažas socialinis ir ekonominis aktyvumas sąlygoja aktyvios darbo rinkos politikos priemonių taikymo aktualumą. Pasak Rudžinskienės (2014), efektyvios darbo rinkos paslaugos ir tikslingos priemonės – viena iš galimybių mažinti bedarbių skaičių, pasiekti spartesnį jų įsidarbinamumą.

Šioje darbo dalyje nagrinėjamos ilgalaikio nedarbo kitimo tendencijos ir ilgalaikio nedarbo poveikis šalies ekonomikai.

1.1. Ilgalaikis nedarbas ir jo kitimo tendencijos

Ryšciausias 2007-2008 m. pasaulinės finansų krizės padarinys – šalies ekonomikos nuosmukis. Ekonomikos nuosmukis, kaip teigia Dubauskas (2013, p. 72) – „tai gamybos masto mažėjimas ir nedarbo lygio padidėjimas“. Gamybos masto mažėjimą rodo šalies bendrasis vidaus produktas, o nedarbo lygio augimą – bendrasis nedarbo lygis. Ekonomikos nuosmukis, sąlygotas bendrosios paklausos kritimu, darbo vietų mažėjimu, suformuoja sąlygas ilgalaikiam nedarbui atsirasti. Dėl prasidėjusios pasaulinės finansų krizės ekonomikos nuosmukis stipriai atsiliepė visų ES šalių darbo rinkai. 2009 m., palyginti su 2008 m., ES šalių ekonomika smuko 4,3 %, o nedarbas išaugo 2,0 % punktais (Eurostat duomenys, 2009).

Besitęsiantis ekonomikos nuosmukis, didėjantys įmonių bankrotai 2009 m. pabaigoje sąlygojo nedarbo lygio padidėjimą. Mažėjant vartojimo prekių ir paslaugų paklausai mažėjo laisvų darbo vietų skaičius, o naujų darbo vietų buvo sukuriama žymiai mažiau negu jų likviduojama; darbo rinkoje susiformavo darbo pasiūlos perteklius (Damulienė, 2012).

Didžiausias ilgalaikio nedarbo lygis pastarąjį dešimtmetį ES fiksuotas 2013 m. ir siekė 5,1 % (žr. 1 lentelę). 2013 m., palyginti su 2008 m., ilgalaikis nedarbas augo 2,5 % visoje ES. Didžiausias ilgalaikio nedarbo lygis 2013 m. buvo Graikijoje (18,5 %), Ispanijoje (13,0 %) ir Kroatijoje (11,0 %). 2014 m. ilgalaikio nedarbo lygis Graikijoje buvo vienas aukščiausių ES ir siekė 19,5 %. Panašios

tendencijos išryškėjo ir kitose ES valstybėse, 2010 m. Latvijoje ilgalaikio nedarbo rodiklis sudarė 8,8 %, Estijoje – 7,6 %. Ilgalaikių bedarbių dalis tarp darbingo amžiaus gyventojų valstybėse narėse 2016 m. labai skyrėsi: nuo 1,3 % Jungtinėje Karalystėje iki 17,0 % Graikijoje.

Lietuvoje aukščiausias ilgalaikio nedarbo lygis fiksuotas 2011 m. ir siekė 8,0 % 2011 m., palyginti su 2008 m., ilgalaikis nedarbas šalyje išaugo 6,7 %. 2011 m. Lietuvoje ilgalaikių bedarbių skaičius siekė 119 tūkst., t. y. du kartus daugiau negu prieš dvejus metus. Pažymėtina, kad 2009 m. pabaigoje Latvija ir Lietuva patyrė didžiausią – daugiau negu 14 % – ekonomikos nuosmukį, kuris sąlygojo aukštą ilgalaikio nedarbo lygį.

1 lentelė. Ilgalaikio nedarbo lygio Europos Sąjungos šalyse 15-74 m. amžiaus gyventojų skaičiaus kitimas 2008-2016 m. laikotarpiu, % (sudaryta pagal Eurostat duomenis)

ES šalys/metai	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Kitimas 2008-2016 m. laikotarpiu, %
ES (28)	2,6	2,9	3,8	4,1	4,6	5,1	5,0	4,5	4,0	1,4
Didžiausias ilgalaikio nedarbo lygis, %.										
Graikija	3,7	3,9	5,7	8,8	14,5	18,5	19,5	18,2	17,0	13,3
Ispanija	2,0	4,3	7,3	8,9	11,0	13,0	12,9	11,4	9,5	7,5
Italija	3,0	3,4	4,0	4,3	5,6	6,9	7,7	6,9	6,7	3,7
Kroatija	5,3	5,1	6,6	8,4	10,2	11,0	10,1	10,2	6,6	1,3
Portugalija	3,6	4,2	5,7	6,2	7,7	9,3	8,4	7,2	6,2	2,6
Ilgalaikio nedarbo lygis Baltijos šalyse, %.										
Latvija	1,9	4,5	8,8	8,8	7,8	5,7	4,6	4,5	4,0	2,1
Lietuva	1,3	3,3	7,4	8,0	6,6	5,1	4,8	3,9	3,0	1,7
Estija	1,7	3,7	7,6	7,1	5,5	3,8	3,3	2,4	2,1	0,4
Žemiausias ilgalaikio nedarbo lygis, %.										
Vokietija	3,9	3,5	3,3	2,8	2,4	2,3	2,2	2,0	1,7	-2,1
Čekija	2,2	2,0	3,0	2,7	3,0	3,0	2,7	2,4	1,7	-0,5
Danija	0,5	0,6	1,5	1,8	2,1	1,8	1,7	1,7	1,4	0,9
Švedija	0,8	1,1	1,6	1,5	1,5	1,4	1,4	1,5	1,3	0,5
Jungtinė Karalystė	1,4	1,9	2,5	2,7	2,7	2,7	2,2	1,6	1,3	-0,1

Mažiausias ilgalaikio nedarbo rodiklis ekonomikos nuosmukio metu buvo Danijoje, Švedijoje, Jungtinėje Karalystėje. 2016 m. pabaigoje ilgalaikis nedarbo lygis minėtose valstybėse fiksuotas nuo 1,3 iki 1,4 %.

Kartu pažymėtina, kad spartų ilgalaikio nedarbo didėjimą lėmė ne tik gamybos produkcijos paklausos kritimas, bet ir griežta atskirų valstybių vykdyta fiskalinė politika. Kaip teigia Rakauskienė ir kt. (2017, p. 371), „griežtą fiskalinę politiką vykdžiusiose šalyse galimybės bedarbiams rasti darbą mažėja: Ispanijoje tikimybė rasti darbą sumažėjo nuo 50 iki 30 %, Graikijoje – nuo 25 iki 15 %”.

Ekonominis sunkmetis palietė ir jaunimą (1625 m.) – didžiausias jaunimo ilgalaikis nedarbas nuo bendro nedarbo gyventojų skaičiaus ES fiksuotas 2014 m. ir siekė 35,6 % Lietuvoje didžiausias

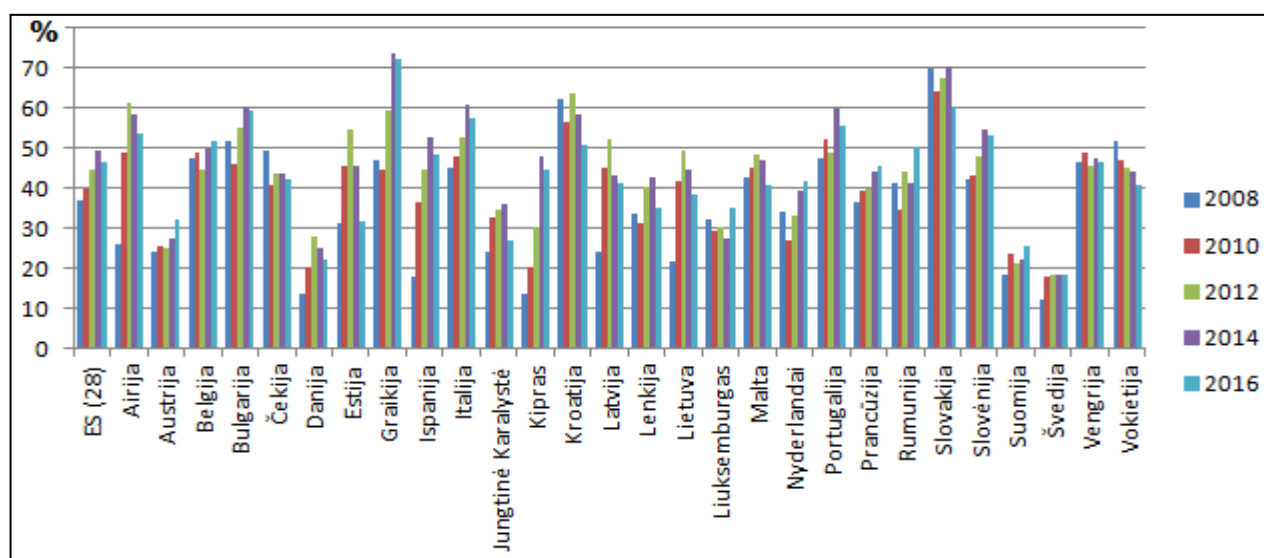
jaunimo ilgalaikis nedarbas fiksuotas 2010 m. pabaigoje Lietuvos darbo biržoje buvo įregistruota 20 tūkst. ilgalaikių bedarbių arba 44,9 % nuo bendro jaunimo nedarbo skaičiaus. Jaunimo ilgalaikis nedarbas išaugo daugiau kaip du kartus (Lietuvos darbo birža, 2011). Panašios tendencijos išryškėjo ir kitose ES valstybėse, 2011 m. Ispanijoje jaunimo ilgalaikio nedarbo rodiklis sudarė 32,4 %, Latvijoje – 32,8 %, Estijoje – 39,5 %, Graikijoje 42,3 %. Mažiausias jaunimo ilgalaikis nedarbas fiksuotas Danijoje (9,9 %) ir Švedijoje (7,1 %) (Eurostat, 2012).

Analizuojant ES šalių ilgalaikio nedarbo kitimo tendencijas pastebima, kad ilgalaikio nedarbo lygis kito netolygiai. Skirtingi ilgalaikio nedarbo lygio rodikliai ES šalyse susiformavo dėl skirtingų fiskalinių ir struktūrinių reformų įgyvendinimo, dėl lėto atlyginimų augimo bei dėl nelankstaus šalių narių persiorientavimo iš gamybos į aptarnavimą, ir atvirkščiai (Europos Komisija, 2016).

Aktualia poblema išlieka ilgalaikio nedarbo lygis bendrojo nedarbo lygio kontekste (žr. 1 pav.).

Ilgalaikio nedarbo lygis nuo bendrojo nedarbo lygio ES 2016 m., palyginti su 2008 m., išaugo 9,5 % ir siekė 46,4 %. Didžiausias ilgalaikio nedarbo lygis tarp neturinčių darbo visuomenės narių 2016 m. fiksuotas Graikijoje (72,0 %), Slovakijoje (60,2 %), Bulgarijoje (59,1 %), Italijoje (57,4 %). Kartu pažymėtina, kad 9-iose ES šalyse ilgalaikiai bedarbiai sudaro daugiau kaip 50 % visų bedarbių. Kaip teigia Levine (2013), keičiantis ekonomikos ciklui nedarbo lygio pokytis gana ilgai išlieka neigiamas, nepaisant gerėjančių ekonomikos augimo rodiklių.

2008-2016 m. laikotarpiu ryškesni neigiami ilgalaikio nedarbo pokyčiai pastebimi Ispanijoje, Airijoje, Kipre. 2016 m., palyginti su 2008 m., žmonių, neturinčių darbo ilgiau kaip vienerius metus, ilgalaikio nedarbo lygio rodiklis nuo bendrojo nedarbo lygio minėtose šalyse didėjo 23 kartus.

1 pav. Europos Sąjungos šalių narių gyventojų (15-74 m. amžiaus) ilgalaikio nedarbo lygio nuo bendrojo nedarbo lygio 2008-2016 n. laikotarpiu kitimas, % (sudaryta pagal „Eurostat“ duomenis)

Lietuvoje didžiausias ilgalaikio nedarbo lygis nuo bendrojo nedarbo lygio fiksuotas 2011 m. ir sudarė 52,1 % 2011 m., palyginti su 2008 m. jis išaugo 30,5 % arba 74,5 tūkst. 2016 m. pabaigoje ilgalaikio nedarbo rodiklis sudarė 38,3 % nuo visų 1564 m. darbo neturinčių gyventojų skaičiaus.

Mažiausias ilgalaikio nedarbo lygis nuo visų darbo neturinčių gyventojų 2016 m. pabaigoje buvo Švedijoje (18,3 %), Danijoje (22,3 %), Suomijoje (25,7 %), Jungtinėje Karalystėje (27,1 %). Pasak Reizgevičienės ir Beržinskienės (2013), augančios ekonomikos šalių nedarbo lygis yra daug jautresnis BVP pokyčiams negu šalių, kurių ekonomika yra stabili.

Apibendrinant ilgalaikio nedarbo kitimo tendencijas galima teigti, kad ekonomikos lėtėjimas turi neigiamos įtakos ilgalaikio nedarbo lygiui. Kaip teigia Reizgevičienė ir Beržinskienė (2013), ekonomikos ciklų poveikis nedarbui vertinamas analizuojant BVP ir nedarbo lygio priklausomybę ir teigiama, kad BVP ir nedarbo lygį sieja atvirkštinis ryšys. Ekonomikos augimas sąlygoja nedarbo lygio mažėjimą, o ekonomikos nuosmukio metu – nedarbo lygis ima didėti. Ilgalaikio nedarbo lygio kitimui įtakos turi platus spektras veiksnių: užsienio investicijos, inovatyvių sprendimų gamybos procese atsiradimas, technologijų kaita. Technologinė pažanga sužadina ūkio struktūrinius pokyčius, kurie sietini su ilgalaikiu nedarbu, nes atleistųjų profesinis pasirengimas neatitinka reikalaujamos kvalifikacijos (Dachs ir Peters, 2014).

1.2. Ilgalaikio nedarbo poveikio šalies ekonomikai problema

Atlikta ilgalaikio nedarbo kitimo tendencijų apžvalga rodo, kad ilgalaikio nedarbo lygis išlieka aukštas. Ilgalaikio nedarbo problema tapo itin aktuali pasaulio ekonomikoms susidūrus su globalia finansų krize. Ilgalaikio nedarbo kitimas turi įtakos ne tik šalies gyventojams, bet ir visai šalies ekonomikai.

Makroekonominio požiūriu, ilgalaikis nedarbas yra neefektyvus darbo išteklių panaudojimas. Žmogus, darbas ir kapitalas yra pagrindiniai gamybos veiksniai. Be vieno iš šių veiksnių – žmogaus, kiti du veiksniai praranda savo svarbą (Ruškytė, Rakauskas ir Navickas, 2012). Nepanaudoti ilgai neturinčio darbo žmogaus ištekliai sąlygoja mažesnę bendrojo vidaus produkto apimtį, o valstybė negauna pajamų tiek, kiek galėtų gauti maksimaliai panaudojus visus žmogiškuosius išteklius. Nuosmukio laikotarpiu, kai bendroji paklausa prekėms ir paslaugoms mažėja, krinta užimtumas ir didėja nedarbas. ES 2009 m., palyginti su 2008 m. ekonomikos apimtys sumažėjo 4,4 %, Lietuvoje 14,9 %. Ryšį tarp nedarbo lygio ir BVP apimties atsilikimo nuo potencialiojo BVP matematiškai įrodė išžymus amerikietis mokslininkas Okunas (Arthur M. Okun). Okuno dėsnis skelbia, „kad nedarbui pakilus 1 procentu, t. y. kai faktiškas nedarbo lygis viršija natūralų vienu procentu, reali gamybos apimtis (BVP) atsiliks nuo galimos 23 procentiniais punktais (Daly ir Hobijn, 2010). Pasak Damulienės (2012), ilgalaikis nedarbas mažina įmonių produkcijos paklausą, kas, savo ruožtu, lemia

gamybos sumažėjimą, tuo pačiu mažesnę darbuotojų skaičiaus poreikį. Bendrosios paklausos sumažėjimas skatina ekonomikos sulėtėjimą, sudarydamas prielaidas ilgalaikio nedarbo lygiui didėti. Nedarbas mažina žmonių pajamas, blogina valstybės finansų padėtį. Atlikto tyrimo metu (Damulienė, 2012) tarp nedarbo ir ekonomikos rodiklių (BVP, eksporto, šalies vidutinio darbo užmokesčio), nustatytas atvirkštinis ryšys. Didėjant BVP, intensyvėjant eksportui, kylant vidutiniam darbo užmokesčiui nedarbas turi tendenciją mažėti ir atvirkščiai. Įvertintas BVP ir nedarbo lygio koreliacinio ryšio stiprumas ir gautas koeficientas $r=0,6$ rodo, kaip teigia Damulienė, pastebimą ryšį tarp nedarbo lygio ir BVP.

Simonavičienė ir Užkurytė (2009) teigia, kad esant ekonominiam nuosmukiui didelius nuostolius patiria darbo rinka, kurioje vyksta pagrindiniai reiškiniai: valstybės biudžeto deficitas auga dėl mažiau surenkamų mokesčių, didesnės socialinės išmokos skiriamos darbą praradusiems asmenims. Dėl augančio nedarbo šalyje ima trūkti pragyvenimo pajamų. Pagal darbo rinkos sąlygas kinta darbo užmokestis. Ekonomikai lėtėjant ir dėl rinkos pokyčių sumažėjus bendrajai darbuotojų rinkos paklausai, mažėja vidutinis darbo užmokestis. Didėja šalies gyventojų emigracija ieškant geriau apmokamo darbo svetur. Lietuvos statistikos departamento gyventojų užimtumo tyrimo duomenimis, 2011 m. net 82 % išvykimą deklaravę asmenys (53 863 tūkst.) nurodė, kad iki išvykimo jie buvo bedarbiais vienerius metus ir ilgiau. Šalyje atsiranda darbo jėgos trūkumas, prarandami specialistai. Kartu pažymėtina, kad emigruoja daugiausia jauni darbingo amžiaus žmonės nuo 20 iki 34 m. 2011 m. kas antras emigrantas buvo 2029 metų amžiaus (Lietuvos statistikos departamentas, 2012).

Žmogiškojo kapitalo praradimas, ilgalaikis nedarbas, pasireiškiantis atskiros gyventojų grupės ekonominiu neaktyvumu, sąlygoja naujų investicijų stoką, eksporto apimčių mažėjimą ir lėtesnę šalies ūkio raidą. 2016 m., palyginti su 2015 m., tiesioginės užsienio investicijos Lietuvoje sumažėjo 431 mln. EUR, o eksporto apimtys 2016 m., palyginti su 2014 m., sumenko 7,3 %. Pasak Kiaušienės ir Vidrevičienės (2015), materialinėms investicijoms didėjant, nedarbo lygis mažėja, ir atvirkščiai. Tarp nedarbo ir tiesioginių užsienio investicijų vienam gyventojui, materialinių investicijų vienam gyventojui rodiklių nustatytas atvirkštinis ryšys, kuris rodo, kad rodiklių apimtims didėjant nedarbo lygis mažėja (Kiaušienė ir Vidrevičienė, 2015). Tiesioginės užsienio investicijos, kaip teigia Lukoševičiūtė ir Martinkutė-Kaulienė (2016), kuria naujas darbo vietas, sukuria prielaidas ilgai darbo neturinčius visuomenės narius įsitraukti į aktyvią darbo rinką, padeda tobulėti žmogiškajam kapitalui, skatina technologinę pažangą ir didina šalies konkurencingumą.

Dubauskas (2013) nurodo, kad ilgai nedirbančių gyventojų poveikis sukuria šias ekonomines pasekmes:

1. Nesukuriamos prekės ir nemokami biudžetui mokesčiai (mokamos bedarbio pašalpos);
2. Mažina bendrą nacionalinį produktą;
3. Vyksta emigracija (darbo jėgos ir protų nutekėjimas).

Dėl ilgalaikio nedarbo mažėja pagrindinio kapitalo (mašinų, staklių, įrenginių ir pan.) apkrovimas. Ilgalaikis nedarbas ir jo augimas didina nedarbo kaštus ir reikalauja papildomų asignavimų iš valstybės ir savivaldybių biudžetų (Paulavičius ir Kocai, 2004).

Ilgalaikis nedarbas apibūdinamas kaip ekonominius ir socialinius nuostolius sukuriantis reiškinys, kuris atsiranda darbo rinkoje, kai gamybos veiksnys *darbas* nėra visiškai panaudojamas, t. y. ilgai nedirbančių, bet ieškančių darbo ir pasirengusių dirbti žmonių neužimtumas (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Ilgalaikio nedarbo ekonominiai nuostoliai

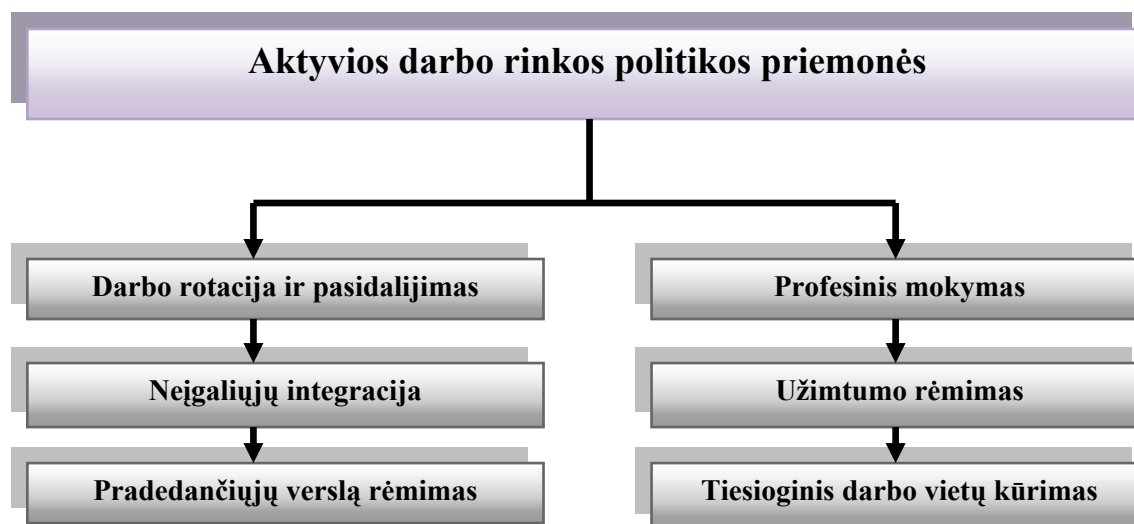
Autorius	Poveikis šalies ekonomikai	Poveikio apibūdinimas
Dubauskas (2013)	Nesukuriamas laukiamas BVP. Vyksta emigracija.	Mažiau gaminama prekių ir teikiama paslaugų. Prarandami darbo ištekliai.
Damulienė (2012)	Mažėja bendroji paklausa. Įmonių restruktūrizacija, bankrotų tikimybė.	Menka gyventojų perkamoji galia.
Damulienė (2013)	Emigracija nesukuria BVP.	Prarandamos potencialios prekės ir paslaugos.
Dachs ir Peters (2014)	Mažėja užsienio investicijų apimtys.	Trūksta kvalifikuotų darbuotojų.
Kiaušienė ir Vidrevičienė, 2015	Mažėja investicijų apimtys, tenkančios vienam gyventojui.	Kvalifikuotų darbuotojų, motyvacijos stoka.
Simonavičienė ir Užkurytė (2009)	Darbo jėgos trūkumas. Emigracija.	Prarandami specialistai.

Apibendrintai galima teigti, kad ekonominio nuostolio dėl ilgalaikio nedarbo pagrindas – darbo jėgos praradimas. Dėl darbo jėgos nutekėjimo iš šalies nesukuriama potencialių prekių ir patarnavimų, patiriamas lėtesnis ekonomikos augimas, mažėja vidaus paklausa, sulėtėja naujų technologijų panaudojimo galimybės, šalies biudžetas negauna dalies fizinių asmenų pajamų mokesčių, daro neigiamą efektą žemo pragyvenimo lygio šalies gyventojams.

Ilgai nedirbančių asmenų aktyvus įtraukimas į darbo rinką yra vienas iš pagrindinių kiekvienos šalies prioritetų. ES šalys, siekiančios mažinti ilgalaikį nedarbą, renkasi aktyvias darbo rinkos politikos priemones (toliau ADRP).

Pagrindinis ADRP tikslas yra padėti bedarbiams rasti darbą tobulinant darbo įgūdžius. ADRP priemonės skirtos padidinti asmenų, patiriančių sunkumų darbo rinkoje, tikimybę įsidarbinti. „Programos yra skirtos darbo pasiūlai ir paklausai padidinti, darbo rinkos funkcionavimui pagerinti“ (Betcherman, Olivas ir Dar, 2004). ADRP atlieka ir nedarbo prevencijos funkciją. Ankstyvosios intervencijos priemonės taikomos specifinėms bedarbių grupėms, kurių galimybės tapti ilgalaikiais bedarbiais yra didesnės. Prie tokių grupių priskirtini neįgalieji, vieniši tėvai, tautinės mažumos, buvę kaliniai ir kt. (Campbell, 2000).

ADRP priemonės (žr. 2 pav.) yra socialinės apsaugos sistemos dalis, kurios apsaugo ne tik nuo ilgalaikio nedarbo, bet ir nuo kitų socialinių rizikų (skurdo) (Active labour 2003, cit. Okunevičiūtė-Neveauskienė, Moskva, 2010).

2 pav. Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių klasifikavimas Europos Sąjungoje
(sudaryta pagal Eurostat darbo rinkos politikos duomenų bazę)

Šios priemonės, kaip teigia Moskva (2008), tarnauja ieškančių darbo asmenų užimtumo didinimui, nedarbo mažinimui bei neigiamų jų pasekmių švelninimui per darbo paklausos ir pasiūlos derinimą siekiant išlaikyti darbo rinkos pusiausvyrą bei per ieškančių darbo darbingo amžiaus asmenų užimtumo galimybių didinimą. Priemonės palengvina ne tik išdarbinimą, padeda senai nedirbusiems gyventojams sugrįžti į darbo rinką, bet ir didina darbo produktyvumą bei kokybę. Didėja ekonominis aktyvumas, kuris mažina nedarbo lygį, kas lemia ir emigracijos mastų mažėjimą (Moskva, 2008; Okunevičiūtė-Neveauskienė ir Moskva, 2010).

Pasak De Koningo (2005), ADRP priemonės labiau padeda darbo rinkoje asmenų grupėms, kurios yra labiau pažeidžiamos, negu toms, kurios darbo rinkoje turi pakankamai gerų perspektyvų. Kaip teigiama, ilgalaikiams bedarbiams, nedirbantiems ilgiau kaip dvejus metus, kuriems kitos priemonės yra neefektyvios, subsidijos gali padėti grįžti į darbo rinką. Pažymima, kad subsidijos keičia neigiamas darbdavių nuostatas ilgalaikių bedarbių atžvilgiu ir skatina juos įdarbinti (cit. iš Moskva ir Okunevičiūtė-Neveauskienė, 2011).

Ilgalaikių bedarbių mokymai būna geresni, kai programa atitinka darbdavių keliamus reikalavimus, t. y. kai kartu su mokymais įgyjama ir praktinės darbo patirties. Atkreipiamas dėmesys, jog sunku įvertinti, ar mokymai, ar darbinė patirtis labiausiai paveikė bedarbių užimtumo galimybes.

Neatmetama galimybė, kad programos dalyviai įsidarbino dėl įgytos darbo patirties, o ne dėl dalyvavimo mokymų programose (Moskvina ir Okunevičiūtė Neverauskienė, 2011).

Ilgalaikio nedarbo lygio dinamika didžia dalimi priklauso nuo skirtų tikslinių lėšų. ADRP priemonių finansavimas rodo, kad Šiaurės šalys ir kontinentinės Europos šalys skiria pakankamai lėšų ADRP priemonėms finansuoti. Aukštos išlaidos ADRP priemonėms trumpina nedarbo laikotarpius. Centrinės ir Rytų Europos šalys, kai kurios Pietų Europos šalys, kaip Italija ir Graikija, ADRP priemonėms išleidžia mažiausiai, taigi, ir nedarbo laikotarpiai trunka ilgai. Lietuva priklauso šalių grupei, kurios skiria mažą finansavimą ADRP priemonėms. Šiose šalyse ilgalaikio nedarbo rodikliai yra itin nepalankūs (Eurostat, 2014).

Analizuojant statistinius duomenys pagal ADRP priemones ir ilgalaikio nedarbo lygį pokriziniu laikotarpiu (2010-2013) tarp ES šalių matomi skirtingi scenarijai: pavyzdžiui, Ispanijoje ir Airijoje didelės išlaidos ADRP priemonėms (virš 3,3 % nuo BVP) kartu buvo lydimos aukštu ilgalaikiu nedarbu, tuo tarpu Lietuvoje ir Latvijoje kriziniu laikotarpiu ilgalaikis nedarbas taip pat buvo pasiekęs aukštą lygį, tačiau išlaidos ADRP priemonėms buvo vienos žemiausios ES (atitinkami 0,6 ir 0,7 % nuo BVP). Danijoje ADRP priemonėms buvo skirta virš 3 % nuo BVP ir ilgalaikio nedarbo lygis buvo vienas mažiausių ES (Eurostat, 2014).

Darbo vietų kūrimo ir mokymo priemonių, kaip teigia Moskvina ir Okunevičiūtė-Neverauskienė (2011), sėkmė priklauso nuo masto, kuriuo remiantis įgyta darbinė patirtis atitinka realią darbo aplinką, t. y. kuo darbinė patirtis pagal darbo sąlygas ir aplinką panašesnė į realią, tuo efektyvesni yra jos rezultatai, ar dalyviai įgyja tik darbinės patirties, ar į ją įtrauktos ir kitos paramos formos, didinančios priemonės veiksmingumą: pvz., darbo vietų kūrimo priemonės derinamos su dalyvių mokymais arba socialinių ir šeimos problemų sprendimo ir/ ar pagrindinio išsilavinimo teikimo priemonėmis.

Tyrimai rodo, kad ADRP priemonių poveikis darbo neturintiems asmenis yra skirtingas. Priemonių efektyvumas priklauso nuo to, į kurią tikslinę grupę jos nukreiptos: neįgaliuosius, ilgalaikius, ar labai ilgai darbo neturinčius asmenis, priešpensinio amžiaus asmenis ar jaunimą. Kaip teigiama Europos Komisijos gairėse, siekiant veiksmingiau padėti ilgalaikiams bedarbiams grįžti į darbo rinką, turi būti pereita prie individualių poreikių pritaikytų grįžimo į darbo rinką planų, numatyti konkretūs paramos veiksmai, kurie apimtų kuravimą, pagalbą ieškant darbo, tolesnį švietimą ir mokymą, taip pat paramą būstui, transportui, vaikų priežiūros, sveikatos priežiūros ir reabilitacijos paslaugas. Jis turėtų būti įgyvendinamas vieno langelio principu, kad būtų užtikrintas paramos tęstinumas ir nuoseklumas. Jame taip pat reikėtų aiškiai apibrėžti tiek bedarbių, tiek paramą teikiančių organizacijų teises ir pareigas (Europos Komisija, 2015).

2. TEORINIAI ILGALAIKIO NEDARBO ŠALIES DARBO RINKOJE VERTINIMO ASPEKTAI

Šiuolaikiniame globalių pokyčių pasaulyje tam tikrą visuomenės dalį vis dažniau paliečia nesavanoriško darbo netekimo ir ilgalaikio nedarbo problema. Nedarbo problemą kaip ekonominio nuosmukio priežastį pagrindžia Reizgevičienė ir Beržinskienė (2013), nedarbo problemą kaip ekonominio nuosmukio pasekmę analizuoja Levine (2013). Ilgalaikio nedarbo procesus, ilgalaikių bedarbių socialines, ekonomines problemas ir kitus klausimus, susijusius su ilgalaikiu nedarbu, moksliniuose darbuose analizavo Lietuvos autoriai (Rudžinskienė, 2013, 2014; Paulauskienė ir Rudžinskienė, 2012; Beržinskienė ir Būdvytytė-Gudeliene, 2010). Ilgalaikio nedarbo problemą nagrinėja Darbo ir socialinių tyrimų instituto tyrėjai Okunavičiūtė-Neversauskienė, Pocius, Moskvinai. Šioje darbo dalyje nagrinėjamas ilgalaikio nedarbo konceptas darbo rinkos kontekste, ilgalaikio nedarbo veiksniai ir priemonės ilgalaikių bedarbių aktyvumui ir užimtumui didinti.

2.1. Ilgalaikio nedarbo samprata

Ilgalaikio nedarbo kategorija glaudžiai susijusi su darbo rinkos ir darbo jėgos sąvokomis, nedarbo tipais. Tarp daugelio ekonominių procesų reikšmingą vietą užima darbas. Darbas žmogui yra pagrindinė sėkmingos integracijos į visuomenę prielaida (Šileika ir kt., 2011). „Jis ne tik leidžia užtikrinti kuo didesnę finansinę nepriklausomybę ir savarankiškumą, lemia vartojimą ir gyvenimo lygį, bet taip pat atveria galimybes visapusiškai dalyvauti skirtingose visuomeninio gyvenimo sferose ir išvengti socialinės atskirties“ (p. 54). Ruškytės ir kt. teigimu, „darbas, kaip ir žemė bei kapitalas, yra pirminis gamybos veiksnys. Be šio veiksnio darbo procese negali dalyvauti ir kiti gamybos veiksniai. Darbo išteklių yra visuminė visuomenės darbo jėga, kurią sudaro visi darbingi šalies gyventojai, turintys ūkinei veiklai plėtoti būtinus fizinius, protinius, psichinius sugebėjimus, reikalingas žinias ir išsilavinimą“ (Ruškytė, Rutkauskas ir Navickas, 2012, p. 119). Žmogus savo darbu sukuria produktą, teikia paslaugas, kuria naujus, tobulina esamus gamybos ir paslaugų teikimo procesus. Nuo darbingų žmonių darbo priklauso šalies ekonomikos lygis ir potencialas. Bendras žmonių, tinkamų dirbti šalies ūkyje, skaičius nusako darbo jėgą. Darbo jėga, kaip apibrėžia Martinkus ir Žilinskas, yra „visi, sulaukę įstatymo numatyto amžiaus, dirbantys arba aktyviai ieškantys darbo šalies piliečiai“ (Martinkus ir Žilinskas, 2008, p. 226).

Darbo rinką galima įvardinti kaip visuomeninių santykių visumą, kuri atspindi šalies ekonomikos išsivystymo lygį ir pasiektą tam tikru laikotarpiu darbo pasiūlos ir paklausos pusiausvyrą.

Tendziagolskytės ir Rudztkio (2014) nuomone, darbo rinka – tai darbo jėgos pardavimo ir pirkimo ekonominių santykių sistema, kurioje formuojasi darbo pasiūla, paklausa bei darbo

užmokestis. Tūtlys išskiria du požiūrius į darbo rinką ir juos sąlyginai pavadina „ekonominiu ir sociologiniu požiūriais“. Ekonominė darbo rinkos samprata atskleidžia darbo vietų pasiūlos bei paklausos sąveiką. Sociologinis požiūris didesnę dėmesį skiria žmogaus individualių siekių ir galimybių realizavimui veiklos sistemoje, žmogaus galimybes darbo rinkoje įtakojančiams socialiniams veiksniams (Tūtlys, 2006, p. 3-4).

Mokslinėje literatūroje, kaip rodo 3 lentelė, pateikiamos įvairios darbo rinkos charakteristikos.

3 lentelė. Darbo rinkos sampratos charakteristikos mokslinėje literatūroje

Autorius	Sampratos charakteristikos
Martinkus ir Beržinskienė, 2005	Atvira sistema, kurios funkcionavimo efektyvumui turi įtakos daugelis veiksnių (vidiniai ir išoriniai).
Šileika ir Andriušaitienė, 2007	Rinkos sudėtinė dalis, kur pirkimo-pardavimo objektas yra specifinė prekė – potencialus darbuotojas.
Tendziagolskytė ir Rudzkis, 2014	Darbo jėgos pardavimo ir pirkimo ekonominių santykių sistema.

Analizė rodo, kad darbo rinka yra rinkos ekonomikos dalis, išreiškianti žmonių santykius, susijusius su darbo jėgos pasiūla ir paklausa. Vykstant gamybos procesams ir tenkinant darbo, kaip gamybos veiksnio, poreikį, susiformuoja darbo rinka.

Kaip teigia Tūtlys (2006) ir Rudžinskienė (2008), darbo rinka nėra pastovi, ji visą laiką keičiasi, egzistuoja situaciniai darbo rinkos tipai: perteklinė, deficitinė, nulinė (subalansuota).

Nulinė darbo rinka teoriškai ideali, bet praktiškai nepasiekiamą darbo rinkos situaciją. Darbo jėgos pasiūla ir paklausa yra pernelyg sudėtingi ir dinamiški socialiniai – ekonominiai reiškiniai, kuriems įtakos turi daugybė subjektyvių ir objektyvių veiksnių, todėl darbo jėgos pasiūla natūraliai negali visiškai sutapti su jos paklausa. *Deficitinė darbo rinka* lydimą aukštesne darbo jėgos paklausa, palyginti su pasiūla. Gali atrodyti, kad tokia darbo rinkos situacija yra patraukli darbo jėgos savininkui – jis turi daugiau galimybių susirasti gerai apmokamą darbą. Tačiau deficitinei darbo rinkai vyraujant ilgą laiką gali sulėtėti ekonomikos vystymasis. *Perteklinė darbo rinka* susiformuoja tada, kai darbuotojų pasiūla viršija paklausą. Šioje situacijoje atsiranda nedarbas. „Nedarbas nevisiškas darbo jėgos panaudojimas ekonominėje veikloje“ (Vainienė, 2008, p. 182). Nedarbas siaurąja prasme paliečia žmogų, plačiąja prasme – daro poveikį visai ekonomikai (Simanavičienė ir Užkurytė, 2009). Nedarbas, kaip teigia Jakutis, „ekonominė prasme yra visuomenės išteklių švaistymas ir darbo neturinčių žmonių egzistavimo sąlygų ardymas. Nedarbas tai ne tik nepagaminta produkcija, bet ir žmonių demoralizacija“ (Jakutis, 2006, p. 223, 227). Skominas (2006) nedarbą vadina reiškiniu visuomenėje, kai dalis darbingų šalies gyventojų nedalyvauja kuriant šalies ekonominį produktą, vadinasi, neturi darbo, kartu ir pragyvenimo šaltinio. Kitaip tariant, prarastas žmogiškasis kapitalas, kurį buvo galima panaudoti prekių ir paslaugų gamyboje.

Nedarbo samprata mokslinėje literatūroje apibrėžiama nevienareikšmiškai. Martinkus ir Beržinskienė (2005), Mailyrova ir Mamedova (2013) pateikia iš esmės panašų nedarbo sąvokos konceptą. Nedarbas, kaip teigia autoriai, yra ekonominis ir socialinis procesas, kuris tiesiogiai veikia asmenis ir šalis. Autorių nuomone, nedarbo sąvoka yra darbo išteklių sampratos struktūrinė dalis. Darbo ištekliais vadinami fiziniai, socialiniai ar organizaciniai darbo veiksniai, kurie gali sumažinti su darbo reikalavimais susijusias fiziologines ir psichologines sąnaudas, skatinti efektyvų veikimą siekiant darbo tikslų, skatinti asmeninį darbuotojo augimą, mokymąsi ir tobulėjimą (Schaufeli ir Bakker, 2004). Pasak Dubausko, paprastai darbo išteklius sudaro visi darbingo amžiaus žmonės (16-65 metų amžiaus vyrai ir moterys), ir išskiria juos į tris rūšis: „užimti, tai yra dirba, neužimti, tai yra bedarbiai ir nedarbingi. Bedarbiai – tie darbingo amžiaus žmonės, kurie aktyviai ieško darbo, paprastai pakartotinai registruodamiesi įdarbinimo įstaigoje“ (Dubauskas, 2013, p. 72).

Bedarbiu tampa asmuo, kuris tiek savarankiškai, tiek naudodamasis teritorinės darbo biržos teikiamomis darbo rinkos paslaugomis ieško darbo (LR užimtumo įstatymas, 2016). Asmuo bedarbio statusą įgyja nuo jo įsiregistravimo teritorinėje darbo biržoje momento. Teritorinė darbo birža, atsižvelgdama į įsidarbinimo galimybių vertinimo rezultatus, įregistruotą bedarbį priskiria:

- a) didelių įsidarbinimo galimybių grupei,
- b) vidutinių įsidarbinimo galimybių grupei,
- c) ribotų įsidarbinimo galimybių grupei.

Pagal nedarbo trukmę, nedarbas šalies darbo rinkoje skirstomas į trumpalaikį ir ilgalaikį nedarbą. Ilgalaikiais bedarbiais laikomi asmenys iki 25 metų, kurių nedarbo trukmė ilgesnė kaip 6 mėnesiai, ir ilgalaikiai bedarbiai nuo 25 metų, kurių nedarbo trukmė ilgesnė kaip 12 mėnesių, skaičiuojant nuo įsiregistravimo teritorinėje darbo biržoje dienos (LR užimtumo įstatymo 25 str., 2016). Ilgalaikio bedarbio sąvoką apsprendžia ne tik žmogaus nedarbo trukmė, bet ir jo amžius. Kartu pažymėtina, kad pastebima tendencija kartais skirti ilgalaikio nedarbo ir labai ilgalaikio (ang. *very long-term unemployed*) nedarbo ribą (Mayer, 2014). Nurodoma, kad ilgalaikio nedarbo lygis yra bedarbių dalis, darbo ieškančių 12 mėn. ar ilgiau, o labai ilgalaikio nedarbo lygis – bedarbių, darbo ieškančių 24 mėn. ir ilgiau, dalis.

Šalies ekonomikoje ir darbo rinkoje vykstančioms tendencijoms atspindėti naudojami nedarbo rodikliai. Nedarbo rodikliai yra vienas iš pagrindinių ekonomikos rodiklių, kurie atspindi bendrą šalies ekonomikos būklę. Pagrindinis darbo rinkos konjunktūrą apibūdinantis santykinis rodiklis yra nedarbo lygis. Kuo nedarbo lygis mažesnis, tuo didesnis yra ekonominis aktyvumas. Šalies nedarbo lygis, kaip teigia Krugmanas ir Wellsas (2012), yra bedarbių ir darbo jėgos santykis, išreikštas procentais. Tai asmenų, galinčių ir norinčių dirbti, tačiau neturinčių darbo, santykio su visais darbingo amžiaus gyventojais, procentinė išraiška. Tačiau į oficialią statistiką nėra įrašyti nusivylę darbo paieškomis asmenys, dirbantys kelias valandas per savaitę ar atsitiktinius darbus. Lietuvos statistikos

departamento ir Lietuvos darbo biržos duomenys nagrinėjamu klausimu skiriasi. Tokio skirtumo priežastys yra kelios. Pirma, Lietuvos darbo birža naudoja oficialiai registruotų bedarbių skaičių, o Lietuvos statistikos departamentas apklausos būdu aiškinasi, kiek Lietuvos gyventojų neturi darbo ir jo aktyviai ieško. Antra, viena valstybės institucija naudoja darbingo amžiaus (15-64 metų) žmonių skaičių, o kita – darbo jėgos dydį. Dėl minėtų priežasčių stinga tikslaus rodiklio, kuris parodytų tikrąją padėtį šalies darbo rinkoje. Tačiau nežiūrint į skirtingą nedarbo lygio matavimo bazę, užimtumo lygio rodikliai, jų dinamika, duomenų analizė suateikia galimybę pamatyti, kaip efektyviai veikia valstybės taikomos aktyvios darbo rinkos politikos priemonės darbo rinkoje.

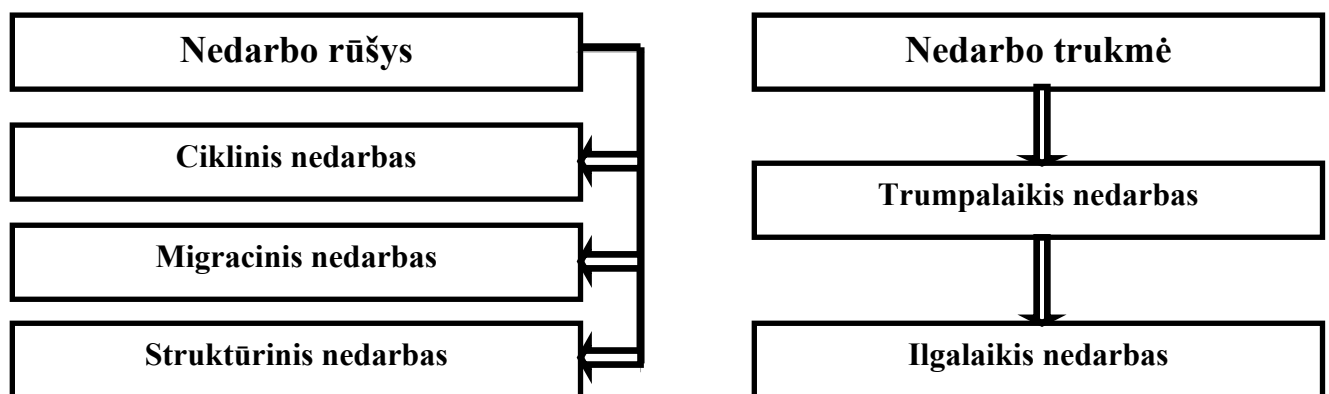
Aukštas nedarbo lygio rodiklis, Beržinskienės ir Rudytės (2008) nuomone, atspindi neigiamą įsidarbinimo rezultata. Nedarbo lygis skiriasi tarp skirtingų gyventojų grupių lyties, amžiaus, vietos, negalios statuso, kvalifikacijos lygio ir ankstesnio užsiėmimo požiūriu. Vadinasi, ilgai neturinčių darbo asmenų konkurencingumas darbo rinkoje yra skirtingas. Pagal bedarbių konkurencingumą darbo rinkoje Jakštienė ir Beržinskienė (2011) išskiria dvi bedarbių grupes:

1) bedarbiai, kurie yra pasirengę konkuruoti darbo rinkoje (turintys profesiją, darbo praktikos, motyvacijos);

2) bedarbiai, kurie nėra pasirengę konkuruoti darbo rinkoje (neturintys profesinio pasirengimo arba profesinė kvalifikacija nepaklausi, pradėję darbo įgūdžius pagal turimą profesiją dėl didesnės kaip dvejų metų darbo pertraukos ir pasitikėjimą savimi motyvacija, neturintys darbo praktikos).

Probleminei grupei, kaip teigia autorės, priskirtina antroji bedarbių grupė, kuri nepasirengusi konkuruoti darbo rinkoje dėl profesinio pasirengimo, darbo įgūdžių praradimo ir motyvacijos stokos. Galima daryti prielaidą, kad minėta grupė formuojasi natūraliai ir kad šią grupę sudaro ilgalaikiai bedarbiai.

Aiškinantis nedarbo kilmę, svarbią reikšmę turi jo skirstymas į rūšis. Nedarbas pagal trukmę, atsižvelgiant į laiko tarpą, kurį žmogus yra bedarbis, ir esamą padėtį (situaciją) ekonomikoje skirstomas į atskiras rūšis. (žr. 3 pav.).

3 pav. Nedarbo rūšys ir trukmė (McConnellą ir kt., 2012; Čiegį, 2012; Krugmaną ir Wellsą, 2012)

Ciklinį nedarbą sukelia didėjantis globalizacijos lygis ir augantys ekonominių svyravimų (ekonomikos augimo ir lėtėjimo) mastai (Didžioji depresija (1929–1933 m.), pasaulinė finansų krizė (2007–2009 m.). Ekonominio aktyvumo svyravimai yra nereguliarūs ir vadinami ekonominiais ciklais.

Ekonominėje teorijoje yra skiriamos keturios ekonominio ciklo fazės (stadijos). Ekonomikos ciklą sudaro keturios fazės, kurios cikliškai kartojasi (Žėkas ir Žigienė, 2009). Ciklų sekai iš vienos fazės į kitą stipriausią įtaką turi pasiūlos ir paklausos santykio pokyčiai, kurie gali sukelti didelius ekonomikos svyravimus. Šiuos svyravimus šalies vyriausybės vykdoma ekonominė politika gali tik sušvelninti, kadangi, kaip teigia aukščiau minėti autoriai, pasiūlos ir paklausos sukeltų svyravimų išvengti neįmanoma. Gamybos mažinimo ir nuosmukio laikotarpiu, kai bendroji paklausa prekėms ir paslaugoms mažėja, krinta užimtumas, didėja nedarbas. Ciklinio nedarbo metu, kaip teigia Čiegis (2012), susiduriama su tikru nedarbu, nes nors ir yra darbo jėga, kuri turi reikiamą kvalifikaciją, bet ji negali rasti darbo dėl gamybos mažėjimo.

Pasak Matiušaitytės (2006), ciklinis nedarbas (konjunktūrinis) – tai nedarbas, atsiradęs dėl darbo vietų trūkumo ir nesąlygojamas nei frikcinio, sezoninio ar struktūrinio nedarbo, t. y. atsiranda dėl bendro ekonomikos nuosmukio, kai darbo jėgos paklausa maža visose gamybos šakose, regionuose. Ciklinį nedarbą sukelia ūkinės veiklos ciklo fazė, kuriai būdingas išlaidų nepakankamumas (Martinkus ir Žilinskas, 2008).

Kita nedarbo rūšis, kurią sąlygoja gamybos techninio lygio augimas, vadinama struktūriniu nedarbu (MacConnell, Brue and Flynn, 2012). Minėti autoriai pažymi, kad struktūrinis nedarbas sukelia ilgalaikį nedarbą. Pagrindinė to priežastis – darbuotojų kvalifikacinių gebėjimų ir kompetencijų trūkumas. Struktūrinį nedarbą sukelia struktūriniai pokyčiai, kuriuos sąlygoja technologinė pažanga, kai dalies darbuotojų kvalifikacija neatitinka darbo paklausos reikalavimų, išstumia iš darbo rinkos darbuotojus, kurių neįmanoma reintegruoti į kitas veiklas. Darbuotojai priversti persikvalifikuoti arba ilgam tapti bedarbiais (Martinkaus ir Beržinskienė, 2005). „Savo esme struktūrinis nedarbas yra ilgai trunkantis einamasis nedarbas. Ilgalaikis nedarbas susidaro keičiantis gaminamos produkcijos visumai ir jos technologijai, kai darbo paklausos struktūra neatitinka darbo pasiūlos struktūros (įgūdžių, profesijų, gamybos šakų ar teritorijų) požiūriu“ (Dubauskas, 2013, p. 72). Kartu pažymima, kad technologiniai pokyčiai yra ne vienintelė struktūrinio nedarbo priežastis. Ilgalaikiai vartotojų preferencijų pasikeitimai, geografinis darbo vietų pasiskirstymas, sąlygojantis žmonių migraciją, gali sukelti struktūrinį nedarbą, net ir tarp kvalifikuotų darbuotojų. Nedarbas atsiranda dėl to, kad darbo rinka į šiuos pasikeitimus reaguoja lėtai, darbo jėgos struktūra neatitinka snaujos darbo vietų struktūros. Išryškėja, kad net ir dalis kvalifikuotų darbuotojų neturi reikalingų įgūdžių, jie paseno ir tapo neberekalingi dinamiškai ekonomikai. Tokie darbuotojai yra priversti keisti kvalifikaciją arba gyvenamąją vietą, ar ilgam tapti bedarbiais (Martinkus ir Žilinskas, 2008).

Apibendrintai galima pasakyti, kad „struktūriniais“ bedarbiams sunku iš karto rasti darbą, nes jiems reikia keisti kvalifikaciją, papildomai įgyti žinių ir įgūdžių, norint dirbti su naujomis technologijomis.

Ilgalaikį nedarbą sąlygoja ir atskiros netradicinės nedarbo rūšys. Prie netradicinių nedarbo rūšių priskiriamas (Romer, 2012, p. 456-458):

- 1) sezoninis nedarbas;
- 2) nusivylusių darbo paieškomis asmenų nedarbas;
- 3) šešėlinis nedarbas;
- 4) paslėptasis nedarbas.

Viena iš paminėtų nedarbo rūšių, kuri tiesiogiai siejasi su ilgalaikiu nedarbu – nusivylusių darbo paieškomis asmenų nedarbas. Kai šalyje nedarbo lygis yra labai aukštas, kai kurie darbo neturintys gyventojai prarandą viltį jį susirasti ir toliau jo nebeieško. Žmogus, sustabdęs darbo paieškas, jau nebedalyvauja ir darbo rinkoje, todėl kad nėra įtrauktas į bedarbių skaičių. Tokiu būdu statistika paslepia dalį bedarbystės (Blanchard, 2007).

Kitos paminėtos netradicinės nedarbo rūšys tiesiogiai nėra susijusios su ilgalaikiu nedarbu, tačiau jos sudaro prielaidas ilgalaikiam nedarbui atsirasti. Trumaplaukis nedarbas didžia dalimi virsta ilgalaikiu. Vidutiniškai žmogaus, nedirbančio ilgiau nei metus, galimybės įsidarbinti siekia apie 34 %, ilgiau nei du metus – 23 %, o ilgiau nei tris – vos 15 %. 2013-2014 m. statistika rodo, kad po vienerių metų nedarbo 56 % ES piliečių vis dar ieško darbo, 28 % meta darbo paieškas ir tik 16 % susiranda darbą. Situacija įvairiose ES narėse skiriasi. Pavyzdžiui, Estijoje po 1 metų nedarbo įsidarbina 2 iš 5 asmenų, Lietuvoje 1 iš 5 asmenų (EK pranešimas, 2017).

Apibendrinant mokslinėje literatūroje pateiktą ilgalaikio nedarbo konceptą, galima įvardinti, kad nedarbas tai darbo jėgos nepanaudojimas ekonominėje veikloje. Šiuolaikinėje atviroje ekonomikoje ilgalaikio nedarbo reiškinio visiškai sustabdyti nėra galimybės, nes jo priežastys yra įvairios. Rinkos ekonomikos sąlygomis visuomet egzistuoja tiek ciklinis nedarbas, atsirandantis esant ekonomikos nuosmukiui, kurį sukelia bendrųjų šlaidų nepakankamumas, tiek struktūrinis nedarbas, kurį sąlygoja gamybos technologijų kaita, susieta su aukštos kvalifikacijos darbuotojų poreikiu.

2.2. Ilgalaikio nedarbo veiksniai

Ilgalaikio nedarbo veiksnius ir su jais susijusius procesus nagrinėjo daugelis mokslininkų bei tyrėjų (Rudžinskienė, 2014; Rudžinskienė ir Paulauskaitė, 2012; Beržinskienė ir Būdvytytė-Gudeliene, 2010; Mortensenas ir Nagypala, 2007; Bentolilas ir Jensenas, 2016). Jaunų ilgalaikių bedarbių integracijos į darbo rinką priežastis ir ypatumus analizavo Rudžinskienė (2013).

Beržinskienė ir Būdvytytė-Gudienė (2010), atlikusios apibendrintus mokslinių tyrimų rezultatus nustatė, kad ilgalaikį nedarbą paprastai lemia ekonominis nuosmukis, sumažėjęs darbo vietų skaičius arba padidėjęs skaičius tokių darbo vietų, kuriose būtina turėti aukštą kvalifikaciją ir patirtį dirbant su naujomis technologijomis. Kaip pagrindį ilgalaikio nedarbo veiksnį išskyrė struktūrinius darbo rinkos pokyčius, augančią kvalifikuotos darbo jėgos paklausą. Asmenines žmogaus savybes ir asmeninę motyvaciją laiko antraeiliu veiksniumi.

Siekiant išanalizuoti ilgalaikio nedarbo veiksnius reikia aptarti dvi pagrindines rinkos teorijos pozicijas: neoklasikinę ir keinsistinę (Snieška ir kt., 2006,).

Remiantis neoklasikinės teorijos teze, „darbo rinka laisvosios rinkos sąlygomis turi tendenciją savaime pasiekti pusiausvyrą, t. y. maksimalų visiško užimtumo lygį, esant tam tikram ekonomikos išsivystymo lygiui ir finansinėms galimybėms“ (Snieška ir kt, 2006, p. 387). Neoklasikinė teorija teigia, kad visiškas užimtumas gali nusistovėti savaime, jeigu keistūsi darbo užmokesčio tarifai (nedarbo augimo sąlygomis valandinis darbo užmokestis turėtų mažėti, mažėjant nedarbui - didėti). Pagrindinė didelio nedarbo priežastis, neoklasikų nuomone, yra netinkama darbo apmokėjimo sistema. Kaip teigiama, realusis darbo užmokestis nesugeba keistis iki lygio, kuris būtų pakankamas, kad nusistovėtų pusiausvyra tarp darbo paklausos ir pasiūlos. Nelankstaus darbo užmokesčio rezultatas - sukeltas nedarbas. Neoklasikinė teorija nurodo tris nelankstaus darbo užmokesčio priežastis:

- 1) minimalaus darbo užmokesčio įstatymų taikymą;
- 2) profsajungų reikalavimus stabilių darbo užmokesčių;
- 3) skatinančių darbo efektyvumą darbo užmokesčio sistemų įvedimą.

Teigiama, kad vyriausybių priimti minimalaus užmokesčio įstatymai padeda išsaugoti nelankstų darbo užmokestį. Minimalus darbo užmokestis gali sukelti darbo jėgos pasiūlą, tačiau jos paklausa paprastai išlieka tokia pačia lygyje arba net sumažėja, nes verslo įmonės daugiau dėmesio skiria investicijoms į naujus technologinius sprendimus. Tai sukelia struktūrinio nedarbo augimą: kuomet už nustatytą minimalų darbo užmokestį norėtų dirbti daugiau žmonių nei reikia darbo jėgos įmonėms (Krugman, Wells, Graddy, 2008. p. 809).

Kitu nedarbo veiksniumi neoklasikai įvardija profesines sąjungas. Šalyse, kuriose stiprios profesinės sąjungos, darbo pasiūla ir paklausa mažai lemia darbo užmokesčio dydį. Darbo užmokestis tampa nelankstus dėl to, kad pagal darbdavių ir profsajungų sutartis gali tik didėti. Pagal Krugmaną ir kt. (2008), didėjantis darbo užmokestis tiesiogiai veikia užimtumą, t. y. jį mažina, nes dalis darbo jėgos tiesiog tampa nepaklausia.

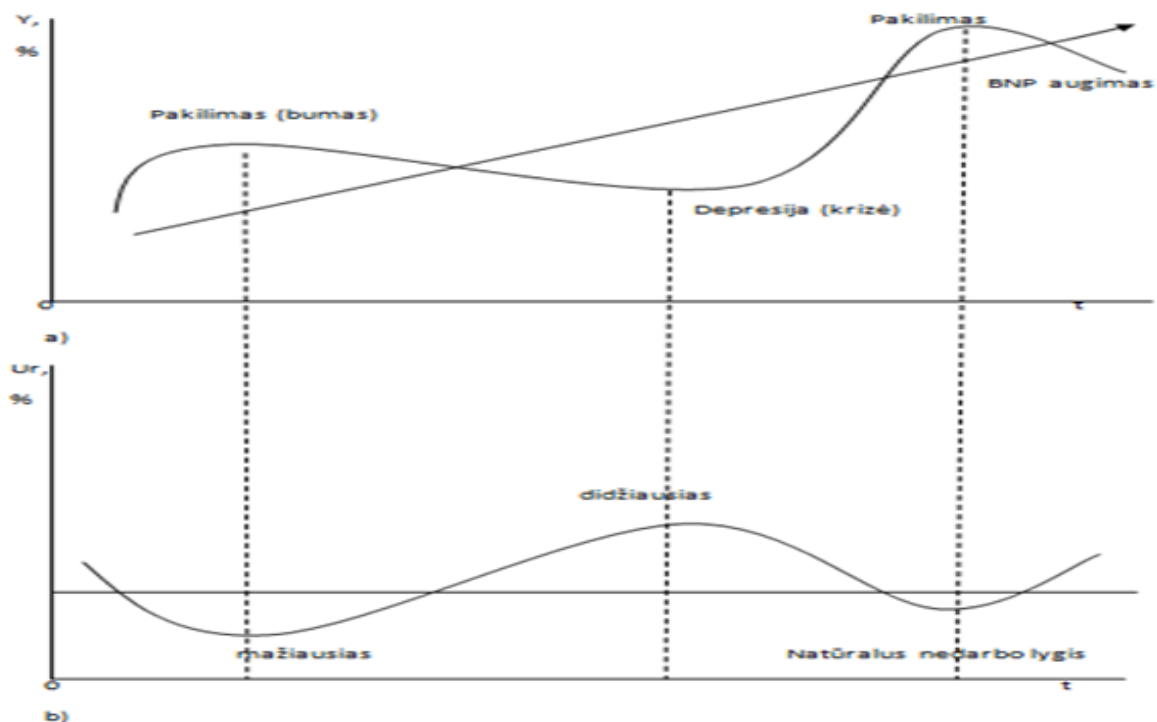
Darbdavys laisva valia gali priimti sprendimus tik apie jam reikalingą darbuotojų skaičių. Paprastai mažinamas darbuotojų skaičius, ir auga nedarbas.

Trečias nelankstaus darbo užmokesčio veiksnys skatinanti efektyvų darbą užmokesčio sistema. Firmos, kurios siekia didinti darbo našumą ir pelną, nesistengia mažinti darbo užmokesčio, nors ir yra

perteklinė darbo pasiūla (Krugman et al., 2008). Aukštas darbo užmokestis sumažina darbo jėgos kaitą. Gaudamas didesnes pajamas žmogus gali gerinti gyvenimo kokybę, o tai skatina jo darbinę motyvaciją, jis tampa energingesnis. Gaudamas didesnę atlyginimą, darbuotojas pats nusprendžia dirbti geriau, o tai, savo ruožtu, didina įmonės pelną (Snieška ir kt., 2006).

Tyrimas rodo, kad nedarbui didžiausią įtaką turi išnagrinėtų veiksnių sukeliamas darbo užmokesčio nelankstumas, kuris, savo ruožtu, sukelia lūkesčių nedarbą.

Keinso ir jo pasekėjų teorijos skelbia, kad „kiekvienoje šalyje gyventojų užimtumo lygį lemia efektyvios bendrosios paklausos dydis, kurį sudaro vartojimo paklausa [...] ir investicijų paklausa“ [...] (Snieška ir kt., 2006, p. 392). Esant nepakankamai bendrajai paklausai arba jai mažėjant, sumažėja ekonominis aktyvumas. Prasidėjus ekonomikos nuosmukiui, padaugėja bedarbių, kyla nedarbo lygis. Taip atsitinka todėl, kad nuosmukio metu sumažėja vartojimas ir investicijos, o tokio reiškinio pasekmė sumažėja produktų gamybos apimtys, kartu mažėja ir darbo paklausa. Kaip teigiama, tokį nedarbą sukelia cikliniai ekonomikos svyravimai. Verslo ciklui pasiekus krizės stadiją, ciklinio nedarbo lygis yra didžiausias, o pasiekus pakilimo stadiją – nedarbo lygis yra mažiausias (žr. 4 pav.).

4 pav. Verslo ciklo ir nedarbo lygio priklausomybė (Snieška ir kt., 2006, p. 393)

Ši teorija ypač aktuali tapo po 2007-2008 metų finansų krizės, kuomet dėl ekonominio nuosmūgio stipriai išaugo nedarbas.

Kitas keinsistų išskirtas nedarbo veiksnys ekonomikos struktūros pokyčiai. Technologinė pažanga veikia darbo paklausą, nes, kaip teigiama, naujoms prekėms gaminti reikia aukštesnės

kvalifikacijos darbuotojų. Tokiu būdu, darbo jėgos paklausos profesinė ir kvalifikacinė struktūra ima neatitikti jos pasiūlos struktūros. Naudojant tobulesnes technologijas, darbdaviams reikia aukštesnės nei dabar esamos darbuotojų kvalifikacijos, taigi jie tampa bedarbiais (Snieška ir kt., 2006). Pasak Krugmano ir kt. (2008), spartūs mokslo ir technikos pažangos procesai greitai ir radikalčiai keičia darbo turinį, t. y. gamyba tampa priklausoma nuo naudojamų naujų pažangių valdymo sistemų, kurios reikalauja daug protinio darbo. Tam reikia aukštos kvalifikacijos specialistų, o perkvalifikavimo sistema daugelyje šalių nėra lanksti ir atsilieka nuo technologijų plėtros tempų.

Draudimo nedarbo programos priemonėmis taip pat galima padidinti nedarbą. Teigiama, kad nedarbo pašalpas reikia mažinti, nes jos per didelės palyginti su darbo užmokesčiu. Kitu ilgalaikio nedarbo veiksniu įvardinama pašalpų mokėjimo trukmė (Snieška ir kt., 2006).

Tarp nedarbo veiksnių, sukeliančių nedarbą, pateikiama ir nedarbo histerezė. Šis reiškinys siejamas su žymiai išaugusiu nedarbo lygiu dėl atskirų veiksnių poveikio. Reiškiny aiškinamas remiantis darbo užmokesčio nustatymo modeliu „insaideriai autsaideriai“. Šios teorijos esmė ta, kad profsajungos savo nariams (insaideriams) „stengiasi nustatyti darbo užmokestį didesnį už rinkos pusiausvyros darbo užmokestį, t. y. tokį, kad visi jų nariai turėtų darbą, o autsaideriai nepriklausantys joms gali tapti ir bedarbiais“ (Snieška ir kt., 2006, p. 396).

Išnagrinėjus nedarbo lygio kitimo priežasčių neoklasikinę ir keinsistinę teorijas nustatyta, kad vieni didžiausią dėmesį skiria atlyginimų sistemai, kiti verslo svyravimo ciklui, valstybės politikai. Kartu pažymėtina, kad kiekvienos šalies ekonomikos išsivystymo lygis yra skirtingas, skiriasi ir vyriausybės vykdoma politika, todėl ir nedarbo priežastys gali skirtis. Tačiau nedarbui didelę įtaką daro globalizacijos procesai, kurie kartais priverčia koreguoti vykdomą politiką šalies viduje.

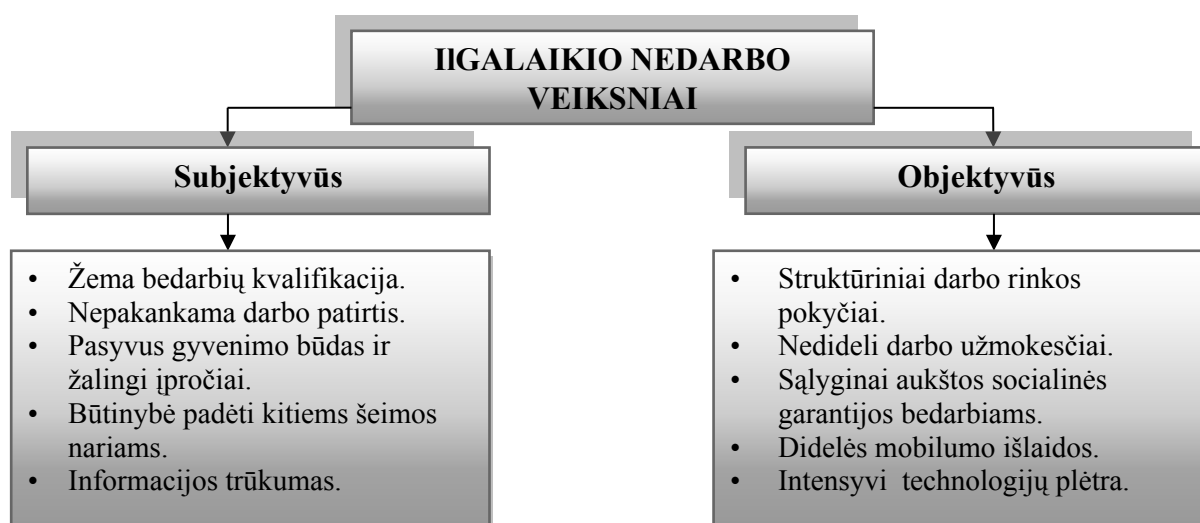
Mokslinėje literatūroje (Pocius, 2016) pastebima, kad ilgalaikių bedarbių įsitvirtinimo Lietuvos darbo rinkoje galimybės labai ribotos dėl nedidelės bedarbių darbinės motyvacijos. Pasak Pociaus (2016), „apytikriai kas antras vyresnio amžiaus bedarbis registravosi darbo biržoje ne dėl darbo paieškos motyvų ir daro išvadą, kad vyresnio amžiaus darbo biržų klientų motyvacija dirbti yra silpna, menka ir jų profesinio mokymosi-persikvalifikavimo motyvacija“ (p. 15). Autorius nurodo, kad „neturėdami pakankamai motyvacijos, jauni žmonės vangiai pasirenka profesinės karjeros kelią, atsitiktinai pasirenka profesinio mokymo įstaigas, todėl daug Lietuvos darbo biržoje registruotų jaunu bedarbių neturi jokio profesinio pasirengimo“ (p. 16).

Matiušaitytės (2006) nuomone, esant aukštam nedarbo lygiui yra sunku įsidarbinti ilgalaikiams bedarbiams, nes paprastai darbdaviai reikalauja gero išsilavinimo, kvalifikacijos, neturinčių sveikatos sutrikimų bei žalingų įpročių, jaunu žmonių. Ilgalaikiai bedarbiai, kaip teigia autorė, norėdami įsidarbinti susiduria su tokiais kliūtimis: jie per ilgą nedarbo laikotarpį praranda kvalifikaciją, žinias ir įgūdžius, praranda pasitikėjimą savimi, dažniau serga įvairiomis fizinėmis ir psichinėmis ligomis. Be to dauguma darbdavių nėra linkę samdyti ilgalaikių bedarbių, o ir patys bedarbiai, kaip mini autorė,

tampa pasyvūs ir susitaiko su nedarbu, ieško vis prastesnio, mažiau kvalifikuoto ir apmokamo darbo arba visai pasitraukia iš darbo rinkos.

Pociaus ir Okunevičiūtės-Neveauskienės (2003) nuomone, struktūriniai pokyčiai gali būti susiję su žema kvalifikaciją turinčių darbuotojų darbo vietų trūkumu, vyresnio amžiaus darbuotojų atleidimu ar su regionine politika. Ilgalaikis nedarbas sietinas ir su nepakankamos kvalifikacijos ir patirties neturinčio jaunų asmenų skaičiaus padidėjimu darbo rinkoje, švietimo sistemos tikslų neatitikimu pramonės poreikiams, darbo paklausos ir pasiūlos darbo rinkoje skirtumais.

Beržinskienė ir Būdvytytė-Gudeliene (2010), išskiria subjektyvias ir objektyvias ilgalaikio nedarbo priežastis (žr. 5 pav.).

5 pav. Ilgalaikio nedarbo veiksniai (sudaryta pagal Beržinskienę ir Būdvytytę-Gudeliene, 2010, p. 17)

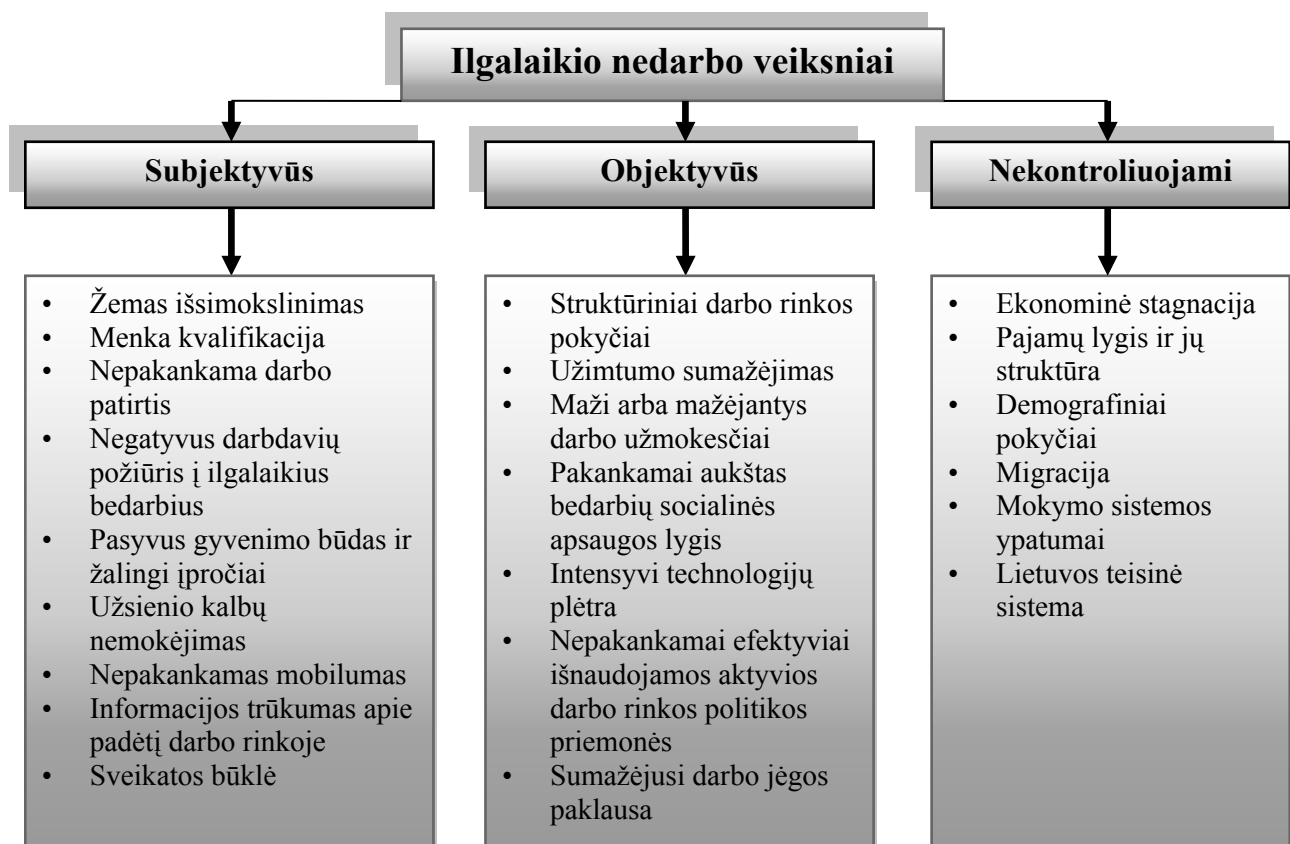
Tyrimais atskleista, kad aukštas nedarbo lygis būdingesnis toms ES šalims, kuriose aukšti darbo mokesčiai, intensyvi socialinė darbuotojų apsauga ir aktyvios profesinės sąjungos (Kiaušienė ir Vidrevičienė, 2015). Lazutkos (2013) nuomone, vienu atveju – nedirbančiam socialinės pašalpos gavėjui neprasminga dirbti, nes dėl uždarbio prarandama teisė į pašalpas (neaktyvumo arba nedarbo sąžalpa). Mortenseno ir Nagypalos (2007) teigimu, darbo rinkos netobulumas gali sukelti nedarbą, kai žmonės, kurie ieško darbo, tikisi geriausio darbo už didžiausią atlygį, o nedarbo mastą lemia ir koreliacija tarp vidutinio atlyginimo ir bedarbio pašalpos. Auerio (1999) teigimu, ilgai bedarbių pašalpų sistemos, skirtos apsaugoti darbuotojus nuo prarastų pajamų nedarbo laikotarpiu, tampa pagrindinėmis nedarbo priežastimis. Manoma, kad galimybės ilgą laiką gauti nedarbo pašalpas sudaro sąlygas ilgalaikiam nedarbui atsirasti, o kai pašalpos yra mokamos trumpesnį periodą, pvz., pusę metų, toks kelias ilgalaikiam nedarbui atsirasti yra užkertamas (cit. iš Moskvina ir Okunevičiūtės-Neveauskienės, 2011). De Koningas pateikia tokias nedarbo priežastis: a) darbo jėgos paklausos ir pasiūlos nesuderinamumas dėl ieškančių darbo asmenų kompetencijų ir darbdavių reikalaujamų

gebėjimų neatitikimo; b) nepasitikėjimas bedarbių darbo našumu. Darbdaviai nenoriai įdarbina bedarbius (ypač ilgalaikius), manydami, kad jų asmeninės savybės (motyvacijos trūkumas, žemas darbo našumas) ir yra jų tikroji nedarbo priežastis; c) nedarbas yra susijęs su rinkos ciklų kaita. Atsigavimo po išorinių sukrėtimų procesas kartais gali būti lėtas, gana ilgą laikotarpį lydymas masinio ilgalaikio nedarbo (De Koning, 2005).

Rudžinskienė (2014), atlikto tyrimo metu, identifiko šiuos pagrindinius ilgalaikio nedarbo veiksniai: mažas atlyginimas, nepalankios darbo sąlygos, siūlomas darbas neatitinka lūkesčių ar kvalifikacijos, nepakankamai aktyvus darbo paieškos procesas, liga. Rudžinskienės nuomone, prie ilgalaikio nedarbo formavimosi prisideda ir nepakankamas pasirengimas mokykloje ar profesinėje mokykloje, nežinojimas, kur ir ko mokytis, ir negalėjimas įsidarbinti.

Be minėtų veiksnių, Beržinskienės (2005) teigimu, mokslinėje literatūroje išskiriami ir nekontroliuojami ilgalaikio nedarbo veiksniai: ekonominė stagnacija, demografinis sprogingas, migracija, pajamų lygis ir struktūra, mokymo sistemos ypatumai.

Tyrimas rodo, kad ilgalaikį nedarbą sąlygoja įvairūs subjektyvūs, objektyvūs ir nekontroliuojami veiksniai (žr. 6 pav.). Pažymėtina, kad tarp kontroliuojamų ir nekontroliuojamų ilgalaikio nedarbo priežasčių nėra aiškių ribų, todėl sunku įvertinti, kokia apimtimi valstybinės institucijos pajėgia kontroliuoti situaciją darbo rinkoje.

6 pav. Ilgalaikio nedarbo veiksniai (Rudžinskienė ir Paulauskaitė, 2012)

Mokslinės literatūros analizė atskleidžia, kad ilgalaikio nedarbo problemai atsirasti įtakos turi daug veiksnių. Atskiru ekonomikos ciklo laikotarpiu vienos jų tampa pagrindinėmis, kitos – prisidedančiomis (pavieniui nesukelia problemos, bet yra svarbios būti pripažintomis). Šileikos ir kt. (2011) teigimu, užimtumo tiesiogine arba netiesiogine kliūtimi reiškiasi amžiaus barjeras, tautinių mažumų vyresnio amžiaus gyventojų menkas lietuvių kalbos mokėjimas. Vyresnis amžius ir neįgalumas susipina kaip neigiami veiksniai, ribojantys tokių žmonių įsidarbinimo galimybes (Pocius, 2016).

Apibendrinus darbo rinką analizuojančią mokslinę literatūrą, susisteminti užsienio ir Lietuvos mokslininkų išskirti veiksniai, turintys įtakos bedarbystei, pateikti 4 lentelėje.

4 lentelė. Ilgalaikio nedarbo veiksniai ir jų poveikio charakteristika mokslinėje literatūroje

Veiksniai	Poveikis	Šaltiniai
Minimalaus darbo užmokesčio lygis	Pagal atliktą nedarbo lygio ir minimalaus darbo užmokesčio lygio kitimo priklausomybės tyrimą Cetrinės ir Rytų Europos šalyse, nustytas stiprus korealiacinis ryšys tarp šių rodiklių. MMA padidėjus, nedarbo lygis išauga.	Adamczyk (2009), Gražulis ir Gruževskis (2008).
Netolygus darbo paklausos kitimas	Nepakankamas darbo jėgos mobilumas yra viena iš nedarbo priežasčių.	Šileika ir kt. (2011).
Ekonomikos nuosmukis	Ekonomikos nuosmukis sumažina nekvalifikuotos darbo jėgos skaičių. Mažėja ganybos apimtys, atleidžiami darbuotojai.	Schwartz (2011), Gurskij ir Liučvaitienė (2016).
Nelanksti švietimo ir aukštojo mokslo sistema	Sistema neatsižvelgia į darbo rinkos poreikius. Nepaklausių profesijų absolventai tampa bedarbiais. Darbinės praktikos trūkumas apsunkina įsidarbinimo procesą.	Gražulis ir Gruževskis (2008), Brazienė ir Mikutavičienė (2013).
Nelanksti socialinė politika	Bedarbių pašalpų sistema neskatina įsitraukti į darbo rinką.	Vetlov ir Virbickas (2006).
Nedarbo histezė	Jei nedarbo lygis ženkliai išauga, tai vėliau jis nebegali sugrįžti į pradinį lygį. Žmonės praranda savo įgūdžius, sudarančius žmogiškąjį kapitalą	Snieška ir kt. (2006).
Struktūriniai pokyčiai	Ankstesni įgūdžiai tampa rinkai nebereikalingi, atsiranda struktūrinis nedrabas.	Čiegis (2012).

Aptarus mokslinėje literatūroje pateiktus ilgalaikio nedarbo veiksnius galima konstatuoti, pirma, kad svarbiausia priežastimi laikytina technologinė pažanga, sietina su struktūriniais pokyčiais ir pasikeitusiu darbo pobūdžiu. Žema kvalifikacija ir kompetencijų stoka, patirties dirbant su naujomis technologijomis trūkumas dalį darbo jėgos stumia į ilgalaikį nedarbą. Antra, ilgalaikio nedarbo mastą lemia darbo pajamos, nes jos dažnu atveju mažai kuo skiriasi nuo pajamų, gaunamų būnant bedarbiu, t. y. koreliacija tarp atlyginimo ir bedarpio pašalpų sąlygoja aukštą ilgalaikio nedarbo lygį. Trečia, dabartinė švietimo sistema neatitinka globalios rinkos poreikių, trūksta aukštos kvalifikacijos specialistų.

2.3. Ilgalaikio nedarbo pasekmės

Nedarbo problemos veiksniai sukelia neigiamas pasekmes tiek ekonominei, tiek socialinei sričiai. Nedarbo pasekmės yra traktuojamos kaip nuostoliai individui ir visai visuomenei. Ekonominiai nuostoliai gali būti įvertinti tam tikra pinigine išraiška, tuo tarpu socialinių pasekmių vertinti pinigais negalima, tačiau jie taip pat daro tam tikrą įtaką kiekvienam nedirbančiam (Hall and Lieberman, 2012).

Socialines ir ekonomines ilgalaikio nedarbo pasekmes ir kaštus galima vertinti dviem požiūriais: mikroekonominiu ir makroekonominiu. „Mikroekonominiai nedarbo nuostoliai – tai nuostoliai, kuriuos nedarbas sukelia darbo jėgos veiksniai – darbu“ (Skominas, 2006. 152 p.). Mikroekonominiai nuostoliai darbo netekusiam žmogui pirmiausia pasireiškia tuo, kad jis praranda pajamų šaltinį, socialines garantijas ir susiduria su finansiniais sunkumais, nes apribojamas jo minimalių poreikių tenkinimas (Pocius ir Okunevičiūtė-Neveauskienė, 2005). Nedarbo pašalpos tik iš dalies kompensuoja pajamų netekimą nedarbo atveju, o išmokų dydis ilguoju laikotarpiu nepasiekia turėtų pajamų lygio (Simanavičienė ir Užkurytė, 2009). „Be pajamų praradimo žmogus kenčia ir tam tikrus psichologinius padarinius, kurie demoralizuoja žmogų, veda prie netikrumo rytojumi, psichinių ligų ir pan. gausėjimo“ (Martinkus ir Žilinskas, 2008. 282 p.). „Psichologinės nedarbo pasekmės reiškiasi bedarbių menkavertiškumo, nereikalingumo jausmu. Bedarbis nepasitiki ateitimi, pasidaro nervingas, sunkiau koncentruoja dėmesį, tai gali privesti prie psichinių ligų“ (Simanavičienė ir Užkurytė, 2009, p. 3).

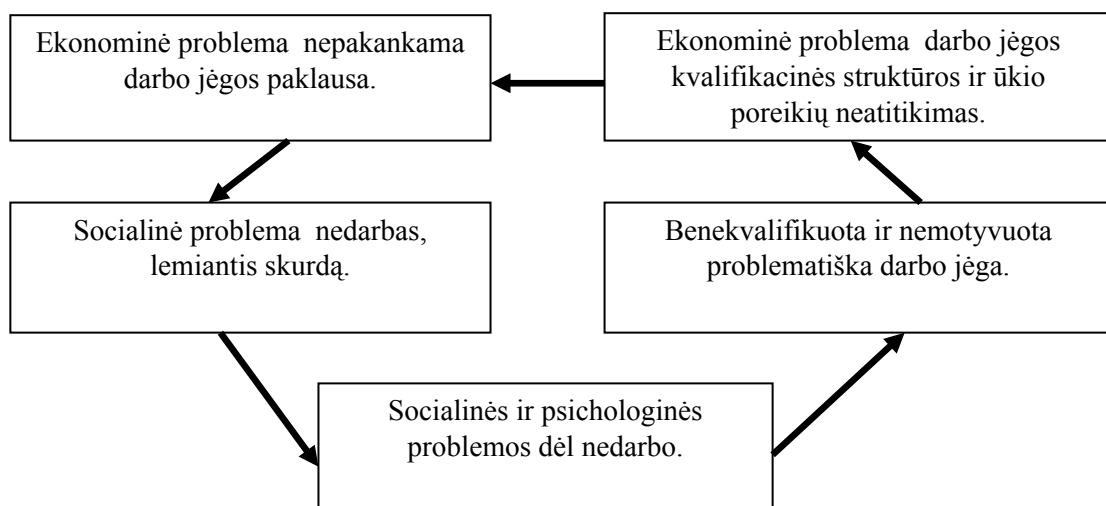
Socialiniai nuostoliai pasireiškia tuo, kad psichiškai sunegalavę žmonės imasi savižudybės, skyrybų, nusikalstamos veikos. Bedarbiai dažniau serga, vartoja alkoholį ir narkotikus. Nedarbas skatina šeimos uždaramą, nes šeimos gyvenimas telkiasi apie šeimos problemas ir didėja visuomeninė izoliacija (Šileika ir kt, 2011). Ilgalaikio nedarbo pasekmė žmogui sietina ir su žmogiškojo kapitalo praradimu. „Netekęs darbo žmogus, nebekaupia naujų žinių, darbo įgūdžių ir praranda turėtus taip silpnindamas savo intelektą. Daugeliu atveju prarasti kvalifikaciniai gebėjimai nebeužtikrina naujos darbo vietos reikalavimų“ (Martinkus ir Beržinskienė, 2005, p. 67). Autorių nuomone, nedarbo

nuostoliai siaurąja prasme pasireiškia individo lygmeniu: kvalifikacijos praradimu, finansiniais sunkumais, psichologiniais elgesio sutrikimais.

Makroekonominiai nuostoliai nagrinėjami kaip darbo jėgos ir kitų gamybos išteklių neefektyvus panaudojimo priežastis. Kai ekonomika nepajėgi sukurti pakankamai darbo vietų tiems, kurie nori ir gali dirbti, kai bendrasis nedarbo lygis viršija natūralųjį nedarbo lygį, šalis netenka dalies nacionalinio produkto, kuris lieka nepagamintas (Snieška ir kt., 2006).

Visuomeniniai nedarbo nuostoliai pasireiškia bloga kriminogenine būkle, trumpesne vidutine gyvenimo trukme. Fiskaliniai nedarbo nuostoliai suvokiami kaip padidėjusios valstybės išlaidos ir sumažėjusios pajamos. Valstybės patiriamos išlaidos padidėja, nes bedarbiams reikia išmokėti nedarbo pašalpas. Pajamos mažėja dėl to, kad sumažėja įplaukos iš pajamų mokesčių ir socialinių įnašų, nes dalis gyventojų nedirba (Martinkus ir Beržinskienė, 2005).

Nedarbo pasekmių raida, kaip teigia Andriušaitienė (2008), prasideda ekonomine problema, turinčia socialines pasekmes. Neišsprendus ekonominės nedarbo problemos, ji sugrįžta į ekonomiką dar labiau sustiprėjusi (žr. 7 pav.).

7 pav. Ekonominių priežasčių ir socialinių pasekmių sąveika (sudaryta pagal Andriušaitienę, 2008)

Pasak Andriušaitienės (2008), nedarbo ekonominės pasekmės atsispindi ne tik nesukurtose ekonominėse gėrybėse, bet ir skurde. Psichologinis ir socialinis nedarbo klimatas blogina darbo jėgos kokybę, didina emigraciją, nusikalstamumą. Ilgą laiką neišspręstos ekonominės problemos, Andriušaitienės nuomone, sudaro sąlygas socialinių problemų įsikerojimui.

Svarbiausiomis nedarbo pasekmėmis galima laikyti ekonomines – neefektyvų darbo jėgos ir kitų gamybos išteklių panaudojimą. Siekiant reguliuoti nedarbo mastą, gali būti skatinama bendroji paklausa. Šio proceso šalutinis „produktas“ padidėjusi infliacija (Martinkus ir Žilinskas, 2008).

Vetlovas ir Virbickas (2006) pastebi, kad vienas iš darbo užmokestį lemiančių veiksnių yra darbo rinkos būklė. Anot autorių, kuo didesnis nedarbas, tuo lėčiau didėja darbo užmokestis ir atvirkesčiai.

Be nuostolių susijusių su BVP, valstybės susiduria su kitomis problemomis kaip: migracija, didėjanti gyventojų atskirtis pagal gaunamų pajamų lygį, sulėtėja naujų technologijų panaudojimo galimybės. Pagrindinė migracijos pasekmė tai jaunimo ir kvalifikuotos darbo jėgos praradimas.

Ilgą laiką nedirbusių žmonių nedarbo pasekmė – pasikeitusi socialinė padėtis. Stankūnas ir Kalėdienė (2005) pažymi, kad užsienyje atlikti moksliniai tyrimai parodė, kad ilgai trunkanti bedarystė daro neigiamą įtaką žmogaus sveikatai, didina mirtingumo riziką. Ryšys aiškinamas tuo, kad tapimas bedarbiu yra stresorius, dėl kurio gyvenimas keičiasi sveikatai nepalankia linkme. Teigiama, kad kasdieninis alkoholio vartojimas, narkotikai, kriminaliniai veiksmai būdingesni ilgalaikiams bedarbiams.

Socialinė atskirtis ir skurdas – viena iš svarbiausių ilgalaikio nedarbo pasekmių. Socialinė atskirtis – tai asmens ar socialinės grupės izoliacija nuo visuomenės raidos procesų, kai asmuo ar grupė negali palaikyti įprastos gyvenamos ir socialinių ryšių visuomenėje dėl materialinių išteklių, sveikatos, socialinių įgūdžių, psichologinės gerovės (Orenienė, 2006). Pajamų nelygybė Lietuvoje yra viena didžiausių ES ir didėja nuo 2012 m. Ji atsiranda dėl žemos ir aukštos kvalifikacijos darbuotojų užimtumo didelio skirtumo, didelių darbo užmokesčio skirtumų, Hriboto mokesčių sistemos progresyvumo ir minimalios socialinės apsaugos sistemos silpnumo (Europos Komisija, 2017). Pabrėžiama, kad didelė pajamų nelygybė kenkia ekonomikos augimui ir makroekonominiam stabilumui. Išliekantis aukštas skurdo lygis, ypač neįgaliųjų, pensininkų, visų pirma vyresnio amžiaus moterų, ir bedarbių, byloja apie tai, kad socialinės gerovės sistemos užtikrinama apsauga yra menka. Galima daryti prielaidą, kad žemiau skurdo ribos gyvena šeimos ar pavieniai asmenys, neturintys darbo ilgiau kaip vienerius metus. Tokie asmenys prarada viltį, jog padėtis gali pasikeisti. Kaip teigia Rakauskienė ir kt. (2017), „kuo ilgesnis nedarbo laikotarpis, tuo didesnė tikimybė, kad bus pereita nuo nedarbo į neveiklumą“ (p. 106).

Tyrimas rodo, kad ilgą laiką nedirbę žmonės praranda sugebėjimą greitai ir teisingai priimti sprendimus. Ilgalaikiai bedarbiai..prasčiau..vertina save, yra praradę anksčiau įgytus sugebėjimus ir žinias, kurie reikalingi darbinėje veikloje. Nedarbas sukelia psichologinę izoliaciją, bendravimo stoką, vienišumą, netgi depresiją. Kuo ilgiau tęsiasi nedarbas – tuo didesnis poveikis žmogaus ne tik emocinei būsenai, bet ir fizinei sveikatai.

Bendradarbiavimo ir atsakomybių pasidalijimo įvairiose problemų jaunimo grupių ilgalaikio nedarbo tikimybę, kurią sustiprina mažos šeimos narių pajamos ir konfliktiniai santykiai šeimoje, skatina darbingo amžiaus neturinčių darbo žmonių emigraciją iš šalies, mažina šalies ekonomikos efektyvumą ir konkurencingumą.

2.4. Ilgalaikio nedarbo mažinimo priemonės

Pastaruoju dešimtmečiu Europos šalių mokslininkai, diskutuodami dėl visiško užimtumo siekimo, mažiau kalba apie nedarbo mažinimą ir natūraliojo nedarbo siekimą, o daugiau – apie gyventojų aktyvumo ir užimtumo lygio didėjimą, efektyvų darbo išteklių panaudojimą, darbo kokybės kėlimą.

Remiantis anksčiau pateikta medžiaga, neoklasinės teorijos šalininkų nuomone, nedarbas kyla todėl, kad ribojamas rinkos mechanizmo funkcionavimas (nelanksti darbo apmokėjimo sistema, santykinai aukštos bedarbio pašalpos ir pan.). Nedarbo problemai spręsti pateikiamos ir atitinkamos nedarbo mažinimo priemonės. Siūloma atsisakyti minimalaus darbo užmokesčio ribų nustatymo, apriboti profesinių sąjungų įtaką darbo užmokesčio dydžiui nustatyti, mažinti nedarbo pašalpas.

Keinso iškelta ir ginama koncepcija numatė aktyvų valstybės kišimąsi į ekonominį gyvenimą, didinant bendrąją paklausą. Teigiama, kad aktyvinant ir skatinant paklausą veikiama prekių ir paslaugų gamyba ir pasiūla. Tai galima pasiekti mažinant mokesčius, didinant valstybės išlaidas.

Šios dvi teorijos, viena jų didžiausią dėmesį skyrusi atlyginimų sistemai, kita valstybės politikai, aktualios atskirais ekonomikų vystymosi laikotarpiais.

Gyventojų aktyvumą ir užimtumą formuojanti politika susiduria su dilema: kaip suderinti efektyvias priemones ekonominiu, bet dažnai nepriimtinas socialiniu atžvilgiu. Globalizacijos procesai, inovatyvūs sprendimai priverčia kaskart koreguoti vykdomą užimtumo politiką šalies viduje.

Valstybės darbo rinkos politika yra dvejopa: aktyvi darbo rinkos politika (toliau ADRP ir pasyvi darbo rinkos politika (toliau PDRP). (Cazes, Verick ir Heuer, 2009).

Taikant ADRP priemones, kaip teigia Cazes ir kt. (2009), yra švelninamos neigiamos nedarbo pasekmės, išlaikomas atitinkamas pajamų ir vartojimo lygis bei kovojama su skurdu. Pagrindinė pasyvios politikos priemonė yra bedarbio pašalpos. Tačiau jų mokėjimas yra griežtai reglamentuotas ir ne visi praradę darbą, gali ją gauti. Jos dydis ir trukmė priklauso nuo įvairių veiksnių: dirbto laiko paskutinėje darbovietėje, šeimyninės padėties, amžiaus ir pan. Pasak mokslininkų, pašalpos nedirbantiesiems turi grįžtamąją įtaką nedarbo lygiui jos padidina savanorišką nedarbą ir pailgina darbo vietos ieškojimo trukmę, todėl negalima mokėti per didelių pašalpų (Snieška ir kt., 2006).

„ADRP priemonės yra užimtumo politikos instrumentas, palengvinantis įsidarbinimą, padedantis ekonomiškai neaktyviems asmenims grįžti į darbo rinką ir joje integruotis, sprendžiantis socialiai pažeidžiamų visuomenės grupių problemas, kylančias darbo rinkoje“ (Laužadytė ir Samoškaitė, 2013, p. 68). Žvelgiant iš socialinės pusės, ADRP prisideda prie ilgalaikio nedarbo prevencijos, psichologinės darbo rinkos dalyvių padėties gerinimo. Moskvina ir Okunevičiūtė- Neverauskienė (2010), Zubovičius ir Subičius (2011) teigia, kad socialinė ADRP priemonių įtaka yra didesnė nei ekonominė, nes aktyviųjų priemonių naudojimo pagrindas – tai psichologinio darbo rinkos dalyvių saugumo užtikrinimas.

Nedarbo mažinimo priemonės klasifikuojamos į dvi pagrindines grupes: didinančias darbo pasiūlą ir didinančias darbo paklausą (Kareivaitė, Lipskis ir Rudytė, 2007). Autorių teigimu, darbo pasiūla gali būti padidinta:

1. Tobulinant darbo rinkos paslaugas, deficitinių specialybių profesionalų parengimą;
2. Mažinant pajamų mokestį (aukštesnis darbo užmokestis, kitoms sąlygoms esant vienodoms, didina dirbti norinčių žmonių skaičių).

Didinant gyventojų aktyvumą ir užimtumą, darbo paklausa, kaip pažymi autoriai, gali būti padidinta tokiomis priemonėmis: a) kuriant papildomas darbo vietas, b) plečiant darbo galimybes namų aplinkoje.

Svarbus vaidmuo užimtumo politikoje tenka profesiniam mokymui ir perkvalifikavimui. Šia priemone siekiama suteikti naujų žinių, patobulinti profesinę kvalifikaciją ar įgyti naują. Vykdomas mokymas turi suformuoti naują darbo pasiūlos kokybę, kuri atitiktų darbo rinkos reikalavimus. Į mokymų programas įtraukti asmenys pagerina esamą profesinę kvalifikaciją, sumažina galimybę ateityje tapti bedarbiu, leidžia išlaikyti ryšį su visuomene (Snieška ir kt., 2006).

Priemonėmis, skirtomis naujoms darbo vietoms steigti, siekiama paskatinti ekonominę aktyvumą. Tokio pobūdžio programos suteikia galimybę įgyti darbinės patirties, lengviau grįžti į darbo rinką, pradėti dirbti.

Darbo jėgos judumo skatinimas mažina įtampą darbo rinkoje, keičia bedarbio psichologinį būvį, užtikrina pastovias pajamas. Naudą gauna ir ekonomika, ir darbdaviai: pagaminta produkcija, užpildyta laisva darbo vieta, įgyti nauji gebėjimai.

Dalyvaujant tokiose programose neleidžiama prarasti kvalifikacijos ir profesinių įgūdžių bei palaikomas profesinis aktyvumas. Taip pat palaikomas darbo jėgos, kurią galima panaudoti atsiradus laisvoms darbo vietoms, pasiūlos lygis.

Tyrimas rodo, kad visos taikomos ADRP priemonės yra būtinos ir jos turi būti įgyvendinamos kompleksiskai. Aktyvios darbo rinkos politikos priemonėmis siekiama darbo pasiūlos ir darbo paklausos pusiausvyros. Jų intervencijos formos gali varijuoti, pavyzdžiui, priemonės, skirtos darbo ieškančių asmenų ir darbą siūlančių darbdavių tarpininkavimui (konsultavimas, pagalba ieškant darbo); priemonės, kuriomis tobulinami profesiniai gebėjimai (profesinis mokymas, perkvalifikavimas); darbo vietų kūrimas (savarankiško užimtumo skatinimas). Kartu pažymėtina, kad ilgalaikių bedarbių integracija į darbo rinką verčia atidžiau vertinti kiekvieno ilgalaikio bedarbio padėtį ir galimybes. Toks diferencijuotas požiūris sudarytų sąlygas atsizvelgti į specifinius tikslinių grupių poreikius. Ilgai neturinčių darbo asmenų dalyvavimas aktyviose darbo rinkos priemonėse padeda jiems neprarasti ryšių su darbo rinka ir visuomene, užtikrina saugumą, daro pozityvią įtaką socialinės integracijos procesams.

Mokslinės literatūros analizė rodo, kad ADRP priemonės, kuriomis siekiama ekonomikos augimo, darbo vietų kūrimo, socialinės atskirties ir skurdo mažinimo, padeda didinti darbo ieškančių darbingo amžiaus asmenų užimtumo galimybes, mažinti struktūrinį ilgalaikį nedarbą, skatinti investicijas į žmogiškąjį kapitalą, padeda žmogui sėkmingai prisitaikyti prie kintančių darbo rinkos poreikių.

3. ILGALAIKIO NEDARBO ŠALIES DARBO RINKOJE TYRIMO METODOLOGIJA

Analizuojant ilgalaikio nedarbo lygio kitimo tendencijas, sąveika su ekonomikos rodikliais, ilgalaikio nedarbo problemos tyrimui pasirinktas 2008-2016 m. laikotarpis. Šis laikotarpis leidžia plačiau pažvelgti ir analizuoti ilgalaikio nedarbo lygį, nes apima ekonomikos nuosmukio ir po jo einantį laikotarpį. Esant ekonomikos pakilimui, darbo rinka suaktyvėja, mažėjant bendrajam vidaus produktui ar įvykus globaliems pokyčiams, darbo rinkos aktyvumas ženkliai sulėtėja.

Vertinimui atlikti naudotas matematinės statistikos metodas. Ekonominių rodiklių poveikio ilgalaikio nedarbo pokyčiams nustatymas atliekamas taikant statistinių duomenų lyginamąją analizę, duomenų sisteminimą, grupavimą, grafinį, duomenų atvaizdavimą. Analizės esmė – ekonominių rodiklių ir ilgalaikio nedarbo lygio pokyčių tarpusavio sąveikos atskleidimas ir vertinimas darbo rinkoje.

Šiame etape sudaromas analizuojamo reiškinių įtakos veiksnių sąrašas, t. y. pasirenkami šie ekonominiai rodikliai:

- 1) BVP,
- 2) tiesioginės užsienio investicijos,
- 3) eksportas,
- 4) vidutinis darbo užmokestis,
- 5) emigracija.

BVP pasirinktas todėl, kad yra vienas svarbiausių makroekonominių rodiklių, kuris atspindi šalies ekonominę raidą (augimą arba smukimą) per laikotarpį ir turi įtakos ilgalaikio nedarbo lygiui. Darbo užmokestis – pagrindinis pragyvenimo šaltinis, pagrindinė žmogaus pajamų dalis. Darbo neturintis asmuo praranda pajamas, prastėja gyvenimo kokybė. Naujų užsienio investicijų pritraukimas į šalį prisideda prie ekonomikos augimo, yra sukuriamos naujos darbo vietos. Eksporto plėtra daro teigiamą įtaką kitiems šalies ekonominiams rodikliams – BVP augimui, ilgalaikio nedarbo mažėjimui. Emigracija pasirinkta todėl, kad yra viena didžiausių šalies problemų, ir priklauso nuo šalies ekonominės ir socialinės politikos, ilgalaikio nedarbo lygio.

Tyrimui naudojami antriniai Lietuvos statistikos departamento, Lietuvos darbo biržos, Eurostat duomenų bazės statistiniai duomenys.

Siekiant nustatyti ir įvertinti ekonomikos rodiklių ir ilgalaikio nedarbo lygio pokyčius, tyrimas atliekamas tokia seka:

- 1) analizuojami ilgalaikio nedarbo lygio pokyčiai atsižvelgiant į BVP, tiesioginių užsienio investicijų, eksporto, vidutinio darbo užmokesčio, emigracijos atitinkamo laikotarpio pokyčius;

2) atliekamas faktinio ilgalaikio nedarbo lygio ir BVP, tiesioginių užsienio investicijų, eksporto, vidutinio darbo užmokesčio, emigracijos ryšio stiprumo tyrimas;

3) įvertinus ilgalaikio nedarbo lygio pokyčius ekonominių rodiklių pokyčių atžvilgiu, išskiriamos dvi duomenų grupės:

a) tipinis teigiamas ilgalaikio nedarbo lygio pokytis, t. y. kai BVP, tiesioginės užsienio investicijos, eksportas, vidutinis darbo užmokestis, emigracija didėja, o ilgalaikis nedarbas mažėja;

b) tipinis neigiamas ilgalaikio nedarbo lygio pokytis, t. y. kai BVP, tiesioginės užsienio investicijos, eksportas, vidutinis darbo užmokestis, emigracija mažėja, o ilgalaikio nedarbo lygis didėja.

Ilgalaikio nedarbo lygio pokyčių ir jo sąveika su ekonominiais rodikliais vertinimas apima dinamikos (laiko) eilutės analizę, skaičiuojami analitiniai ir vidurkiniai dinamikos eilučių kitimo rodikliai (Bartosevičienė, 2011), absoliutus lygio padidėjimas ar sumažėjimas, didėjimo / mažėjimo (kitimo) tempas ($\square\square$), padidėjimo / sumažėjimo (pakitimo) tempas ($\square\square$), vidutinis absoliutus pokytis, vidutinis didėjimo / mažėjimo (kitimo) tempas ($\square\square$), vidutinis pakitimo (padidėjimo / sumažėjimo) tempas ($\square\square$).

Kiekybiniams kintamiesiems tirti naudojamas koreliacijos koeficientas. Bilevičienė ir Jonušauskas (2013) teigia, kad dažniausiai naudojamas tiesinio ryšio Pirsono koreliacijos koeficientas r . Empirinis Pirsono koreliacijos koeficientas yra tiesinio ryšio stiprumo tarp kintamųjų X ir Y matas. Ieškant statistinio ryšio (koreliacijos koeficiento) tarp nagrinėjamų rodiklių, naudotasi MS EXCEL, šios programos CORREL funkcija, kuri apskaičiuoja koreliacijos koeficientą iš pateiktų duomenų. Koeficientas kinta $-1 \leq r \leq 1$. Kuo arčiau -1, tuo stipresnis neigiamas tiesinis ryšys. Kuo arčiau 1, tuo stipresnis teigiamas tiesinis ryšys. Arti 0, ryšys silpnas arba jo nėra.

Pagal Čekanavičių ir Murauską (2004), koreliacijos koeficiento stiprumo interpretacija:

- a) nuo 0,9 iki 1,0 arba nuo -0,9 iki -1,0 koreliacija laikoma labai stipria;
- b) nuo 0,7 iki 0,9 arba nuo -0,7 iki -0,9 stipri koreliacija;
- c) nuo 0,5 iki 0,7 arba nuo -0,5 iki -0,7 koreliacija yra vidutine;
- d) nuo 0,3 iki 0,5 arba nuo -0,3 iki -0,5 koreliacija laikoma silpna;
- e) nuo 0,3 iki -0,3 labai silpna arba nereikšminga koreliacija.

Vertinant aktyvių darbo rinkos politikos (ADRP) priemonių efektyvumą mažinant nedarbą ir pateikiant siūlymus dėl jų tobulinimo, taikoma antrinių duomenų analizė.

Išnagrinėjus mokslinę literatūrą galima teigti, jog moksliniuose tyrimuose naudojami įvairūs darbo rinkos analizės rodikliai: darbo jėga, registruotas nedarbas, darbingo ašmiaus gyventojai, jaunimas.

Ilgalaikio nedarbo problemos tyrimo metodika pateikta 8 pav.

Ilgalaikio nedarbo struktūros ir dinamikos analizė		
Grafinis duomenų atvaizdavimas	Diagraminis duomenų atvaizdavimas	Apibendrinimas
Ilgalaikio nedarbo pokyčius lemiančių veiksnių kiekybinių pokyčių nustatymas		
Veiksnių poveikio ilgalaikio nedarbo lygio pokyčiams vertinimas		
Eilučių sugretinimo metodas	Grafinis metodas	
Koreliacinė analizė (stiprumo ryšiui nustatyti)		
Aktyvių darbo rinkos politikos priemonių, mažinant ilgalaikį nedarbą, tyrimas		
Apibendrinimas ir išvalgos		

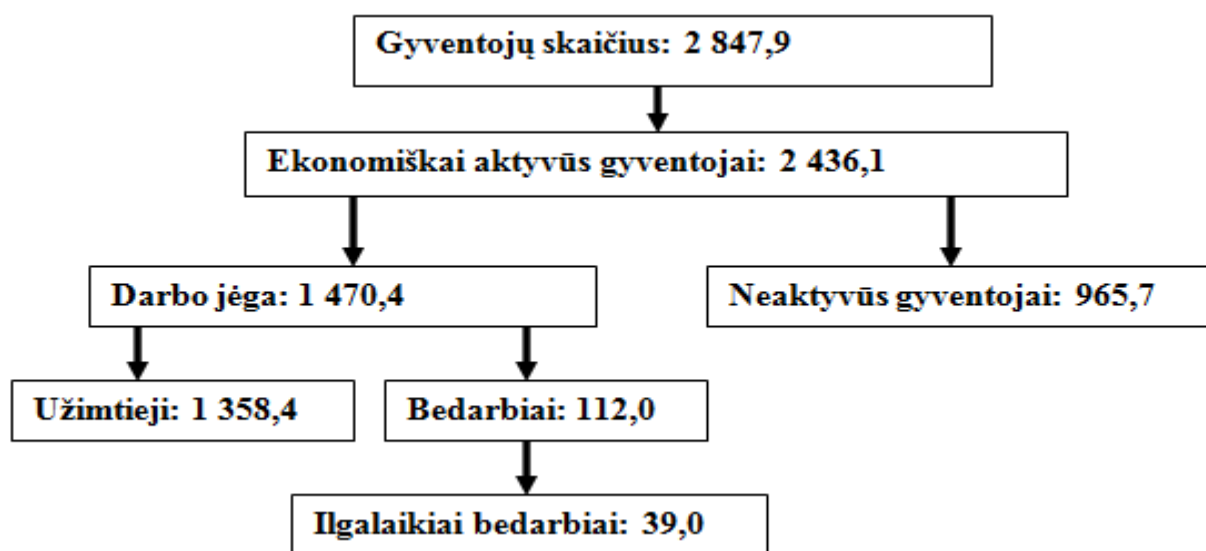
8 pav. Tyrimo metodika

Nagrinėjant ilgalaikio nedarbo mažinimo galimybes, analizuojamos taikomos aktyvios darbo rinkos politikos priemonės, lyginami rezultatai, vertinamas priemonių finansavimas. Gauti rezultatai apibendrinami, interpretuojami ir atsižvelgiant į juos - pateikiamos išvados ir rekomendacijos.

4. ILGALAIKIO NEDARBO LIETUVOS DARBO RINKOJE 2008-2016 METAIS VERTINIMAS

Šioje darbo dalyje analizuojama ir vertinama ilgalaikio nedarbo lygio dinamika, gilinamasi į struktūrą, aiškinamasi ilgalaikio nedarbo lygio priklausomybė nuo makroekonominių šalies rodiklių. Ilgalaikio nedarbo lygio pokyčiams įvertinti, atliekamas aktyvių darbo rinkos politikos priemonių taikymo tyrimas. Ilgalaikio nedarbo lygio pokyčių dinamika analizuota remiantis Lietuvos statistikos departamento, Lietuvos darbo biržos ir „Eurostat“ duomenų bazės statistiniais duomenimis.

Lietuvos darbo rinka per pastaruosius dešimt metų patyrė reikšmingų pokyčių. Gyventojų užimtumo lygis 2016 m., remiantis duomenimis, yra aukščiausias per pastaruosius 9 metus ir siekė 69,4 %. Nors gyventojų aktyvumo lygis išaugo 5 %, palyginti su 2008 m., tačiau šalies gyventojų užimtų gyventojų skaičius nuo 2008 m. sumažėjo atitinkamai 336 tūkst. ir 65,6 tūkst. žmonių ir 2016 m. pabaigoje jų skaičius siekė 2 847,9 ir 1 358,4 tūkst. (žr. 9 pav.). Augantis dalyvavimo lygis asocijuojasi su mažėjančiu nedarbo lygiu, tačiau tam įtakos turi ir aktyvus emigracijos procesas.

9 pav. Lietuvos darbo rinkos struktūra 2016 m., tūkst. žm.
(sudaryta pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis)

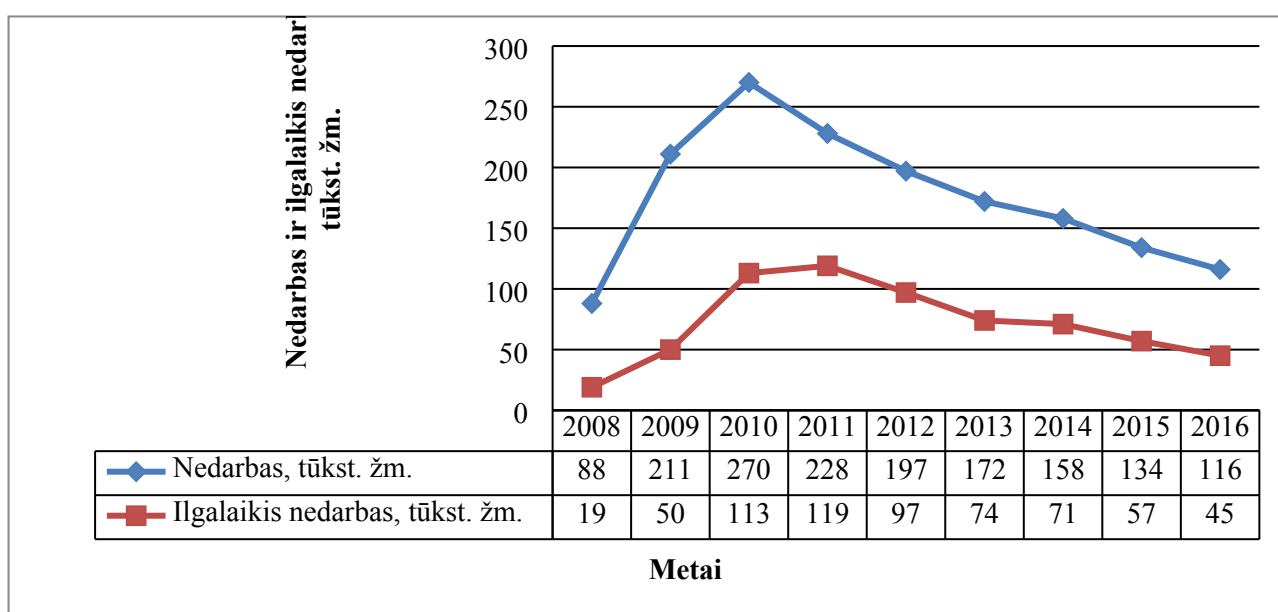
Analizuojant bendrus darbo rinkos duomenis reikšminga charakterizuoti darbo rinkoje dalyvaujantį jaunimą (15-29 m.). Jaunimo darbo aktyvumas 2016 m. siekė 54,5 %. Užimtų jaunų gyventojų skaičius sudarė 251,9 tūkst., darbo jėga – 279,5 tūkst. Kartu pažymėtina, kad jaunimo nedarbas nuo bendro nedarbo lygio 2016 m. siekė 16,1 %, o ilgalaikių bedarbių buvo 1,5 tūkst. Lietuvos darbo biržos duomenimis, 2017 m. lapkričio 1 d. šalies teritorinėse darbo biržose nedirbančio

1629 metų amžiaus jaunimo buvo registruota 21,4 tūkst. arba 4,3 % šios amžiaus grupės šalies gyventojų.

Norint išsiaiškinti, kokią tikrovę slepia nedarbo lygis, būtina ištirti darbingo amžiaus žmonių judėjimą (emigracijos srautus), atskirų šalies rodiklių ryšį su ilgalaikiu nedarbu, taikomas priemones aktyvumui ir užimtumui didinti.

4.1 Ilgalaikio nedarbo šalies darbo rinkoje kitimo tendencijos

Analizuojant bendrus ilgalaikio nedarbo rodiklius nustatyta, kad 2008–2016 m. laikotarpiu ilgalaikio nedarbo lygis kito netolygiai (žr. 10 pav).

10 pav. Nedarbo ir ilgalaikio nedarbo nuo darbingo amžiaus gyventojų skaičiaus Lietuvoje kitimas 2008–2016 m. laikotarpiu, tūkst. žm. (sudaryta pagal Eurostat duomenis)

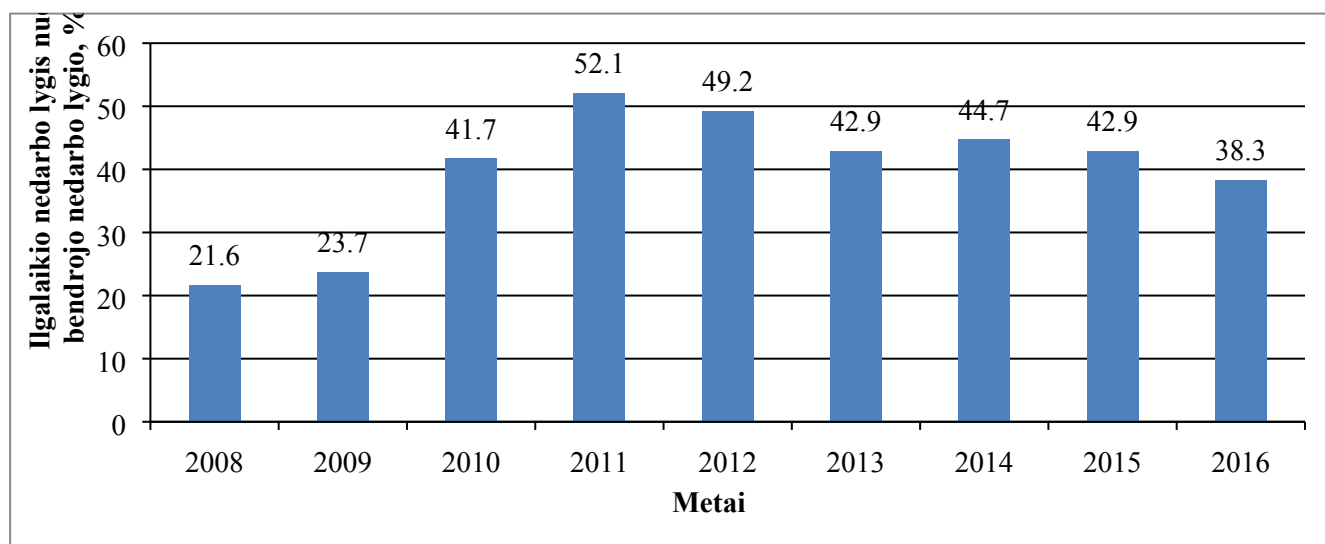
Vertinant rodiklio dinamiką skaičiais, 2008–2016 m. laikotarpį skirstome į tris etapus: *Pirmasis* – ilgalaikio nedarbo didėjimo etapas (2008–2010 m.). Pagrindiniai veiksniai, nulėmę šį ilgalaikio nedarbo lygio didėjimą, buvo 2008 m. pasaulio finansų krizė, kuri turėjo įtakos šalies ekonomikai. Ekonominis nuosmukis atsiliepė visai darbo rinkai. Akivaizdžiai matyti, kad darbo neturinčių gyventojų skaičius 2010 m. palyginti su 2008 m., išaugo 182 tūkst., ilgalaikio nedarbo – 94 tūkst. Nuo 2008 m. pabaigos iki 2010 m. pabaigos ilgalaikis nedarbas išaugo beveik 6 kartus. Besitęsiantis ekonomikos nuosmukis, didėjantys verslo sektoriuje įmonių bankrotai ir sparčiai mažėjantis laisvų darbo vietų skaičius 2010 m. sąlygojo ilgalaikio nedarbo lygio nuo darbingo amžiaus gyventojų skaičiaus padidėjimą iki 7,4 %. Mažėjant vartojimo prekių ir paslaugų paklausai, mažėjo gamyba. Ilgalaikių bedarbių skaičius išaugo iki 113 tūkst.

Analizuojant ilgalaikio nedarbo lygį nuo bendrojo nedarbo lygio, ilgalaikių bedarbių skaičius kasmet pradėjo daugėti ir 2010 m. siekė 41,7 %. Aukštas ilgalaikio nedarbo lygis aiškinamas tuo, kad buvo vykdyta griežta valstybės išdo politika, nedarbas augo statybų sektoriuje. Darbo rinkoje susiformavo darbo pasiūlos perteklius. 2010 m. pabaigoje buvo registruota 12,3 tūkst. laisvų darbo vietų (Lietuvos darbo birža, 2010), t. y. 9-iems ilgalaikiams bedarbiams teko 1 laisva darbo vieta.

Antrasis 2011-2013 m. etapas prasidėjo tolesniu ilgalaikio nedarbo augimu. Nors bendras šalies nedarbo lygis mažėjo, tačiau ilgalaikis nedarbas toliau augo. 2011 m., palyginti su 2010 m., ilgalaikis nedarbas išaugo nuo 113 tūkst. iki 119 tūkst., o ilgalaikio nedarbo lygis išaugo iki 8,0 %. Ilgalaikio nedarbo lygio augimą lėmė laisvų darbo vietų mažėjimas, ir jos buvo siūlomos aukštos kvalifikacijos specialistams. Tačiau po 2011 m. ilgalaikis nedarbas šalyje pradėjo mažėti. 2013 m., palyginti su 2011 m., ilgalaikio nedarbo lygis sumažėjo 2,9 % punktais ir 2013 m. nukrito iki 5,1 %.

Trečiasis – ilgalaikio nedarbo mažėjimo etapas (2014-2016 metai). Nuo 2011 m. atsigaunantis šalies ūkis, gerėjanti įmonių padėtis, naujų darbo vietų kūrimas sudarė prielaidas mažėti ilgalaikiam nedarbui. 2014 m. šalyje buvo 71 tūkst. ilgalaikių bedarbių, t. y. 48 tūkst. mažiau nei 2011 m., ilgalaikio nedarbo lygis nukrito iki 4,8 %, o 2016 m. tesiekė 3,0 %. Tačiau galima pastebėti, kad šalies ūkis auga lėtai. 2016 m. bendrasis vidaus produktas augo 2,3 % (Lietuvos statistikos departamentas, 2017). Taigi, ilgalaikis nedarbas išlieka viena opiausių ekonomikos problemų.

Vertinant ilgalaikį nedarbą nuo bendrojo nedarbo lygio, kad ilgalaikiai bedarbiai sudaro gana žymią bedarbių dalį. Ilgalaikio nedarbo rodiklio pokyčiai nuo bendrojo nedarbo lygio pateikti 11 pav.

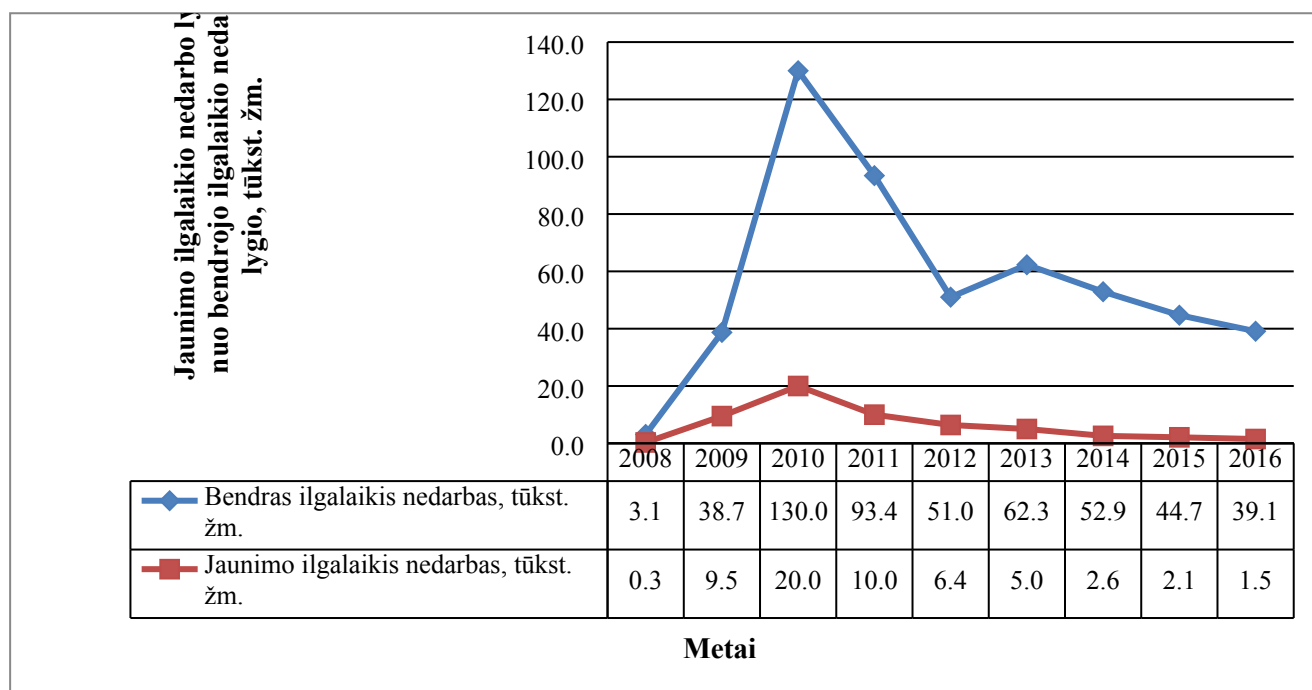
11 pav. Ilgalaikio nedarbo lygio nuo bendrojo nedarbo lygio Lietuvoje kitimas 2008-2016 m. laikotarpiu, % (sudaryta pagal Eurostat duomenis)

Pateikti duomenys rodo, kad daugiausia ilgai darbo neturinčių gyventojų šalyje buvo 2011 m. ir siekė 119 tūkst. Tai sudarė 52,1 % bendrojo nedarbo lygio. Aukštas ilgalaikio nedarbo rodiklis patvirtina teiginį, kad ekonomikos cikliškumas turi įtakos gyventojų užimtumui. Vertinant ilgalaikio

nedarbo lygį nustatyta, kad analizuojamu laikotarpiu ilgalaikio nedarbo lygis labiausiai augo ekonomikos nuosmukio metu. 2010 m., palyginti su 2009 m., ilgalaikis nedarbas bendrojo nedarbo kontekste išaugo 18 % arba 63,0 tūkst. bedarbių. 2011 m., palyginti su 2010 m., bendrasis nedarbo lygis sumažėjo 15,5 %, tačiau ilgalaikis nedarbas 2011 m. augo toliau ir metų pabaigoje sudarė daugiau kaip pusę visų bedarbių. Galima daryti prielaidą, kad ilgalaikių bedarbių skaičiaus augimą nulėmė žemi jų kvalifikaciniai gebėjimai, darbinės motyvacijos stoka bei valstybės dosni parama. Kartu pažymėtina, kad nuo 2011 m. pastebimas ilgalaikio nedarbo mažėjimas. 2016 m., palyginti su 2011 m., ilgalaikio nedarbo lygis sumažėjo 13,8 % ir siekė 38,3 % bendrojo nedarbo lygio.

Apibendrintai galima pasakyti, kad ilgalaikio nedarbo lygis ir jo pokyčiai priklauso tiek nuo subjektyvių, tiek nuo objektyvių priežasčių. Ekonomikos nuosmukis, laisvų darbo vietų trūkumas, nauji kvalifikaciniai reikalavimai sukuria prielaidas ilgalaikiam nedarbui augti. Ilgalaikių bedarbių asmeninio tobulėjimo stoka, pasyvus darbo paieškos procesas, neveiksmingas dalyvavimas darbo rinkos politikos priemonėse skatina neveiklumą, izoliaciją, sukelia nepasitikėjimą savimi.

Ilgalaikio nedarbo struktūroje reikšmingą vietą užima jaunimo ilgalaikis nedarbas ir jo lygio pokyčiai. Bendrojo ilgalaikio nedarbo struktūroje jaunimo ilgalaikis nedarbas pateiktas 12 pav.

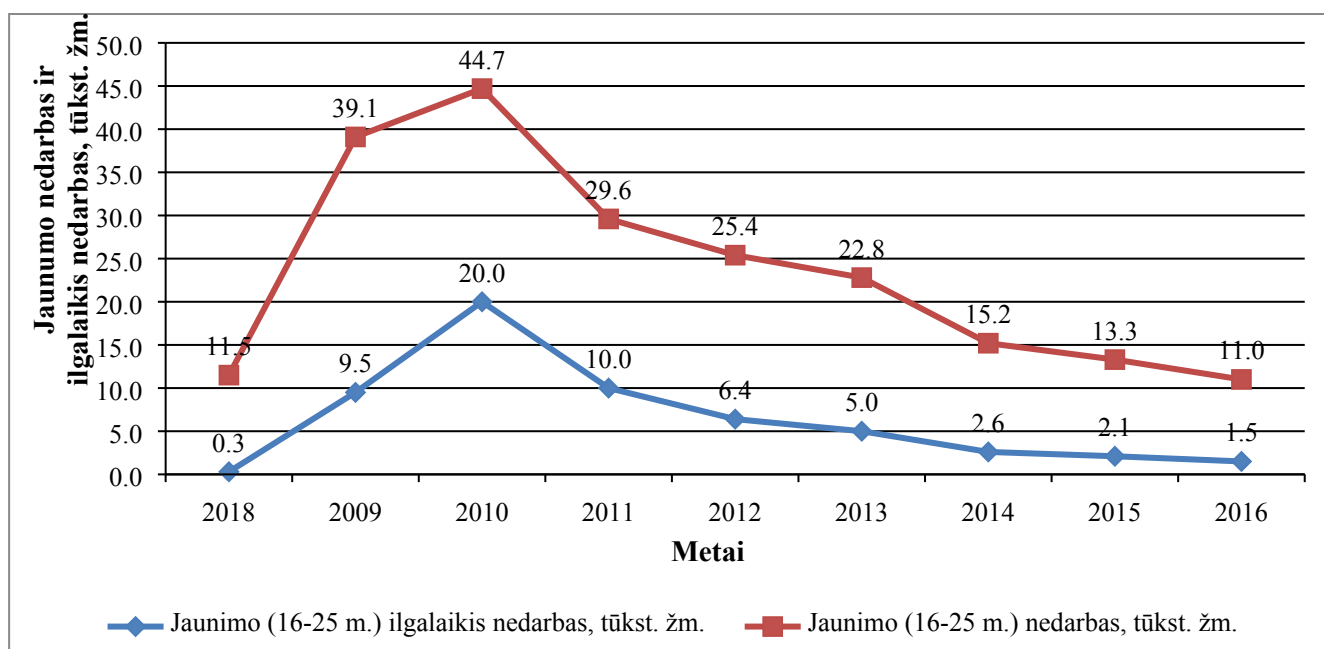

12 pav. Jaunimo (16-25 m.) ilgalaikio nedarbo Lietuvoje kitimas 2008-2016 m. laikotarpio, tūkst. žm. (sudaryta pagal Lietuvos darbo biržos duomenis)

Kaip matyti, 2010 m. pastebimas didžiausias ilgalaikio nedarbo augimas, kurį sąlygojo 2008 m. pasaulio finansų krizė ir ekonomikos nuosmukis. Jaunimo (16-25 m.) ilgalaikis nedarbas, fiksuotas 2010 m., siekė 15,4 % nuo bendrojo ilgalaikio nedarbo skaičiaus. 2010 m., palyginti su 2008 m., jaunimo ilgalaikis nedarbas išaugo 19,7 tūkst. Nors jaunų ilgalaikių bedarbių skaičius mažėja, tačiau

jaunimo ilgalaikio nedarbo problema išlieka aktuali. Galima daryti prielaidą, kad ženklus jaunimo ilgalaikio nedarbo lygio mažėjimas 2011 m. ir vėlesniaisiais sietinas su jaunimo emigracija. Taip pat silpnas išsilavinimas ir žema kvalifikacija turi neigiamą poveikį jaunuoliams įsidarbinti. Žemesnės kvalifikacijos, išsilavinimo ir praktinių įgūdžių neturintiems jauniems ilgalaikiams bedarbiams, tikėtina, įsidarbinti yra sudėtingiau. 2016 m. jaunimo ilgalaikis nedarbas sudarė 3,9 % nuo bendrojo ilgalaikio nedarbo lygio.

Pažymėtina, kad jaunimo ilgalaikio nedarbo lygio rodiklis ženkliai keičiasi, kai vertiname ilgalaikį nedarbą nuo jaunimo nedarbo skaičiaus (žr. 13 pav.).

13 pav. Jaunimo (16-25 m.) nedarbo ir ilgalaikio nedarbo dinamika Lietuvoje 2008-2016 m. laikotarpiu, tūkst. žm. (sudaryta pagal Lietuvos darbo biržos duomenis, 2008 – 2016 m.)

Didžiausias jaunimo ilgalaikis nedarbas fiksuotas 2010 m. Jaunimo nedarbas 2010 m., palyginti su 2008 m., išaugo 25,8 % ir siekė 44,7 tūkst. Pažymėtina, kad jaunimo ilgalaikio nedarbo lygis tuo pačiu laikotarpiu augo 42 % ir siekė 44,9 %. Nuo 2011 m. pradžios jaunimo ilgalaikio nedarbo lygis mažėjo ir 2016 m. siekė 13,9 % nuo viso jaunimo nedarbo skaičiaus.

Globalizacijos fenomenas gali būti išskiriamas kaip vienas jaunimo ilgalaikio nedarbo mažėjimą skatinantis veiksnys. Pažymėtina, kad 2011 m. iš šalies emigravo 53,9 tūkst. gyventojų (Lietuvos statistikos departamentas, 2012) ir ši tendencija tęsėsi toliau. Galima daryti prielaidą, kad didžia dalimi jaunimo nedarbo lygio rodiklį mažina jaunimo emigracija. Lietuvos darbo biržos 2017 m. spalio mėn. duomenimis, Lietuvoje buvo registruoti 10 955 jauni žmonės, kurie neturėjo darbo, iš jų - ilgalaikių bedarbių buvo 1 114 asmenų.

Vertinant bendrus ilgalaikio nedarbo rodiklius nustatyta, kad 2008-2010 m. ilgalaikis nedarbas šalyje ženkliai augo, o kasmet 2011-2016 m. laikotarpiu ilgalaikio nedarbo lygis Lietuvoje mažėjo. 2011-2016 m. darbo rinka pasižymėjo *išėjimo iš krizės* ir *ankstyvojo augimo* laikotarpiu. Auganti šalies ekonomika, didėjantis darbo užmokestis lemia ilgalaikio nedarbo lygio mažėjimą.

4.2. Ilgalaikio nedarbo lygio ir ekonominių rodiklių vertinimas

Vertinimui pasirinkti šie ekonominiai rodikliai:

1. Bendrasis vidaus produktas.
2. Vidutinis mėnesinis darbo užmokestis.
3. Tiesioginės užsienio investicijos.
4. Eksportas.
5. Emigracija.

Ekonominių rodiklių dinamika 2008-2016 m. pateikta 5 lentelėje.

5 lentelė. Ekonominių rodiklių ir ilgalaikio nedarbo lygio Lietuvoje kitimas 2008-2016 m. laikotarpiu (sudaryta pagal Lietuvos statistikos departameto ir Eurostat duomenis)

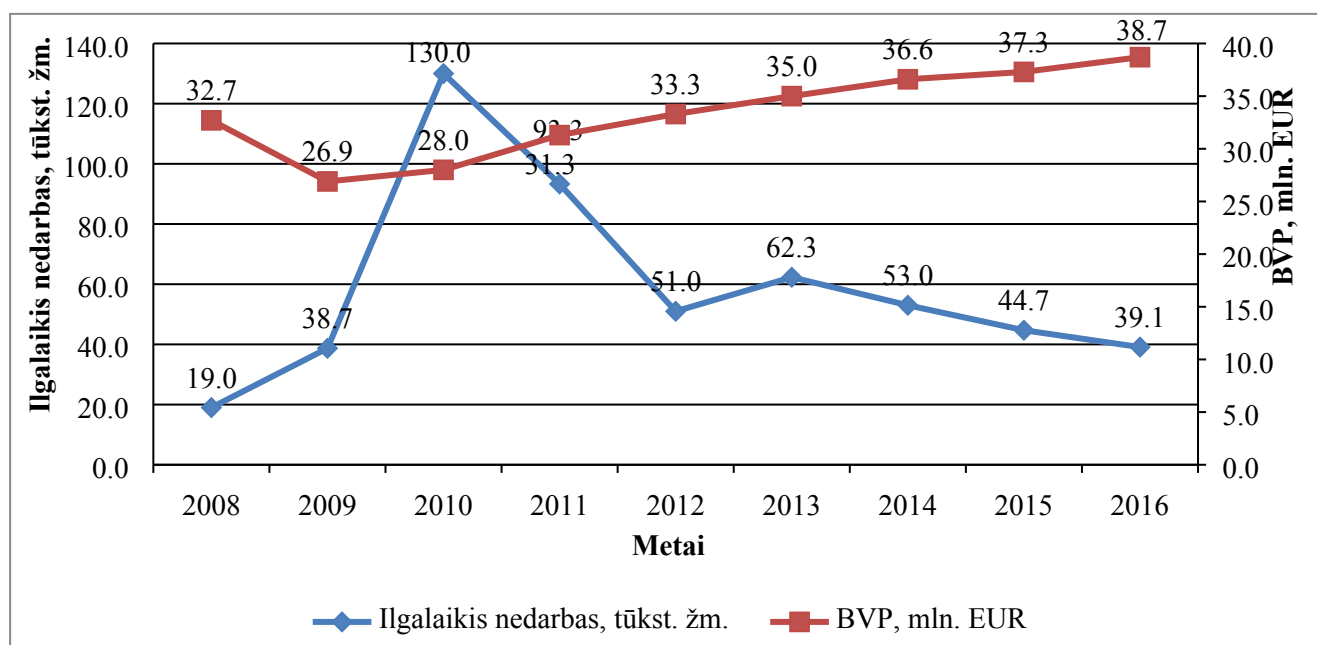
Metai	Rodikliai					
	BVP, mln. EUR	Vidut. Mėn. Bruto darbo užmokestis, EUR	Eksportas, mln. EUR	Tiesioginės užsienio investicijos, mln. EUR	Emigracija, tūkst. žm.	Ilgalaikio nedarbo lygis, %
2008	32 696	671,2	16 007	9 117	23,7	1,3
2009	26 935	613,4	11 797	9 639	34,7	3,3
2010	28 028	614,3	15 651	10 031	83,2	7,4
2011	31 275	630,0	20 151	11 029	53,9	8,0
2012	33 348	646,4	23 047	12 101	41,1	6,6
2013	35 002	678,0	24 545	12 720	38,8	5,1
2014	36 590	714,5	24 361	12 747	36,6	4,8
2015	37 331	756,9	22 904	13 497	44,5	3,9
2016	38 631	822,8	22 607	13 066	50,3	3,0

Bendrasis vidaus produktas ir ilgalaikis nedarbas. BVP augimas parodo sukuriamų prekių ir paslaugų apimčių didėjimą bei žmonių gyvenimo lygio kilimą. Lietuvos BVP 2016 m., palyginti su 2008-aisiais, padidėjo 15,4 % ir siekė 38,6 mlrd. EUR. Bendrojo vidaus produkto augimo tempas didėjo dėl geresnių didmeninės ir mažmeninės prekybos, transporto ir saugojimo, apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų įmonių veiklos rezultatų (Lietuvos statistikos departamentas, 2016).

Lietuvos ekonomika pastaraisiais metais rodo pozityvias tendencijas, auga bendrasis šalies produktas, tenkantis vienam šalies gyventojui. BVP, tenkantis vienam šalies gyventojui, 2016 m. palyginti su 2008 m. išaugo 24,2 %, tačiau šis augimas nėra tolygus ir turintis žymią įtaką gyvenimo

kokybei. 2014 m. vienam Lietuvos gyventojui tenkantis BVP, apskaičiuotas perkamosios galios standartais (GPS) sudarė 20 600 GPS ir siekė 75 % ES vidurkio, kai kitose ES šalyse jis siekė iki 134 %, pavyzdžiui: Vokietijoje – 126 %, Airijoje – 134 % (Eurostat, 2014). Šalies ūkio lėtą augimą patvirtina 2008-2016 m. BVP kitimo dinamika.

14 pav. rodo, kad BVP augimas ne visu 2008-2016 m. laikotarpiu turėjo taigiamą įtaką ilgalaikiam nedarbui. Vadinasi, šalies ūkio vystymasis nebuvo stabilus ir užtikrintas. Daug įtakos tam turėjo globalaus pasaulio veiksniai (ekonominiai, politiniai ir pan.). Ekonomikos nuosmukio metu įmonės skirtingai reagavo į paklausos sumažėjimą. Vieni jų samdė mažiau naujų darbuotojų, kiti atleido iš darbo dirbančius. Pastebima, kad nors šalies BVP 2009-2010 m. augo, tačiau tuo pačiu didėjo ir ilgalaikio nedarbo lygis. 2010 m., palyginti su 2009 m., ilgalaikių bedarbių skaičius išaugo 91,3 tūkst. ir siekė 130 tūkst. Didelis nedarbas reiškia ir didesnę ieškančių darbo skaičių, tuo pačiu ir mažesnę galimybę susirasti darbą.

14 pav. Bendrojo vidaus produkto ir ilgalaikio nedarbo kitimas Lietuvoje 2008-2016 m. laikotarpiu, tūkst. žm. ir mln. EUR (sudaryta pagal Lietuvos statistikos departamento ir Lietuvos darbo biržos duomenis)

Vertinant BVP ir ilgalaikio nedarbo pokyčius 2008-2016 m. matyti, kad nuo 2009 m. BVP kasmet augo, tačiau ilgalaikis nedarbas kito netolygiai. BVP didėjo 2011 m. 11,6 %, 2012 m. 6,8%. Ilgalaikis nedarbas vertinamuoju laikotarpiu mažėjo 45,3 %. Tačiau 2013 m., palyginti su 2012 m., BVP augo 3,5 %, ilgalaikis nedarbas didėjo 22,2 %. Bendrojo vidaus produkto ir ilgalaikio nedarbo lygio kitimas rodo, kad lėtas ekonomikos augimas nesukuria sąlygų ilgalaikiam nedarbui mažėti.

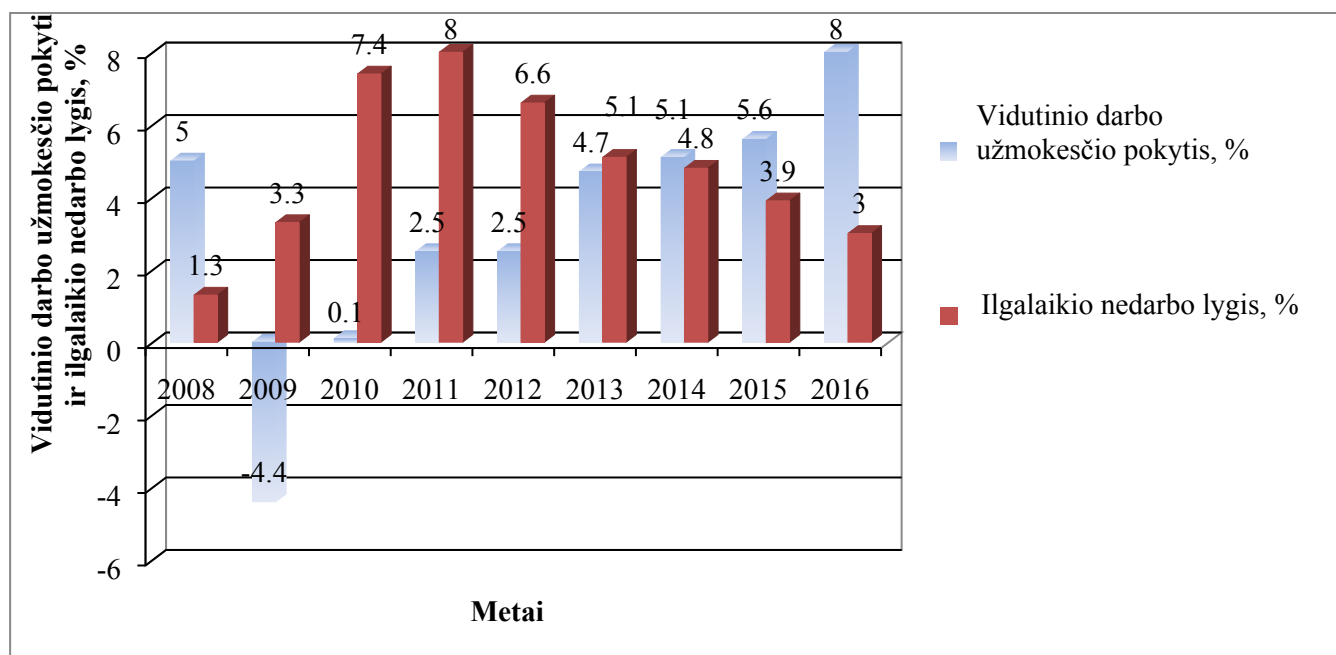
Ilgalaikio nedarbo mažėjimo tendencijos pastebimos 2013 m. pabaigoje. Lėtą ekonomikos augimą lydi aukštas ilgalaikis nedarbas. Tam įtaką daro ir ekonomikos gamybinis pajėgumas, kuris

priklauso nuo šalies technologinio lygio, užsienio investicijų apimties ir darbo jėgos kiekio ir jos įgūdžių. Visi šie dydžiai nėra nekintamai. Pavyzdžiui, ilgalaikių bedarbių įgūdžiai priklauso nuo profesinio mokymo ir perkvalifikavimo sistemos kokybės.

Vidutinis darbo užmokestis ir ilgalaikis nedarbas. Kitas veiksnys, kuris tiesiogiai sietinas su ilgalaikiu nedarbu, yra vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis. Atliktas vidutinio darbo užmokesčio vertinimas rodo, kad vertinamuoju laikotarpiu šalyje palaipsniui augo vidutinis darbo užmokestis. 2008-2016 m. darbo užmokestis (vidutinis, bruto) augo 18,4 %, didėjo minimali mėnesinė alga.

Nors analizuojamu laikotarpiu ilgalaikio nedarbo lygis kito netolygiai, vidutinis darbo užmokestis augo. Tik 2009 m. fiksuojamas vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio tiek valstybės, tiek privačiame sektoriuose sumažėjimas. Į 2009 m. prasidėjusį ilgalaikio nedarbo lygio augimą greitai sureagavo šalies privatus sektorius. Ilgalaikiam nedarbui 2009 m. pasiekus 3,3 %, vidutinis bruto darbo užmokestis sumažėjo 4,4 %.

Darbo užmokesčio pokyčių dinamika atsižvelgiant į ilgalaikio nedarbo lygį šalyje pateikta 15 pav.

15 pav. Vidutinio darbo užmokesčio pokyčių ir ilgalaikio nedarbo lygio kitimas Lietuvoje 2008-2016 m. laikotarpiu, % (sudaryta pagal Lietuvos statistikos departamento ir Eurostat duomenis)

Pastebima, kad mažėjant ilgalaikiam nedarbui, darbo užmokestis didėjo. Vidutinio bruto darbo užmokesčio padidėjimą sąlygojo mėnesinės algos ir minimalaus valandinio atlygio padidėjimas. Nuo 2015 m. liepos 1 d. minimalioji mėnesinė alga buvo padidinta iki 325 EUR, o 2016 m. ji buvo didinta

du kartus ir 2016 m. liepos 1 d. siekė 380 EUR. Ilgalaikio nedarbo lygis 2016 m., palyginti su 2014 m., sumažėjo 1,8 % punktais.

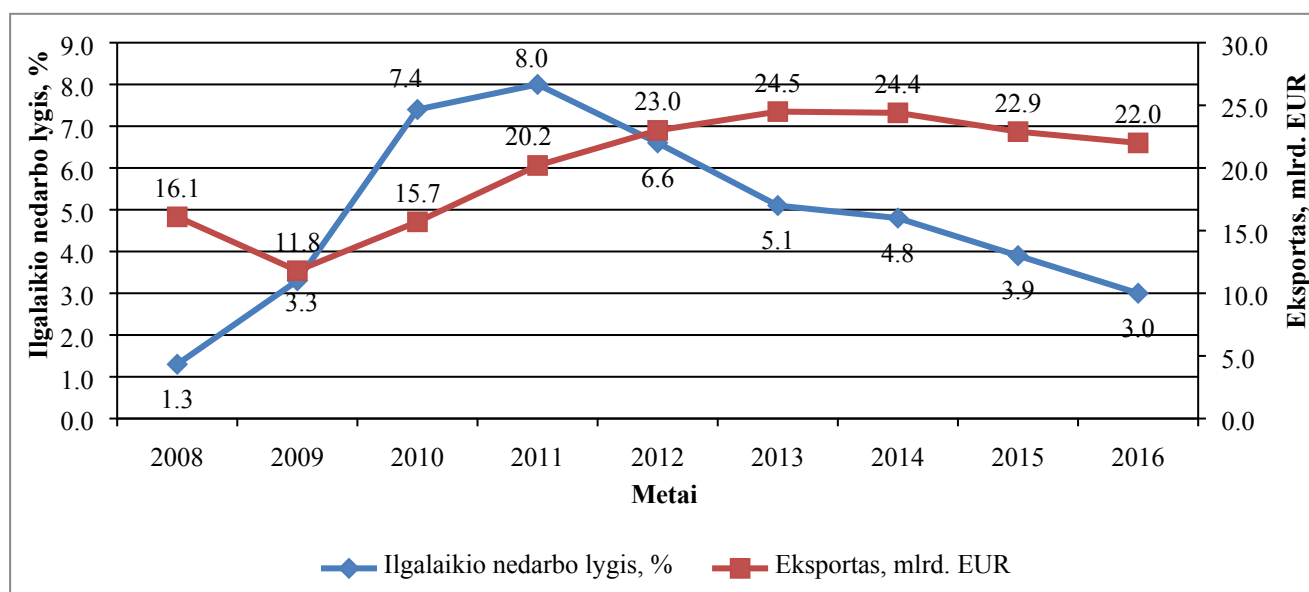
Vertinamuoju laikotarpiu kurį laiką didėjo ir ilgalaikis nedarbas, ir darbo užmokestis. Tačiau teigti, kad darbo užmokestis nereagavo į ilgalaikio nedarbo lygio didėjimą, negalima, nes augant ilgalaikiam nedarbui 2010 m., darbo užmokestis augo tik 0,2 %.

Nagrinėjant ilgalaikio nedarbo lygio ir darbo užmokesčio pokyčių sąveiką, matoma, kad ilgalaikio nedarbo lygis tik iš dalies padeda paaiškinti darbo užmokesčio pokyčių sklaidą 2008-2016 m. laikotarpiu. Glaudus ryšys tarp ilgalaikio nedarbo ir darbo užmokesčio egzistavo 2014-2016 m. laikotarpiu.

Analizė rodo, kad stabiliai mažėjantis ilgalaikis nedarbas, kvalifikuotų darbuotojų trūkumas, didelė emigracija ir auganti konkurencija dėl darbo jėgos, minimalios mėnesio algos augimas buvo palankūs vidutinio darbo užmokesčio augimo tęstinumui.

Eksportas ir ilgalaikis nedarbas. Šiandieninėje atviroje pasaulio ekonomikoje šalis gali pagerinti savo žmonių gerovę, jeigu sugeba didinti eksporto apimtis. Eksportas sudaro vieną didžiausių Lietuvos BVP dalį. Vertinant 2008-2016 m. eksporto apimtį ir ilgalaikio nedarbo pokyčius, galima pastebėti, kad 2009 m., palyginti su 2008 m., eksporto apimtys sumenko 26,6 %, ilgalaikis nedarbas išaugo 2,0 %. Šio laikotarpio pokyčių dinamika rodo, kad egzistuoja ryšys tarp ilgalaikio nedarbo ir eksporto. Nurodytu laikotarpiu didėjo ilgalaikis nedarbas ir mažėjo eksporto apimtys.

Vertinant vėlesnius laikotarpius pokyčių tendencijos keičiasi. 2011 m., palyginti su 2009 m., eksportas augo 28,8 %, tačiau ilgalaikis nedarbas neturėjo tendencijos mažėti, jis didėjo 4,7 % (žr. 16 pav.).

16 pav. Eksporto ir ilgalaikio nedarbo lygio kitimas Lietuvoje 2008-2016 m. laikotarpiu, mlrd. EUR ir % (sudaryta pagal Lietuvos statistikos departamento ir Eurostat duomenis)

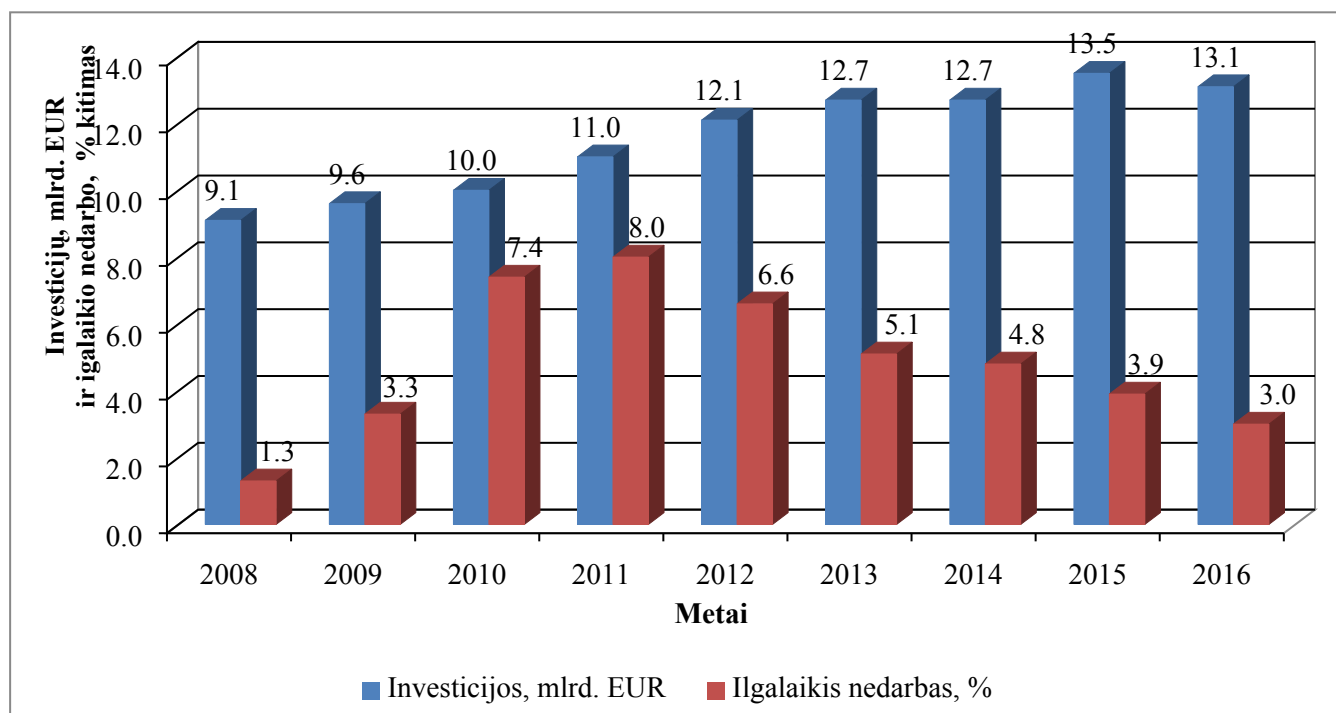
2011–2013 m. laikotarpiu ilgalaikis nedarbas mažėjo, eksporto apimtys augo. 2011 m. ir 2012 m. eksportas atitinkamai padidėjo 28,8 % ir 14,5 %. Pateikta eksporto apimties ir ilgalaikio nedarbo lygio kitimas rodo, kad 2008–2009 m. ir 2011–2013 m. laikotarpiais egzistavo ryšys tarp ilgalaikio nedarbo ir eksporto apimčių. Nurodytais laikotarpiais mažėjo eksporto apimtys ir didėjo ilgalaikis nedarbas, ir augant eksporto apimtims ilgalaikis nedarbas mažėjo.

2016 m., palyginti su 2014 m., eksporto apimtys sumažėjo 7,2 %, ir 2016 m. sudarė 22,6 mlrd. EUR, ilgalaikis nedarbas atitinkamu laikotarpiu mažėjo 2,1 % ir siekė 3,0 %.

Eksporto ir ilgalaikio nedarbo lygio kitimas rodo, kad tarp eksporto, kuris skatina gamybos augimą, didina darbo vietų skaičių ir ilgalaikio nedarbo 2008–2016 m. laikotarpiu egzistavo ryšys.

Tiesioginės užsienio investicijos ir ilgalaikis nedarbas. Vertinant 2008–2016 m. laikotarpį pastebimas vangus investicinis procesas. Ši problema yra aktuali dviem aspektais. Pirma, investicijos yra sudėtinė BVP dalis, todėl jų stoka lėtina šalies ekonomikos augimą. Antra, lėtas šalies ūkio augimas yra lydimas aukštu ilgalaikiu nedaru.

Per 2008–2016 metus tiesioginės užsienio investicijos buvo sumažėjusios 2016 m. (žr. 17 pav.).

17 pav. Tiesioginių užsienio investicijų ir ilgalaikio nedarbo kitimas Lietuvoje 2008–2016 m. laikotarpiu, mlrd. EUR ir % (sudaryta pagal Lietuvos statistikos departamento ir Eurostat duomenis)

Analizuojant ilgalaikio nedarbo ir tiesioginių užsienio investicijų pokyčius pastebima, kad 2008–2011 m. didėjant investicijų apimtims, didėja ir ilgalaikis nedarbas. Šią situaciją galima paaiškinti tuo, kad ekonomikos nuosmukio metu investuotojai nenori prisiimti rizikos dėl tam tikro nestabilumo ir neapibrėžtumo. Todėl investicijų apimtys yra menkos ir nesukuria papildomai laisvų

darbo vietų. 2011 m. investicijos sudarė 11,2 mlrd. EUR. Ilgalaikis nedarbo lygis 2011 m. pasiekė 8 % (93 tūkst.) visų darbingo amžiaus gyventojų, t. y. padidėjo 4,7 %.

Atsigavimas po finansų krizės yra sąlyginai ilgas procesas, taigi rinkose buvęs nervingumas dėl didesnio kainų kintamumo pristabdė investicijų srautus.

Gerėjant pasaulio ekonomikai, 2012-2013 m. investicijų apimtys augo, ilgalaikis nedarbas mažėjo. 2013 m., palyginti su 2011 m., investicijų apimtys išaugo 13,3 %, ilgalaikis nedarbas sumažėjo 2,9 %. 2014-2015 m. pasižymėjo investicijų apimčių augimu, kas, savo ruožtu, galėjo turėti įtakos ilgalaikio nedarbo lygio kritimui iki 3,0 %.

2016 m. per pritrauktus tiesioginius užsienio investicijų projektus planuojama sukurti 3716 darbo vietų. 2016 m. įvyko ryškus proveržis pritraukiant į Lietuvą gamybos investicijas (Investuok Lietuvoje, 2017). Įgyvendinant Investuok Lietuvoje projektus nuo 2010 m. įdarbinta per 14 500 darbuotojų. Investicijos į gamybą yra gera bazė didinti gyventojų aktyvumą ir užimtumą, mažinti nedarbo lygį.

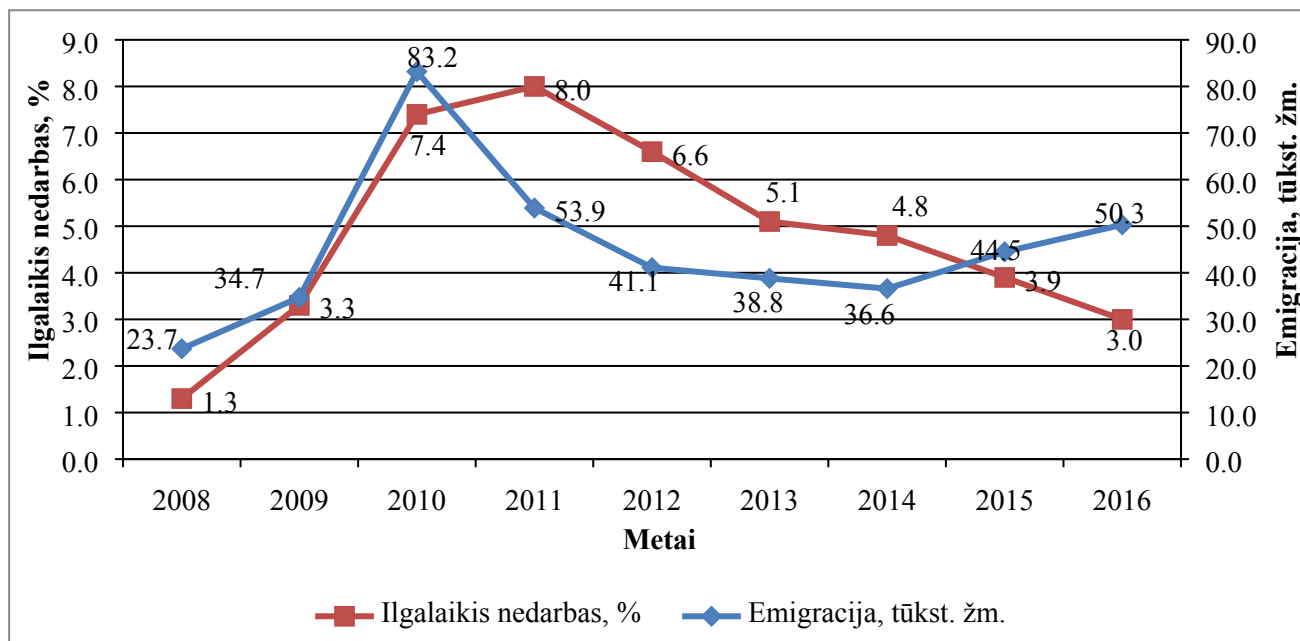
Analizė rodo, kad tiesioginės investicijos kuria naujas darbo vietas, prisideda prie šalies regionų ekonomikos augimo.

Emigracija ir ilgalaikis nedarbas. Vertinant emigracijos srautus ir ilgalaikio nedarbo lygį, pastebima, kad ilgalaikis nedarbas yra viena iš priežasčių emigruoti. 2008–2016 m. laikotarpiu iš Lietuvos legaliai išvyko 406,8 tūkst. asmenų (vidutiniškai per metus 45,2 tūkst. asmenų). Remiantis atlikta dinamine vertinimo analize matyti, kad per paskutinius devynerius metus emigracijos srautai iš Lietuvos kito netolygiai.

2008 m. emigrantų skaičius buvo mažiausias per visą vertinamą laikotarpį. Tam galėjo turėti įtakos laipsniškas šalies ekonomikos augimas (2,6 %, palyginti su ankstesniais metais), didėjanti vartotojų perkamoji galia, stabili verslo padėtis, augančios prekių ir paslaugų pardavimo apimtys.

Didžiausias emigrantų skaičius fiksuotas 2010 m. (žr. 18 pav). 2010 m. iš šalies išvyko 83 157 gyventojai. Viena iš pagrindinių 2010 m. Lietuvos Respublikos Sveikatos draudimo įstatymo pakeitimas, kuriame buvo numatyta prievolė nuolatiniais šalies gyventojams mokėti privalomojo sveikatos draudimo įmokas. Galima daryti prielaidą, kad būtent šis įpareigojimas paskatino savo išvykimą iš Lietuvos deklaruoti ir ankstesniais metais išvykusius emigrantus. Emigravusių asmenų deklaravimo pagrindinis tikslas nemokėti įmokų už sveikatos priežiūros paslaugas, kuriomis nesinaudojama. Kita priežastimi tapo 2008 m. prasidėjusios finansų krizės padariniai: prekių ir paslaugų paklausos sumažėjimas, gamybos apimčių mažėjimas, dirbančiųjų skaičiaus mažinimas.

2009 m. Lietuvoje išryškėjus krizės pasekmėms bendras emigrantų skaičius siekė 34,7 tūkst. Galima manyti, kad sparčiam emigrantų skaičiaus didėjimui (31,7 %) įtakos turėjo ir prastėjanti gyvenimo kokybė, ir kylantis ilgalaikio nedarbo lygis (nuo 2008 m. iki 2010 m. ilgalaikio nedarbo lygis šalyje pakilo 6,1 %).

18 pav. Emigracijos ir ilgalaikio nedarbo kitimas Lietuvoje 2008-2016 m. laikotarpiu, tūkst. žm. ir %

18 pav. rodo, kad 2011-2014 m. emigracijos kitimo tendencija pasikeitė. Emigrantų skaičiaus mažėjimo tendencija gali būti sietina su ilgalaikio nedarbo lygio mažėjimu. 2014 m., palyginti su 2011 m., ilgalaikio nedarbo lygis sumažėjo 3,2 %, emigrantų skaičiaus – 32,1 %. Tokia situacija susidarė dėl gerėjančios šalies ekonominės ir socialinės situacijos. Gerėjančią situaciją Lietuvoje patvirtina BVP didėjimas, eksporto augimas, ilgalaikio nedarbo lygio mažėjimas (2011 m. ilgalaikio nedarbo lygis siekė 8,0 %, 2014 m. sumažėjo iki 4,8 %).

Vertinant 2014-2016 m. laikotarpį, pastebimas emigracijos srautų didėjimas ir ilgalaikio nedarbo lygio mažėjimas. 2014-2016 m. ilgalaikio nedarbo lygis mažėjo ir 2016 m. siekė 3,0 %, emigrantų skaičius ėmė augti ir 2016 m., palyginti su 2014 m., išaugo 37,4 %. Remiantis tokiomis tendencijomis galima daryti prielaidą, kad ilgalaikis nedarbas yra tik viena iš priežasčių skatinanti emigruoti. Ilgalaikis nedarbas gali būti prisidedančia priežastimi prie tokių kaip: žemas minimalus mėnesinis atlygis, mažos metinės vidutinės neto pajamos, silpnos darbuotojų profesinės sąjungos, prastas psichologinis klimatas.

Atlikus ekonominių rodiklių ir ilgalaikio nedarbo pokyčių vertinimą galima daryti prielaidą, kad mažėjant ilgalaikiam nedarbui auga BVP, didėja tiesioginių užsienio investicijų apimtys, kyla vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokes. Vertinant atskirus laikotarpius pastebima, kad ekonomikos nuosmukio laikotarpiu ilgalaikio nedarbo augimo mastai neturėjo didesnės įtakos tik tiesioginių užsienio investicijų apimtims. Kiti ekonomikos rodikliai buvo sąlygoti ilgalaikio nedarbo pokyčių kaita.

Ekonomikos rodiklių stiprumo ryšį su ilgalaikiu nedarbu nustatysime ir vertinsime kitame poskyryje, pasinaudoję koreliacijos koeficientu.

4.3. Ilgalaikio nedarbo ir ekonominių rodiklių ryšio stiprumo vertinimas

Siekiant nustatyti ekonominių rodiklių ir ilgalaikio nedarbo rodiklių ryšio stiprumą, atlikta koreliacinė analizė. Nedarbo lygio ir ekonominių rodiklių tarpusavio ryšiui įvertinti buvo pasirinkti penki rodikliai: BVP, tiesioginės užsienio investicijos (TUI), vidutinis darbo užmokestis., prekių ir paslaugų eksportas, migracija (žr. 6 lentelę).

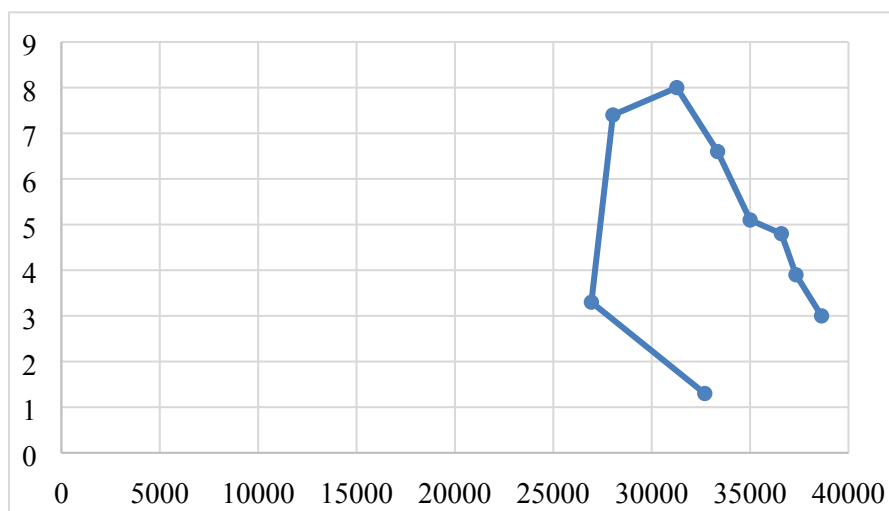
6 lentelė. Ekonominių šalies rodiklių dinamika Lietuvoje 2008-2016 m. laikotarpiu (sudaryta pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis)

Metai	Rodikliai					
	BVP, mln. EUR	Vidut. mėn. bruto darbo užmokestis, EUR	Eksportas, mln. EUR	Tiesioginės užsienio investicijos, mln. EUR	Emigracija, tūkst. žm.	Ilgalaikio nedarbo lygis, %
2008	32 696	671,2	16 007	9 117	23,7	1,3
2009	26 935	613,4	11 797	9 639	34,7	3,3
2010	28 028	614,3	15 651	10 031	83,2	7,4
2011	31 275	630,0	20 151	11 029	53,9	8,0
2012	33 348	646,4	23 047	12 101	41,1	6,6
2013	35 002	678,0	24 545	12 720	38,8	5,1
2014	36 590	714,5	24 361	12 747	36,6	4,8
2015	37 331	756,9	22 904	13 497	44,5	3,9
2016	38 631	822,8	22 607	13 066	50,3	3,0
Ilgalaikio nedarbo ir ekonominių rodiklių koreliacijos koeficientas, r	-0,296263971	-0,472322449	0,186268804	0,091202229	0,675466249	

BVP apimties kitimo tempas yra vienas reikšmingiausių ekonominių rodiklių, kuris parodo šalies ūkio vystymo lygį, ekonomikos augimą arba nuosmukį, ir yra vienas iš veiksnių, turinčių įtakos ilgalaikio nedarbo lygiui. Ilgalaikio nedarbo būklė šalyje labai priklauso nuo bendrosios paklausos pokyčių. Bendrosios paklausos sumažėjimas skatina ekonomikos sulėtėjimą, gamybos sumažėjimas sąlygoja ribotą darbuotojų skaičiaus poreikį ir sudaro prielaidas ilgalaikiam nedarbo lygiui didėti.

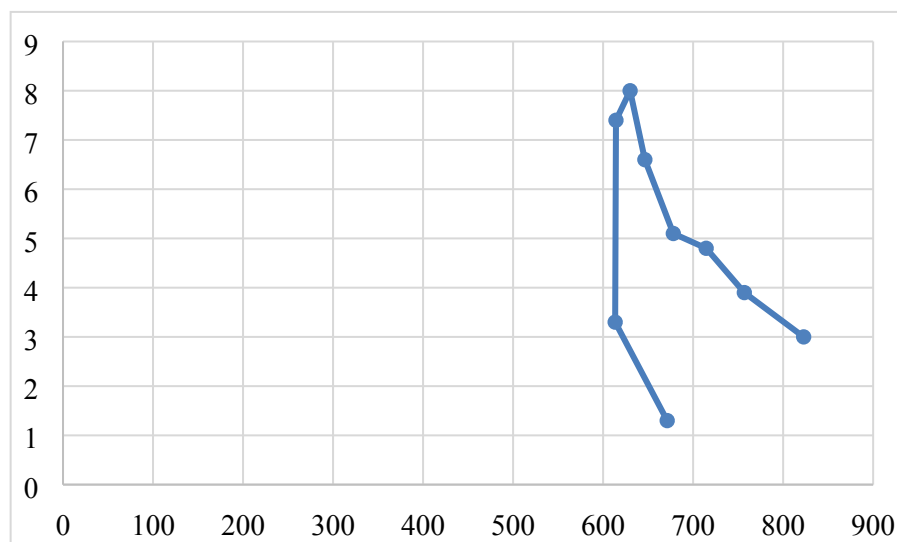
Įvertinus BVP ir ilgalaikio nedarbo lygio koreliacinio ryšio stiprumą, gautas koreliacijos koeficientas $r = -0,29$ rodo labai silpną ryšį tarp ilgalaikio nedarbo lygio ir BVP (žr. 19 pav.).

Koreliacijos koeficientas (-0,2962) leidžia teigti, jog ilgalaikiam nedarbui kiti veiksniai gali turėti didesnę įtaką.

19 pav. Lietuvos bendrojo vidaus produkto ir ilgalaikio nedarbo lygio kitimo ryšio išraiška 20082016 m. laikotarpiu

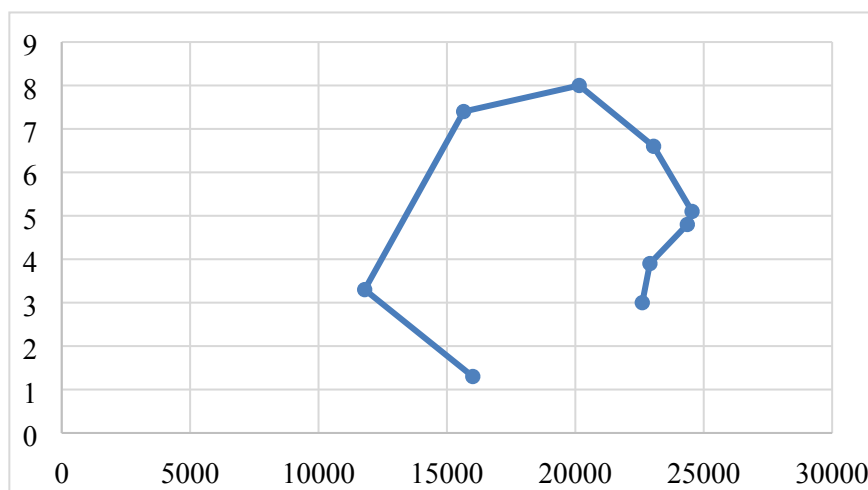
Kitas svarbus ekonominis rodiklis – vidutinis darbo užmokestis. Apskaičiuotas koreliacijos koeficientas -0,47 rodo, kad tarp ilgalaikio nedarbo lygio ir vidutinio darbo užmokesčio egzistuoja silpnas ryšys (žr. 20 pav.). Neigiama koeficiento reikšmė rodo atvirkštinę šių rodiklių priklausomybę, t. y. vidutiniam darbo užmokesčiui didėjant ilgalaikio nedarbo lygis mažėja ir atvirkščiai.

20 pav. Vidutinio darbo užmokesčio ir ilgalaikio nedarbo kitimo ryšio išraiška 20082016 m. laikotarpiu

Eksportas yra kitas reikšmingas atviros ekonomikos ilgalaikės plėtros šaltinis. Eksporto apimčių augimas daro teigiamą įtaką ir kitiems šalies ekonominiams rodikliams. 2015 m. Lietuvos eksportas siekė 22 984 mlrd. EUR ir sudarė 75,9 % viso 2015 m. Lietuvos BVP (Ūkio ministerija, 2017).

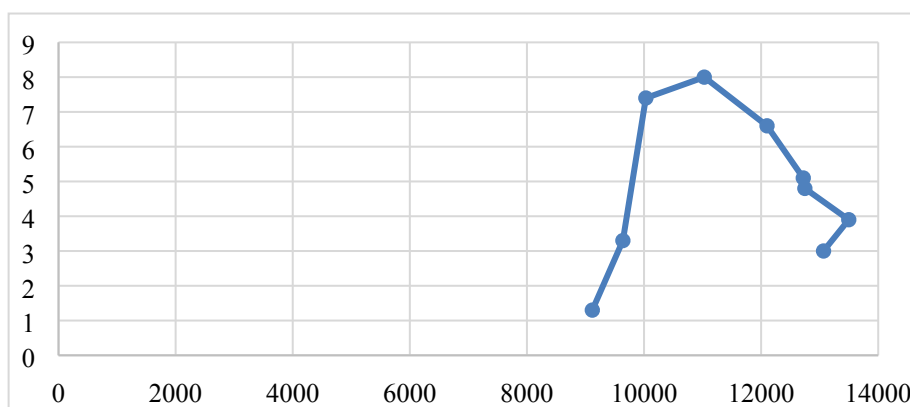
Įvertinus 2008-2016 m. eksporto ir ilgalaikio nedarbo lygio rodiklių koreliacinio ryšio stiprumą, gautas koreliacijos koeficientas 0,18 rodo labai silpną ryšį tarp eksporto ir ilgalaikio nedarbo lygio (21 pav.). Galima daryti išvadą, jog nėra pagrindo teigti, kad eksportas Lietuvoje turi reikšmingos įtakos ilgalaikio nedarbo kitimui.

21 pav. Eksporto ir ilgalaikio nedarbo kitimo ryšio išraiška 2008-2016 m. laikotarpiu

Tiesioginės užsienio investicijos yra svarbios šaliai tël kelių aspektų: pirma, didėjant pageidautinoms investicijoms, didėja BVP, antra, sukuriamos naujos darbo vietos.

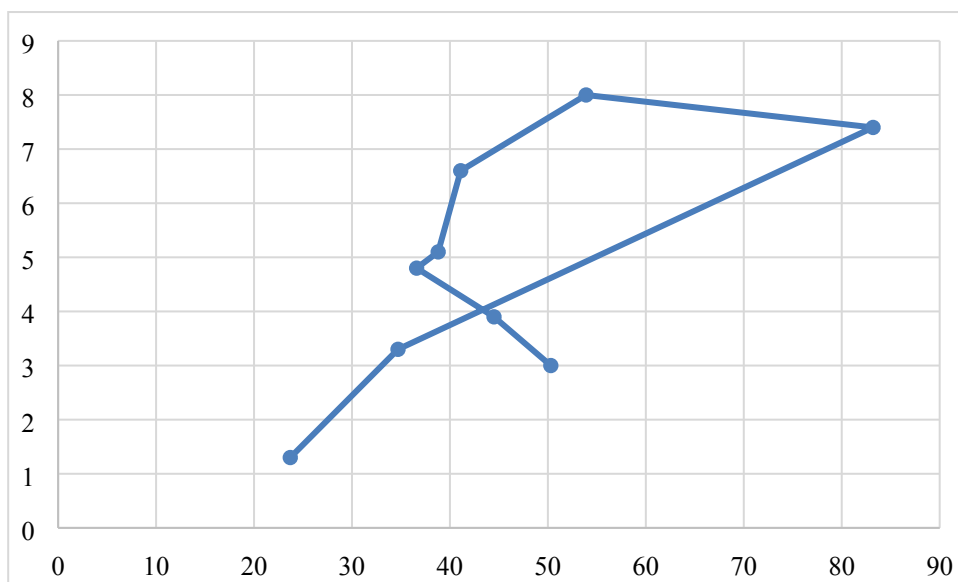
Įvertinus ilgalaikio nedarbo lygio ir TUI koreliacinio ryšio stiprumą, paaiškėjo, kad koreliacijos koeficientas rodo labai silpną ryšį tarp ilgalaikio nedarbo lygio ir TUI. Pažymėtina, kad ilgalaikio nedarbo lygio pokyčius sąlygoja ne tik tiesioginės užsienio investicijos, bet ir kiti veiksniai (žr. 22 pav.).

22 pav. Investicijų ir ilgalaikio nedarbo kitimo ryšio išraiška 2008-2016 m. laikotarpiu

Emigracija yra viena aktualiausių šalies problemų, kurios tiesioginė pasekmė – darbo jėgos sumažėjimas. Makrolygiu emigracija pasireiškia darbo jėgos paklausos ir pasiūlos bei darbo užmokesčio skirtumais įvairiose valstybėse.

Atlikus koreliacinę analizę tarp emigracijos srautų ir ilgalaikio nedarbo nustatytas vidutinis ryšys ($r = 0,67$) (žr. 23 pav.)

23 pav. Emigracijos ir ilgalaikio nedarbo kitimo ryšio išraiška 2008-2016 m. laikotarpiu

Koeficientas rodo, kad tarp emigrantų srautų skaičiaus ir ilgalaikio nedarbo lygio yra tiesioginė priklausomybė. Esant aukštam ilgalaikio nedarbo lygiui vis daugiau šalies gyventojų išvyksta darbo ieškoti svetur. Galima daryti prielaidą, kad emigruoti skatina ne darbo vietų stygius Lietuvoje, bet atlyginimų skirtumai. Emigracijos srautus didina ir neefektyviai funkcionuojanti politinė sistema, neskaidriai veikiantis valstybinių paslaugų mechanizmas.

Lietuvos pagrindinių ekonominių rodiklių ir ilgalaikio nedarbo lygio priklausomybės tyrimas atskleidė, kad ilgalaikio nedarbo lygiui vertinamuoju laikotarpiu neigiamą įtaką turėjo mažas vidutinis darbo užmokestis, kuris lėmė aukštus emigracijos srautus.

Atsižvelgiant į tyrimo metu išsiaiškintą ilgalaikio nedarbo priklausomybės nuo šalies ekonominių procesų ir ūkio būklės tvarumą, galima teigti, kad vyriausybės priimami sprendimai turėtų būti nukreipti į ilgalaikio nedarbo priežasčių neigiamo poveikio darbo rinkai mažinimą, ilgalaikių užimtumo didinimo priemonių ieškojimą, kurios padėtų gerinti verslo galimybes plėstis ir kartu kurti naujas darbo vietas.

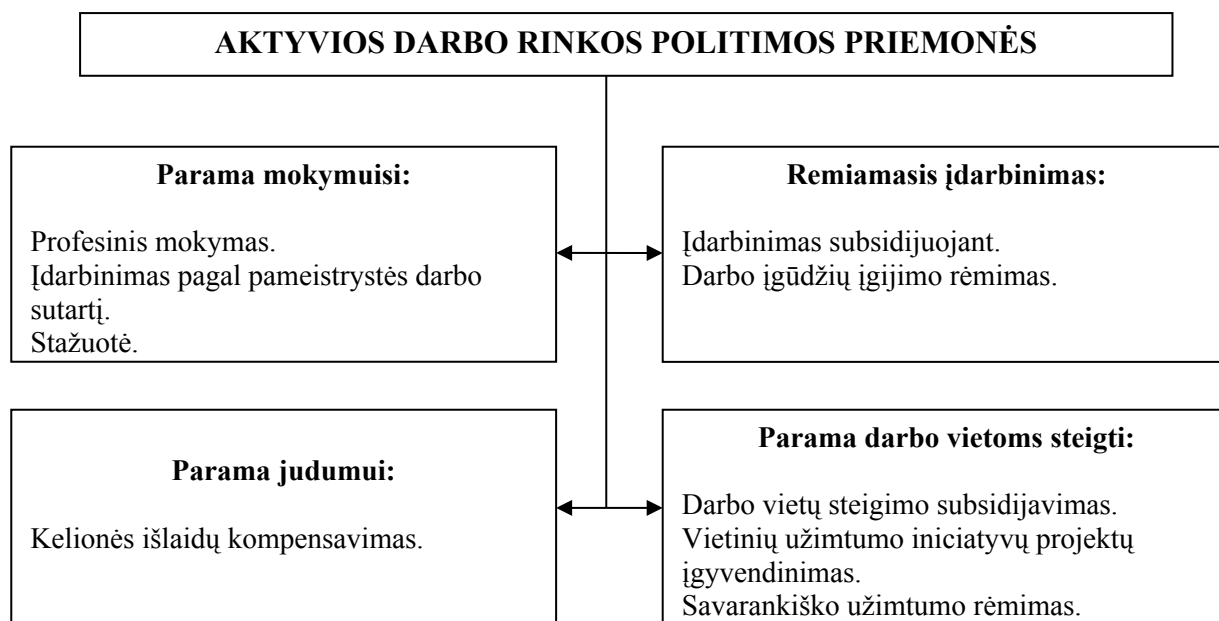
4.4. Aktyvių darbo rinkos politikos priemonių didinat gyventojų užimtumą vertinimas

2017 m. lapkričio 1 d. šalyje buvo registruota 130,4 tūkst. bedarbių. Darbo biržoje registruoti neturintys darbo asmenys sudarė 7,4 % šalies darbingo amžiaus gyventojų. Ilgalaikių bedarbių registruota 34,2 tūkst. (1,9 % visų darbingo amžiaus gyventojų) (Lietuvos darbo birža, 2017).

Kaip parodė darbo jėgos pasiūlos dinamikos analizė, Lietuvoje yra didelė dalis gyventojų, kurie net esant ekonomikos augimo sąlygoms darbo rinkoje išlieka bedarbių gretose. Kaip pažymėta teorinėje darbo dalyje, šalies darbo rinkoje sunkiausia yra įsitvirtinti asmenims, turintiems ilgą pertrauką profesinėje veikloje, žemą kvalifikaciją, darbinės motyvacijos stoką, bei asmenims, kurie turi užimtumo galimybes mažinančias savybes. Išvardinti veiksniai ypatingai didina ilgalaikio nedarbo tikimybę.

Teigiama linkme kintantis bedarbių ir laisvų darbo vietų santykis išryškina ilgalaikio nedarbo problemos priežastis, kurių nepašalinus, sugrįžti į darbo rinką yra sunku. Nežiūrint į tai, kad keičiasi sąlygos darbo rinkose, aukšto ilgalaikio nedarbo kontekste ADRP priemonės vaidina svarbų vaidmenį šalies gyventojų užimtumo politikoje.

Lietuvoje, integruotis ilgalaikiams bedarbiams į darbo rinką, padeda Lietuvos darbo biržos teritoriniai skyriai, teikdami skirtingo lygio paslaugas ir taikydami aktyvias darbo rinkos politikos priemones (žr. 24 pav.).

24 pav. Lietuvos aktyvių darbo rinkos politikos priemonių klasifikacija (sudaryta pagal Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymą, 2016)

Parama mokymuisi priemone, kaip apibrėžta Užimtumo įstatymo 35 str., apima profesinį mokymą, įdarbinimą pagal pameistrystės darbo sutartį ir stažuotę. Taikomos priemonės tikslas padėti bedarbiams įgyti kvalifikaciją, tobulinti turimą kvalifikaciją, įgyti kompetencijų pagal formaliojo profesinio mokymo programas ir darbinių įgūdžių.

Didinant darbo neturinčių asmenų užimtumą, profesinis mokymas organizuojamas trišaliu arba dvišaliu susitarimu. Trišalis susitarimas sudaromas tarp teritorinės darbo biržos, darbdavio, kuris įdarbina bedarbį ir bedarbio, kuris įsidarbina į laisvą darbo vietą. Dvišaliu susitarimu įtvirtinami profesinio mokymo teikėjo, kurį pasirenka pats bedarbis, ir bedarbio išpareigojimai. Teritorinė darbo birža profesinio mokymo metu kompensuoja bedarbiui išlaidas, o bedarbio pasirinktam profesinio mokymo teikėjui nurodytą pinigų sumą už suteiktą profesinį mokymą.

Įdarbinimas pagal pameistrystės darbo sutartį organizuojamas darbo neturintiems asmenims, kurie dalyvauja profesiniame mokyme. Mokymo metu, įvertinus dirbtas valandas, mokamas darbo užmokestis. Stažuotė, kaip darbo praktikos laikotarpis, skirta asmens darbo įgūdžiams ar profesinei kvalifikacijai kelti, atkurti ar tobulinti. Stažuotės laikotarpiu (ne ilgiau kaip 6 mėnesius) bedarbiams kartą per mėnesį mokama stipendija.

Parama judumui apima darbo vietos keitimą. Nemažą įtaką nedarbo lygio skirtumams šalies darbo rinkos regionuose mažinti daro darbo jėgos lankstumas. Geografinis judumas leidžia darbo jėgai persikelti į tas šalies vietas, kuriose yra laisvų darbo vietų. Tokia priemonė mažina įtampą darbo rinkoje, keičia bedarbio psichologinį būvį, užtikrina pastovias pajamas. Judumas mažina nedarbą, nes darbuotojai gali laisvai keliauti po skirtingus darbo rinkos regionus. Naudos gauna ir ekonomika, ir darbdaviai: pagaminta produkcija, užpildyta laisva darbo vieta, įgyti nauji gebėjimai.

Sprendžiant struktūrinio nedarbo problemą ir didinant darbo pasiūlą šalies regionuose, naujas galimybes suteikia teritorinio bedarbių judumo rėmimas, reglamentuotas nauju Užimtumo įstatymu. Numatyta priemonė yra skirta darbo neturintiems asmenims paremti jų aktyvumą ieškant darbo labiau nutolusiose nuo gyvenamosios vietos teritorijose. Numatyta kelionei į darbą ir iš darbo dalinė išlaidų kompensacija.

Darbo vietų steigimo subsidijavimas, vietinių užimtumo iniciatyvų projektų įgyvendinimas, savarankiško užimtumo rėmimas skirti telkti vietos bendruomenės ir socialinių partnerių pastangas didinant gyventojų aktyvumą ir užimtumą ilgalaikio nedarbo šalies teritorijose. Vietinių užimtumo iniciatyvų projektai įgyvendinami savivaldybių teritorijose ar jų dalyse, kuriose bedarbių dalis, skaičiuojant nuo darbingo amžiaus gyventojų, projektų įgyvendinimo laikotarpiu yra didesnė negu vidutiniškai šalyje, nedarbo pasekmėms švelninti.

Labai svarbi priemonė nedarbui mažinti yra savarankiško bedarbių užimtumo rėmimas, jiems pradedant savo verslą. Savarankiško užimtumo rėmimas organizuojamas darbo ieškantiems asmenims,

registruotiems teritorinėje darbo biržoje, siekiant paremti darbo vietų steigimą sau ar kitiems bedarbiams įdarbinti.

Įgyvendinant remiamojo įdarbinimo priemones, darbdaviams, įdarbinusiems teritorinės darbo biržos siūstus asmenis, mokama subsidija darbo užmokesčiui ir nuo šio darbo užmokesčio apskaičiuotoms draudėjo privalomojo valstybinio socialinio draudimo įmokoms iš dalies kompensuoti. Tiesioginis darbo vietų kūrimas apima priemones, kurios sukuria papildomas darbo vietas, siekiant įdarbinti ilgalaikius bedarbius ir kitus sunkiai į darbo rinką integruojamus asmenis. Paprastai didžiausia darbo vietų kūrimo sąnaudų dalis padengiama valstybės lėšomis.

Atsižvelgiant į Europos Komisijos rekomendacijas naujai pažvelgti į socialinės apsaugos ir darbo sistemą, darant atitinkamus teisės aktų pakeitimus, kad *darbo apsaugos ir darbo sistema* būtų subalansuota, t. y. skatintų investicijas, užimtumo didinimą, puoselėtų gerus darbo santykius, priimtas naujasis LR Darbo kodeksas (toliau tekste DK). Nuo 2017 m. liepos 1 d. įsigaliojęs Darbo kodeksas, iš vienos pusės, yra palankus darbuotojams, nes suteikia realių apsaugų ir papildomų garantijų, iš kitos pusės, darbdaviams, nes darbo rinką tampa lankstesnė, nei buvo anksčiau.

Siekiant įtraukti kuo daugiau darbo neturinčių asmenų į aktyvią darbo rinką, naujajame DK nustatytos naujos darbo sutarčių rūšys, tokios kaip: a) nenustatytos apimties darbo sutartis, b) projektinio darbo sutartis, c) darbo vietos dalijimosi sutartis, d) darbo keliems darbdaviams darbo sutartis, e) pameistrystės darbo sutartis, f) laikinojo darbo sutartis, g) terminuoto darbo sutartis, kuri gali būti sudaroma ir nuolatinio pobūdžio darbams (DK 66 str.). Naujos darbo sutarčių rūšys suteikia darbdaviams galimybę greičiau reaguoti į rinkos pokyčius, lanksčiau planuoti darbo jėgos poreikį.

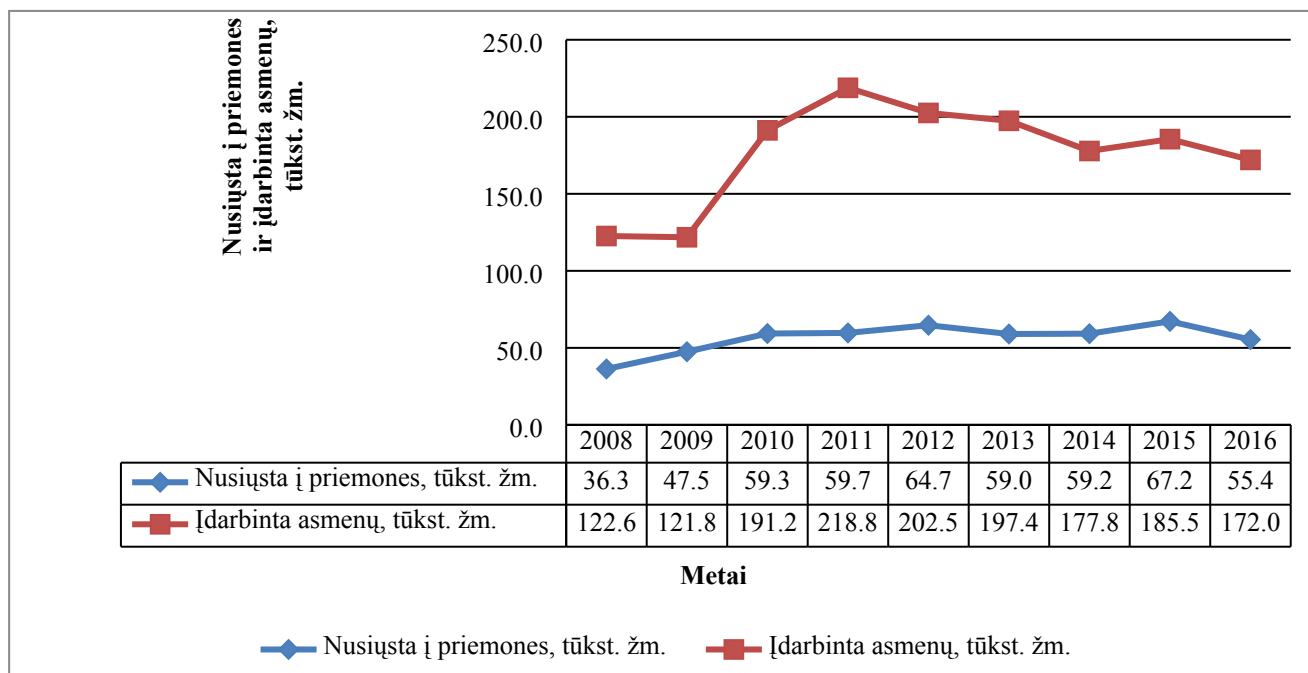
Naujasis DK numato galimybę dirbti ir uždirbti daugiau. Viršvalandžių kiekio padidinimas, palyginti su senuoju DK (2002), leidžia darbdaviams operatyviau planuoti ir optimaliau organizuoti darbą, o darbuotojams – gauti didesnę atlygį už darbą.

Darbdavys, kurio įmonėje dirba 20 ir daugiau darbuotojų, kaip numato DK 140 str., privalo paaiškinti, kaip yra apskaičiuojama ir mokama alga, kintamos dalys. Numatyta, kad minimalus darbo užmokestis gali būti mokamas tik už nekvalifikuotą darbą, t. y. darbą, kuriam atlikti nekeliama jokie specialūs kvalifikaciniai įgūdžiai ar profesiniai gebėjimai.

Naujasis DK, sudarydamas galimybę įvairiai organizuoti darbą (nuotolinis darbas, ne visas darbo laikas), siūlydamas darbo sutarčių įvairovę (pvz., pameistrystės darbo sutartis), suformuoja sąlygas užimtumo skatinimui, nedarbo ir nelegalaus darbo mažinimui. Naujasis Darbo kodeksas skatina naujų darbo vietų kūrimą, sudaro sąlygas lanksčiau prisitaikyti prie kintančios verslo aplinkos ir darbuotojų poreikių, taip pat apsaugoti darbuotojų interesus.

Vertinant ADRP priemonių tikslingą panaudojimą, nagrinėsime kiekybinius rodiklius, įvertinsime finansavimo apimtį, pateiksime išvagas. Vienas iš rodiklių, įrodantis, kaip kryptingai

veikia užimtumo politika, yra įsidarbinimas. Nusiųstų bedarbių dalyvauti priemonėse ir įdarbintų skaičius pateiktas 25 pav.

25 pav. Nusiųsta į priemones ir įdarbinta asmenų, tūkst. žm. (sudaryta pagal Lietuvos darbo biržos duomenis, 2008 – 2016 m.)

Pateikta informacija rodo, kad kiekvienais metais į aktyvias darbo rinkos politikos priemones nusiunčiami tūkstančiai bedarbių. Daugiausia registruotų bedarbių į priemones buvo nusiųsta 2015 metais (67,2 tūkst.). Vidutiniškai kiekvienais metais rėmimo priemonėse dalyvauja apie 56 tūkst. asmenų, įdarbinama – apie 176 tūkst. Galima tvirtinti, kad kompleksinės ADRP priemonės pasiekia geriausių rezultatų, kai baigiasi subsidijuojamu įdarbinimu arba subsidijuojama praktika, su galimybe pasilikti dirbti po praktikos laikotarpio. Ilgalaikės (2 metai ir daugiau) integracijos į darbo rinką efektyvumas pabaigus profesinius mokymus siekia 35,7 %, įdarbinimas subsidijuojant – 65 %. Vertinant trumpalaikės integracijos į darbo rinką efektyvumą galima pastebėti, kad efektyvumo lygis yra žemas. 27,9 % baigusiujų profesinį mokymą dirbo 14 dienų, 54,6 % – šešis mėnesius. Po 6 mėn. 36 proc. pakartotinai registravosi darbo biržoje (Lietuvos darbo birža, 2017). Galima daryti prielaidą, kad profesinis mokymas nėra pati efektyviausia priemonė grąžinant bedarbius į darbo rinką. Kokybės požiūriu geresnis rezultatas pasiekiamas įdarbinimu subsidijuojant ir darbo įgūdžių įgijimo rėmimu.

Ilgą laiką nedirbusiems asmenims, registruotiems teritorinėse darbo biržose, integruotis į darbo rinką ir joje išsilaikyti, skirtas Europos Sąjungos fondo projektas „Ilgalaikių bedarbių įdarbinimo rėmimas“. Projekto veikloje gali dalyvauti teritorinėse darbo biržose registruoti ilgą laiką nedirbę asmenys, t. y. iki įsiregistravimo teritorinėje darbo biržoje nedirbusių 2 metus ir ilgiau. Ilgalaikiai bedarbiai turi galimybę dalyvauti profesinio mokymo, darbo įgūdžių įgijimo rėmimo, įdarbinimo

subsidijuojant ir bedarbių teritorinio judumo rėmimo priemonėse. Visos taikomos ADRP priemonės yra būtinos ir jos turi būti įgyvendinamos kompleksiskai, vengiant tarpusavio konkurencijos. Jų intervencijos formos gali varijuoti, pavyzdžiui, priemonės, skirtos darbo ieškančių asmenų ir darbą siūlančių darbdavių tarpininkavimui (konsultavimas, pagalba ieškant darbo); priemonės, kuriomis tobulinami profesiniai gebėjimai (profesinis mokymas, perkvalifikavimas); darbo vietų kūrimas (savarankiško užimtumo skatinimas).

Vertinant dalyvaujančiųjų priemonėse skaičių pastebima, kad didelio susidomėjimo sulaukia priemonė – remiamas įdarbinimas (žr.7 lentelę). 2016 m. IV ketv., palyginti su 2008 m. IV ketv., priemonėje dalyvavo 5 kartus daugiau asmenų. 20102011 m. spalio-gruodžio mėn. priemonėje dalyvavo virš 23 tūkstančių darbo ieškančių asmenų. Mažiausia paklausa pasižymi teritorinio judumo priemonė. 2016 m. IV ketv. duomenimis, priemonėje dalyvavo tik 43 asmenys.

7 lentelė. Bedarbių dalyvavimo aktyviose darbo rinkos priemonėse per IV ketv. 20082016 m. laikotarpiu

Priemonė	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Parama mokymuisi	1011	3808	525	3010	3427	837	2922	10598	5126
Remiamas įdarbinimas	808	8170	10560	12604	8007	5160	7802	6085	4377
Parama darbo vietoms steigti	245	291	241	766	2431	1357	1296	1679	1252
Teritorinis judumas	-	-	74	192	65	116	85	135	43
Nusiųsta į priemones per IV ketvirtį	2068	12269	11400	16572	13927	9947	12106	12116	10818
Iš viso:	4132	24538	22800	33144	27857	17417	24211	30613	21616

Pateikti duomenys rodo, kad darbo neturinčių asmenų dalyvavimas atskirose valstybės remiamose priemonėse nėra aktyvus. Stinga darbinės motyvacijos savarankiškai steigti darbo vietas, labai žemas teritorinis judumas. Lietuvos darbo biržos duomenimis vidutiniškai per mėnesį paramą gauna 98 asmenys, kurie pradeda savarankišką ūkinę veiklą. Daugiausia asmenų įdarbinama subsidijuojant ir į vietas pagal vietinių užimtumo iniciatyvų projektus. Kartu pažymėtina, kad pagal minėtas priemones paskutiniu laikotarpiu (20152016 m.) įdarbinama mažiau asmenų, nei buvo įdarbinama 2014 m. 2016 m., palyginti su 2014 m. įdarbinta subsidijuojant ir į vietas pagal vietinių užimtumo iniciatyvų projektus 33,9 % mažiau asmenų, nors bedarbių skaičius sumažėjo tik 11 %.

Kartu pažymėtina, kad ilgalaikių bedarbių integracija į darbo rinką verčia atidžiau vertinti kiekvieno į darbo biržą besikreipiančio asmens padėtį ir galimybes. Toks diferencijuotas požiūris sudarytų sąlygas atsižvelgti į specifinius tikslinių grupių poreikius. Ilgai neturinčių darbo asmenų

dalyvavimas darbo rinkos priemonėse padeda jiems neprarasti ryšių su darbo rinka ir visuomene, užtikrina saugumą, daro pozityvią įtaką socialinės integracijos procesams.

Darbo rinkos priemonių veiksmingumas didžia dalimi priklauso nuo turimų finansinių išteklių. 2014-2020 m. laikotarpiui bedarbių (įskaitant ir ilgalaikius bedarbius) integracijai į darbo rinką skirta 184,9 mln. EUR (2007-2013 m. 152,4 mln. EUR). Ilgalaikių bedarbių įdarbinimo rėmimui skirta 63,1 mln. EUR, nekvalifikuotų asmenų kompetencijų didinimui – 121,8 mln. EUR.

Vertinant priemonių įgyvendinimą numatyti tarpiniai rodikliai (žr. 8 lentelę).

8 lentelė. Priemonių įgyvendinimo stebėsenos rodikliai (2014-2020 m. Europos Sąjungos fondų investicijos Lietuvoje)

Stebėsenos rodiklio pavadinimas	2018-12-31	2023-12-31
Bedarbiai, įskaitant ilgalaikius bedarbius, dalyvavę Europos socialinio fondo veiklose, žm.	19 250	55 000
Bedarbiai, įskaitant ilgalaikius bedarbius, dalyvavę Europos socialinio fondo veiklose, iš kurių: ilgalaikiai bedarbiai, žm.	7 650	25 500
Vyresni negu 54 metų asmenys, kurie yra bedarbiai, įskaitant ilgalaikius bedarbius, arba neaktyvūs nesimokantys asmenys, dalyvavę Europos socialinio fondo veiklose, žm.	10 500	30 000
Dalyviai, kurie baigę dalyvauti Europos socialinio fondo veiklose pradėjo dirbti, įskaitant savarankišką darbą (nuo bedarbių skaičiaus), %	35	35
Dalyviai, kurie baigę dalyvauti Europos socialinio fondo veiklose įgijo kvalifikaciją, %	42	42

Vertinant stebėsenos rodiklius pastebima, kad įvertis procentais nėra aukštas. Kaip minėta, ilgalaikių bedarbių įdarbinimo rėmimui skirta 63,1 mln. EUR. Ilgalaikių bedarbių 2016 m. buvo 39 tūkst, vadinasi, vienam bedarbiui skiriama 1615 EUR. Pagal pateiktus rodiklius, įsidarbinti ar pradėti savo verslą turėtų 13 650 bedarbių (35 % visų ilgalaikių bedarbių). Prognozuojant, kad ilgalaikių bedarbių skaičius ateityje mažės, rezultatas yra patenkinamas.

Aktyvių darbo rinkos priemonių stebėsenos rodikliai rodo, jog orientuojamasi į kiekybę, o ne į išmatuojamus ir konkrečius nedarbo mažinimo tikslus kokybę.

Naudojant įvairius instrumentus, pirmiausia finansinius, ilgalaikiams bedarbiams turėtų būti daugiau sukurta naujų darbo vietų, kad jie pagal savo kvalifikaciją galėtų prisitaikyti prie darbo jėgos paklausos reikalavimų.

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

1. Atlikta ilgalaikio nedarbo kitimo tendencijų apžvalga atskleidė, kad ilgalaikis nedarbas išlieka viena sudėtingiausių šalies ūkio ekonominių-socialinių problemų. Ilgalaikio nedarbo problema tapo itin aktuali pasaulio ekonomikoms susidūrus su globalia finansų krize. Ilgalaikio nedarbo kitimas turi įtakos ne tik šalies gyventojams, bet ir visai šalies ekonomikai. Ilgalaikių bedarbių dalis tarp darbingo amžiaus gyventojų ES valstybėse narėse labai skiriasi: nuo 1,3 % Švedijoje iki 17,0 % Graikijoje. Ilgalaikio nedarbo lygio procentinis dydis išauga analizuojant jo rodiklį su bendruoju nedarbo lygiu. ES jis siekia 46,4 %, Lietuvoje - 38,3 %. Išnagrinėjus Lietuvos darbo rinką 2008–2016 m. išryškėjo, kad didžiausias ilgalaikis nedarbas (8,0 %) pasireiškė ekonomikos sunkmečiu. Nuo 2012 iki 2016 m. buvo pastebimas laipsniškai mažėjantis ilgalaikis nedarbas, kuris 2016 m. pabaigoje sudarė 3,0 %. Dėl darbo jėgos nutekėjimo iš šalies nesukuriama potencialių prekių ir patarnavimų, patiriamas lėtesnis ekonomikos augimas, mažėja vidaus paklausa, sulėtėja naujų technologijų panaudojimo galimybės, šalies biudžetas negauna dalies fizinių asmenų pajamų mokesčių, daro neigiamą efektą žemo pragyvenimo lygio šalies gyventojams.

2. Ištirus ilgalaikio nedarbo esmę, galima įvardinti, kad nedarbas tai darbo jėgos nepanaudojimas ekonominėje veikloje. Ilgalaikį nedarbą lemiantys veiksniai: objektyvūs ir subjektyvūs. Prie pagrindinių objektyvių veiksnių priskirtini: struktūriniai pokyčiai, intensyvi technologijų plėtra, žemas atlygis už darbą. Ilgalaikį nedarbą didina žema atleistųjų kvalifikacija, darbinių įgūdžių stoka, darbdavių neigiamas požiūris į ilgalaikį bedarbį, darbinės motyvacijos stoka, pasyvus gyvenimo būdas ir teritorinis nejudumas. Ilgą laiką nedirbantys asmenys praranda sugebėjimus greitai ir teisingai priimti sprendimus. Ilgalaikiai bedarbiai prasčiau vertina save, yra praradę anksčiau įgytus sugebėjimus ir žinias, kurie reikalingi darbinėje veikloje. Ilgalaikis nedarbas sukelia psichologinę izoliaciją, bendravimo stoką, vienišumą, netgi depresiją. Kuo ilgiau tęsiasi nedarbas – tuo didesnis poveikis žmogaus ne tik emocinei būsenai, bet ir fizinei sveikatai.

3. Įvertinus ryšį tarp bendrojo vidaus produkto, tiesioginių užsienio investicijų, vidutinio darbo užmokesčio, eksporto, emigracijos ir ilgalaikio nedarbo lygio patvirtino, kad trumpuoju laikotarpiu ilgalaikio nedarbo lygiui nagrinėjamu laikotarpiu atskiri ekonominiai rodikliai turėjo didesnę ar mažesnę įtaką. Tarp ilgalaikio nedarbo ir šių rodiklių trumpuoju laikotarpiu nustatytas atvirkštinis ryšys, kuris rodo, kad rodiklių apimtims didėjant nedarbo lygis mažėjo, ir atvirkščiai. Tačiau to patvirtinti negalima nagrinėjant ilgalaikio nedarbo ir ekonominių rodiklių ryšį ilguoju laikotarpiu. Tiesinis ryšys ilguoju laikotarpiu nustatytas tik tarp vidutinio darbo užmokesčio ir ilgalaikio nedarbo. Atliktas ilgalaikio nedarbo ir emigracijos ryšio stiprumo tyrimas atskleidė, kad tarp šių rodiklių egzistuoja vidutinio stiprumo ryšys. Galima daryti išvadą, kad ilgalaikiai bedarbiai didina išvykstančiųjų darbo ieškoti svetur skaičių.

4. Aktyvių darbo rinkos politikos priemonių analizė rodo, kad efektyviausia priemonė yra įdarbinimas subsidijuojant. Profesinis mokymas ar perkvalifikavimas turi tik trumpalaikį poveikį. Priemonė - teritorinis judumas - nėra pilnai panaudota ilgalaikiam nedarbui mažinti. Pažymėtina, kad trūksta inovatyvių ir individualių darbo rinkos priemonių integruojant ilgalaikius bedarbius į darbo rinką. Taikomos priemonės kompleksiskai: profesinis mokymas, profesinė rehabilitacija, remiamas įdarbinimas, parama darbo vietoms steigti, savanoriško užimtumo rėmimas, teritorinis judumas ir pan. Tačiau išlaidos darbo rinkos priemonėms yra vienos žemiausios ES. Pažymėtina, kad darbo priemonių finansavimas 2015 m., palyginti su 2010 m. sumenko 0,23 % nuo BVP (Eurostat, 2017).

5. Įvertinus ilgalaikio nedarbo lygio ir emigracijos koreliacinio ryšio stiprumą, paaiškėjo, kad koreliacijos koeficientas ($r=0,67$) rodo vidutinio stiprumo ryšį tarp ilgalaikio nedarbo lygio ir emigracijos srauto. Sprendimą emigruoti lemia ir ekonominiai, ir socialiniai veiksniai. Minimali mėnesinė alga ir vidutinis mėnesinis darbo užmokestis palyginti su pagrindinėmis tikslo šalimis (Jungtinė Karalystė, Vokietija, Norvegija) Lietuvoje yra 3-4 kartus mažesni. Lietuvos gyventojo gaunamos metinės neto pajamos yra 10,9 tūkst. EUR mažesnes už bendrą ES vidurkį (Eurostat, 2017). Tokia šalies ekonominė padėtis lėmė sprendimą emigruoti, tikintis geresnių ekonominių ir socialinių gyvenimo sąlygų kitose užsienio šalyse.

Atsižvelgiant į tyrimo metu nustatytus rezultatus rekomenduoju Lietuvai dėti pastangas į ilgalaikių bedarbių tikslinį mokymąsi, perkvalifikavimą kurie turi būti individualus ir orietuoti į ilgalaikio bedarbio poreikius. Sudaryti individualų ilgalaikio bedarbio poreikiams pritaikytą planą kuris jam padėtų grįžti į darbo rinką. Plane turi atsispindėti visų suinteresuotų pusių teisės ir pareigos, vertinimo kriterijai. Toks diferencijuotas požiūris sudarytų sąlygas atsižvelgti į specifinius tikslinių grupių poreikius pritraukti kuo daugiau užsienio investicijų į aukštų technologijų pramonės produktų gamybą, siekti didinti galutinio vartojimo prekių eksportą. Skatinti bei padėti šalies gamintojams plėsti eksportą. Tik didindama eksportą Lietuva gali padidinti bendrą vidaus produktą.

LITERATŪRA

- Adamczyk A. (2009). *Institutional changes in the economies of Central and Eastern European countries and the situation of the labour market* In: *Ekonomika*. Nr. 85.
- Andriušaitienė, D. (2008). *Depresinių šalių regionų darbo rinkos plėtra*. Monografija. Vilnius: Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnyba.
- Beržinskienė, D., Būdvytytė-Gudelienė, A. (2010). Ilgalaikio nedarbo dinamika ekonominio nuosmukio sąlygomis. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. – Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Beržinskienė, D., Rudytė, D. (2008). Jaunimo padėties Baltijos šalių darbo rinkose dinamiinių pokyčių lyginamoji analizė. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 3 (12), p. 3947.
- Betcherman, G., Olivas, K., Dar, A. (2004). Impacts of Active Labor Market Programs: New Evidence from Evaluations with Particular Attention to Developing and Transition Countries. *Social Protection Discussion Paper Series No. 0402. The World Bank. January 2004* [žiūrėta 2017-11-12]. Prieiga per internetą <<http://siteresources.worldbank.org/SOCIALPROTECTION/>>
- Blanchard, O. (2007). *Makroekonomika*. Vilnius: Tyto alba.
- Brazienė, R., Mikutavičienė, I. (2013). Lietuvos jaunimo perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką: švietimo, darbo ir užimtumo politikos aspektas. *Viešoji politika ir administravimas*, 12(1), p. 108120.
- Campbell, M. (2000). Reconnecting the Long Term Unemployed to Labour Market Opportunity: The Case for a “Local Active Labour Market Policy”. *Regional Studies, Taylor and Francis Journals* 34(7), p. 655–668.
- Cazes, S., Verick, S., Heuer, C. (2009). Labour market policies in times of crisis. *Employment Working Paper No. 35*. [žiūrėta 2017-11-12]. Prieiga per internetą http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---edemp/---emp_policy/documents/publication/wcms_114973.pdf
- Čekanavičius, V., Murauskas, G. (2004). *Statistika ir jo taikymai*. Vilnius: TEV.
- Čiegis, R. (2012). *Makroekonomika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Dachs, B., Peters, B. (2014). Innovation, employment growth, and foreign ownership of firms: European perspective // *Research Policy*. No. 43: 214–232.
- Daly, M., Hobijn, B. (2010). Okun’s Law and the Unemployment Surprise of 2009. FRBSF economic Letter. [žiūrėta 2017-11-06]. Prieiga per internetą <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.167.8946&rep=rep1&type=pdf>

- De Koning, J. (2005). *Active Labour Market Policies: Relevance, Expenditure and Effectiveness*. SEOR Working Paper No. 2, Rotterdam. [žiūrėta 2017-10-22]. Prieiga per internetą <http://seor.nl/sites/default/files/reports/active-labour-market-policies-relevance-xpenditur.pdf>
- Damulienė, A. (2012). Ekonomikos svyravimų poveikis Lietuvos nedarbo lygiui 1998-2011 metais. *Societal Innovations for Global Growth*. Nr. 1 (1).
- Damulienė, A. (2013). *Migracijos problema Lietuvoje ir jo įtaka šalies ekonomikai*. [žiūrėta 2017-11-28]. Prieiga per internetą <https://repository.mruni.eu/pdfpreview/bitstream/handle/007/10564/314-500-1-SM.pdf?sequence=1>
- Davulis, G. (2009). *Ekonomikos teorija*. Vilnius: MRU.
- Dubauskas, G. (2013). *Ekonomikos ir finansų teorijos*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija.
- Europos Komisija. (2015). Tarybos rekomendacijos dėl ilgalaikių bedarbių integracijos į darbo rinką. Briuselis, 2015-09-17. [žiūrėta 2017-10-27]. Prieiga per internetą <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2015/LT/1-2015-462-LT-F1-1.PDF>
- Europos Komisija. (2017). Komisijos tarnybų darbinis dokumentas. *Šalies atskaita. Lietuva 2017*. Briuselis, 2017-02-22. [žiūrėta 2017-10-27]. Prieiga per internetą <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2017-european-semester-country-report-lithuania-lt.pdf>
- Eurostat. (2017). *Eurostato statistiniai duomenys*. Prieiga per internetą <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Gražulis V., Gruževskis B. (2008). Lietuvos darbo rinkos politikos raidos ypatumai: situacijos analizė ir raidos perspektyvos. *Viešoji politika ir administravimas* (26).
- Gulbinienė, N., Jankauskienė, A., Šileikaitė, G. (2011). Darbo rinkos plėtros galimybės kaimo vietovėse. *Ekonomika ir vadyba: Aktualijos ir perspektyvos*, Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos. 2011, Nr. 4 (24).
- Gudžinskienė, V., Jurgutienė, Ž. (2010). Neįgaliųjų socialinės integracijos teisinis reglamentavimas, *Socialinis ugdymas*, 11(22), p. 18–26.
- Gurskij, P., Liučvaitienė, A. (2016). Lėtėjančios ekonomikos poveikis įmonės veiklai. [žiūrėta 2017-11-27]. Prieiga per internetą <http://www.mla.vgtu.lt> <http://dx.doi.org/10.3846/mla.2015.894> VERSLAS XXI AMŽIUJE BUSINESS IN XXI CENTURY.
- Hall, R. E., Lieberman, M. (2012). *Macroeconomics: Principles & Applications*. 6 th Edition. South-Western College Pub.
- Investuok Lietuvoje. (2016). *2016 m. veiklos ataskaita*. [žiūrėta 2017-11-15]. Prieiga per internetą <https://investlithuania.com/wp-content/uploads/2017/09/2016-Investuok-Lietuvoje-veiklos-ataskaita.pdf>

- Jakštienė, D., Beržinskienė, D. (2011). Darbo rinkos segmentų klasifikavimo modelis. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. Nr. 2 (22), 44-54.
- Jakutis, A. (2006). *Ekonomikos teorijos pagrindiniai*. Vilnius: VGTU leidykla „Technika“.
- Jankauskaitė, L. (2011). Nedarbo poveikio Lietuvos ekonomikai vertinimas. *Šiaulių universitetas, socialinių mokslų fakultetas*. [žiūrėta 2017-11-15]. Prieiga per internetą <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2011~1367178910581/DS.002.0.01.ARTIC>
- Kiaušienė, I., Vidrevičienė, I. (2015). Nedarbo lygio sąsajos su ekonominiais rodikliais Lietuvoje. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. Nr. 2, p. 221-230.
- Krugman, P., Wells, R. (2012). *Economics*. New York: Worth Publishers.
- Krugman, P., Wells, R., Graddy, K. (2008). *Economics: european edition*. – New York: Worth Publishers.
- Laužadytė, A., Samoškaitė, G. (2013) Darbo rinka Lietuvoje: situacija ir politika. *Viešasis administravimas*, 2013. 1 (37), p. 66-73.
- Lazutka, R. (2013). Projekto „Telkiamės skurdo mažinti“ metodika: skurdas ir socialinė atskirtis, lėšų telkimas, advokacija ir komunikacija. [žiūrėta 2017-10-25]. Prieiga per internetą: <http://stopskurdas.lt/downloads/pts-metodika.pdf>
- Levine, L. (2013). Economic Growth and the Unemployment Rate. Congressional Research Service. CRS Report for Congress. [žiūrėta 2017-11-10]. Prieiga per internetą <https://fas.org/sgp/crs/misc/R42063.pdf>
- Lietuvos darbo birža. Lietuvos darbo rinka 2017/09. *Faktai ir skaičiai*. Nr. 9.
- Lietuvos statistikos departamentas. (2016). Pagrindiniai šalies rodikliai. [žiūrėta 2017-11-20]. Prieiga per internetą <https://osp.stat.gov.lt/pagrindiniai-salies-rodikliai>
- Lietuvos Respublikos ūkio ministerija. (2017). Eksperto strategija. [žiūrėta 2017-11-20]. Prieiga per internetą <https://ukmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/eksportas/eksporto-strategija>
- Lukoševičiūtė, G., Martinkutė-Kaulienė, R. (2016). *Tiesioginių užsienio investicijų įtakos baltijos šalių ekonominei raidai vertinimas*. Nr. 8 (2), p. 212220.
- Maidyrova, A., Mamedova, A. T. (2013). Economic and legal aspects of labor market regulations in the modern Kazakhstan. *Verslas: teorija ir praktika*. Nr. 14 (4), p. 267277.
- Mayer, G. (2014). The Trend in Long-Term Unemployment and Characteristics of Workers Unemployed for Two Years or More. *Congressional Research Service, Analyst in Labor Policy*. March 24, 2014. [žiūrėta 2017-10-10]. Prieiga per internetą <http://www.fas.org/sgp/crs/misc/R41559.pdf>

- Martinkus, B., Beržinskienė, D. (2005). Lietuvos gyventojų užimtumo ekonominiai aspektai. Kaunas: Technologija.
- Martinkus B., Žilinskas J. V. (2008). Ekonomikos pagrindai. Kaunas: Technologija.
- Matiušaitytė, R. (2006). Nedarbas. *Ekonomika. Studijų knyga*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Mortensen, D., Nagypál, E. (2007). More on unemployment and vacancy fluctuations // *Re-view of Economic Dynamics*. No. 10 (3): 327–347.
- McConnell, C. R., Brue, S. L., Flynn, S. M. (2012). *Macroeconomics: principles, problems, and policies*. New York: McGraw-Hill Education.
- Moskvina, J. (2008). Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių vertinimas. *Probleminiai klausimai. Filosofija. Sociologija*. 2008, t. 19, Nr. 4, p. 19.
- Moskvina, J., Okunevičiūtė- Neverauskienė, L. (2011). *Aktyvi darbo rinkos politika: teorija ir praktika*. Monografija. Vilnius: „Technika“.
- Okunevičiūtė- Neverauskienė, L., Moskvina, J. (2010). Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių socialinė nauda. *Filosofija. Sociologija*. 2010. T. 21. Nr. 2, p. 101–111.
- Orenienė, R. (2006). *Karjeros projektavimo paradigma socialinės atskirties prevencijai*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Paulavičius, K. B., Kocai, E. (2004). Lietuvos jaunimo užimtumas ir nedarbo prevencija. In: *Jaunimo nedarbas: problemos ir sprendimo galimybės*. Vilnius: Arti dizainas.
- Pocius, A. (2016). Demografinių grupių padėties pokyčiai Lietuvos darbo rinkoje ir metodinių skirtumų įtaka santykinimas nedarbo rodikliams. *Lietuvos statistikos darbai. Lietuvos statistikos žurnalas*. 2016, 55 t., Nr. 1, p. 6-18.
- Pocius, A., Okunevičiūtė - Neverauskienė, L.(2003). Ilgalaikio nedarbo problema Lietuvoje. *Filosofija, sociologija*. Nr.1 [žiūrėta 2017-10-21]. Prieiga per internetą <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2003~1367158855269/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>
- Rakauskienė, O. G., Puškorius, S., Diržytė, A. (2017). *Socialinė ekonominė nelygybė Lietuvoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Reizgevičienė, R., Beržinskienė, D. (2013). Ekonominių ciklų įtakos nedarbo lygiui ES šalyse asimetrija. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. Nr. 2 (30), p. 97103.
- Romer, D. (2012). *Advanced macroeconomics*. New York: McGraw-Hill Irwin.
- Rudžinskienė, R. (2013). Jaunų ilgalaikių bedarbių integracijos į darbo rinką ypatumai. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika. Žurnalas*. 2013. Nr.7, p.1-14. Vilnius: VU leidykla.

- Rudžinskienė, R. (2014). Darbo biržos specialistų, dirbančių su ilgalaikiais bedarbiais, teikiamų paslaugų vertinimas. *Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos*. Nr. 25.
- Rudžinskienė, R., Paulauskaitė, L. (2012). Ilgalaikių bedarbių socialinių bruožų identifikavimas (Šiaulių miesto pavyzdžiu). *Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos*. [žiūrėta 2017-10-31]. Prieiga per internetą <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2012~1377693107305/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>
- Ruškytė, D., Rutkauskas, A., Navickas, V. (2012). *Mokesčių ir darbo rinkos sąveika: Monografija* (Mokslinės monografijos: MM serija). Vilnius: Edukologija.
- Schaufeli W. B., Bakker A. B. (2004). Job demands, job resources and their relationship with burnout and engagement: A multisample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25, p. 293–315. [žiūrėta 2017-11-12]. Prieiga per internetą <http://www.wilmarschaufeli.nl/publications/Schaufeli/209.pdf>
- Simanavičienė, A., Užkurytė, L. (2009). Pokyčiai darbo rinkoje ekonominio nuosmukio metu: Lietuvos atvejis. *Ekonomika ir vadyba*. Nr. 14, p. 940–946.
- Skominas, V. (2006). *Makroekonomika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Snieška, V., Baumilienė V., Bernatonytė D., Čiburienė J., Juozapavičienė A., Kavaliauskienė V., Keršienė R., Markauskienė A., Mrazauskienė B., Startienė G., Pukelienė V., Urbonas J. (2006). *Makroekonomika*. Kaunas: Technologija.
- Stankūnas, M., Kalėdienė, R. (2005). *Unemployment, as risk factor for health: facts and explanations*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. Nr. 1(30), p. 6167.
- Šileika, A., Andriušaitienė, D. (2007). Istorinis metodologinis darbo rinkos sampratos aspektas. *Verslas: teorija ir praktika*. Vilnius: Technika.
- Šileika, A. ir kt. (2011). *Socialinė raida ir politika. Aktualūs socialinės politikos klausimai*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimo centro Darbo ir socialinių tyrimų institutas.
- Tartilas, J. (2005). Nedarbo problema. *Jurisprudencija*, t. 74 (66). [žiūrėta 2017-11-22]. Prieiga per internetą https://www.mruni.eu/upload/iblock/a8b/004_tartilas.pdf
- Tendziagolskytė, D., Rudzkiš, R. (2014). Lietuvos darbo rinkos ekonometrinis modelis. *Lietuvos statistikos darbai*, 1, p. 4052.
- Tūtlys V. (2006). *Darbo rinkos tyrimai*. Modulo knyga. Kaunas: VDU.
- Vainienė, R. (2008). *Ekonomikos terminų žodynas: apie 1400 terminų*. 2-oji laida. Vilnius: Tyto alba.
- Vetlov, I., Virbickas, E. (2006). Lietuvos darbo rinkos lankstumas. *Pinigų studijos*, Nr. 1.
- Žėkas, M.; Žigienė, G. (2009). Ekonomikos ciklų įtaka VP portfelio formavimui, *Vadyba* 14(2).

Zubovic, J., Subic, J. (2011). Reviewing development of active labour market policies and the evaluation techniques. *Munich Personal RePEc Archive*. [žiūrėta 2017-11-10]. Prieiga per internetą https://mpa.ub.uni-muenchen.de/35282/1/MPRA_paper_35282.pdf

Žilinskas, V. J., Martinkus, B. (2008). *Ekonomikos pagrindai*. Kaunas: Technologija.